

71
B53
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ
АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

Випуск 1

Бібліотекознавство
Документознавство
Інформатика

ХАРКІВ • ХДАК
1999

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ
КУЛЬТУРИ

Випуск 1

Бібліотекознавство
Документознавство
Інформатика

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК

інв. №

433700

Харків • ХДАК

1999

ББК 73(4 УКР)я5 + 78(4УК)я5 + 63.3 (4 УКР)я5

УДК [002 + 01 + 02] (06)

В36

Друкується за рішенням Вченої ради Харківської державної академії культури, протокол №4 від 22.02.99 р.

Вісник Харківської державної академії культури. Вип.1. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. Зб.наук.праць / Відп.ред. Н.М.Кушнарєнко, проф., д-р пед.наук, академік Міжнародної академії інформатизації. –Х., ХДАК, 1999. – 187 с.

Науковий збірник є логічним продовженням республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника "Бібліотекознавство і бібліографія", що видавався з 1964 по 1992 рр. на базі Харківської державної академії культури.

У збірнику наукових праць розглядаються методологічні, теоретичні, методичні та організаційні проблеми бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, документознавства та інформатики.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників документно-інформаційних установ.

ISBN 966-7352-07-2

Збірник підготувала редакційна колегія при Харківській державній академії культури.

Редакційна колегія: Н.М. Кушнарєнко, д-р пед.наук (відп.ред.); В.О. Ільганаєва, д-р іст.наук (заст.відп.ред.); В.В. Кравченко, д-р. іст.наук, Л.С. Нечіпорєнко, д-р пед.наук; М.І. Сенченко, д-р техн.наук; М.С. Слободяник, д-р іст.наук; В.О. Тюрїна, д-р пед.наук; А.С. Чачко, д-р пед.наук.

**©Харківська
державна академія
культури**

**I. АКТУАЛЬНІ ТЕМИ. ПОДІЇ.
ФАКТИ**

УДК [002+01+02](06)

В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко

ВІДРОДЖЕННЯ ФАХОВОЇ ЗБІРКИ НА НОВІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Висвітлено історію становлення та розвитку республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника "Бібліотекознавство і бібліографія", принципів засади наукової збірки "Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика".

Поява нової наукової збірки на терені України - завжди значне явище. Вихід у світ професійного продовжуваного видання в умовах існуючого інформаційного «голоду» та фінансових труднощів – подія ще вагоміша. Значення ж наукових і науково-методичних праць у галузі бібліотекознавства, документознавства та інформатики важко переоцінити в контексті інформатизації суспільства, створення в Україні власної інфраструктури, становлення та розвитку соціальної документно-комунікаційної системи, росту документних потоків і масивів, впровадження нових інформаційних технологій у різні сфери людської діяльності. У зв'язку з цим поява у 1998 р. нової фахової збірки «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика» на базі Харківської державної академії культури (ХДАК) відповідає нагальним потребам теорії і практики, підготовки кадрів для соціально-комунікаційної сфери України.

Очікуваний авторитет нового видання зумовлений тим, що воно є логічним продовженням республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника "Бібліотекознавство і бібліографія", який протягом трьох десятиліть виходив на базі Харківського державного інституту культури (нині – академія культури). Саме ХДАК є фундатором бібліотечної, інформаційної, книгознавчої та документознавчої освіти в Україні. Цей вищий навчальний заклад відомий наявністю потужних наукових та освітніх шкіл, які започаткували й активно розробляють як загальні, так і окремі напрями книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства та інформацієзнавства. Заслуги харківських фахівців перед світовою та українською наукою настільки значні, що в професійному середовищі наукова та освітня школи харків'ян мають високий авторитет.

Перший випуск попереднього видання – міжвідомчого науково-методичного збірника "Бібліотекознавство і бібліографія" – вийшов з друку у 1964 р. згідно з "Положенням про республіканські міжвідомчі наукові,

науково-технічні і науково-методичні збірники науково-дослідних установ, вищих учбових закладів та інших організацій УРСР”, затвердженим Радою Міністрів Української РСР”. Тривалий час він був єдиним в Україні фаховим збірником, що містив публікації наукових досліджень в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, які здійснювали бібліотеки і вищі навчальні заклади бібліотечно-бібліографічного профілю республіки.

Відповідальними редакторами в різні часи були відомі в Україні та за її межами фахівці: М.С.Демченко (1964-1970 рр., вип. 1-9), Є.П. Тамм (1971-1991 рр., вип. 10-31), В.К.Удалова (1992 р., вип. 31). Членами редакційної колегії тривалий час були В.С.Бабич, О.Ф. Батушанська, В.Т. Витяжков, І.О.Вовченко, С.І.Волкова, І.Я.Каганов, А.С.Кобзаренко, П.Є.Коломієць, Н.Ф. Колосова, І.І. Корнейчик, А.П. Корнієнко, Н.Ф. Королевич, Л.Л.Макаренко, Ю.Б.Медведев, В.Д.Навроцька, Л.П.Одинока, М.О.Пасічник, З.А.Печенізька, В.М.Туров, Н.Я.Фрідьєва та ін.

Організаційним центром видання був Харківський державний інститут культури. Перші 13 випусків видавав редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, а з 14-го випуску – видавництво “Вища школа” (згодом “Основа”) при Харківському державному університеті.

Свого часу палко вітала появу зазначеного збірника відомий російський бібліограф і книгознавець М.В.Машкова (4). Аналіз публікації збірника з книгознавчих проблем за перші десять років його існування в 1973р. зробив відомий український дослідник Л.І.Гольденберг (2). У 1980 р. видання отримало високу оцінку провідного російського (радянського) бібліотекознавця Ю.М.Столярова (5). Коли в 1991 р. постало питання про закриття збірника через фінансові труднощі, Ю.М.Столяров особливо обволівав з цього приводу, пропонував різні варіанти його відновлення, свою особисту допомогу, залучав російських фахівців (3). У 1992 р. американський бібліотекознавець М.Тарнавська (6) порівнювала збірник “Бібліотекознавство та бібліографія” з “Журналом бібліотекознавства і бібліографія”, який видавали в Україні у 1927-1930 рр. Авторка позитивно оцінила зміст збірника. З нагоди 30-річчя від дня його заснування у 1995 р. викладачі Київського державного інституту культури, професор, завідувач кафедри бібліографознавства та інформаційних ресурсів В.С.Бабич та кандидат педагогічних наук, доцент В.С.Пашкова глибоко проаналізували зміст збірки та висвітлення на її шпальтах питань історії бібліотечної справи і бібліографії (1).

Отже, науково-методичний збірник “Бібліотекознавство і бібліографія” мав свого часу значний попит серед фахівців книгознавчої та бібліотечно-бібліографічної сфери. На його сторінках упродовж майже 30 років (1964-1992 рр.) було опубліковано близько 700 статей з широкого спектра проблем, що стояли перед бібліотечною, книжковою справою та бібліографією України у 60-80-ті рр. У 1992 р. вийшов 31-й, останній випуск збірника, який підготувала редколегія при Харківському інституті культури.

Збірник припинив своє існування з фінансових причин. Однак його матеріали ще тривалий час будуть слугувати джерельною базою для наукових розвідок з проблем книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Нині в Україні існують декілька фахових видань цієї проблематики. Проте адресовані вони переважно фахівцям конкретної сфери діяльності, що, з одного боку, сприяє поглибленому вивченню її специфіки, а, з іншого, зумовлює певну ізольованість проблематики споріднених галузей знань і сфер практичної діяльності.

За таких умов вихід у світ професійної збірки “Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика” є необхідним і своєчасним, оскільки видання стає своєрідною платформою, що об’єднує фахівців різного профілю соціально-комунікаційної сфери, сприяє інтеграційним процесам, взаємозв’язку, взаємозбагаченню і взаємовикористанню наукових знань і практичних результатів кожної галузі.

Мета наукової збірки – висвітлення загального й особливого в теорії та практиці документно-комунікаційної сфери України та інших країн світу в умовах переходу від традиційних до нових інформаційних технологій.

Збірка “Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика” відроджується на новій основі. Вона має стати своєрідним каталогізатором нових інтегрованих знань у галузі бібліотекознавства та споріднених з нею наукових дисциплін, поєднати в єдину систему теоретичні засади бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, документознавства та інформацієзнавства, сприяти порозумінню між науковцями, бібліотечними працівниками, викладачами у сфері документних комунікацій, створенню єдиного термінологічного простору та ґрунтовних теоретико-методологічних засад як системи в цілому, так її головних підсистем, формуванню нової генерації українських науковців.

Важливим завданням збірки є узагальнення та аналіз новітнього практичного досвіду діяльності бібліотек різних типів і видів, органів НТІ, інформаційних та аналітичних центрів, архівів, музеїв, видавничих і книготорговельних установ, осмислення їх значення і місця в задоволенні документних та інформаційних потреб суспільства. Матеріали збірки покликані впливати на практичну документно-інформаційну діяльність для того, щоб усвідомлено зберегти інтеграційну тенденцію і форми її реалізації в системі соціальних комунікацій для ефективного використання накопичених у суспільстві документних та інформаційних ресурсів в умовах переходу до інтегрованих комп’ютерних технологій, функціонування міжнародних телекомунікаційних систем і мереж Internet, Intranet. Збірка консолідуватиме співробітників усіх документно-комунікаційних структур, сприятиме підготовці нового покоління інформаційних і бібліотечних працівників, спроможних ефективно виконувати документно-інформаційну діяльність, вирішувати методичні й організаційні питання гарантованого

доступу користувачів до інформації, реалізувати практичні завдання Програми інформатизації України. Її матеріали сприятимуть підготовці й перепідготовці бібліотекарів, бібліографів, документознавців, спеціалістів у галузі інформації, визначенню основних напрямів їхньої професійної освіти.

Проблематика видання актуальна, значуща, перспективна. Основні напрями збірки:

1. Збірка повинна висвітлювати концептуальні положення, теоретико-методологічні засади документно-комунікаційної системи, дослідження міждисциплінарних зв'язків і дисциплінарних особливостей, тенденції розвитку документних комунікацій у системі наукового знання.

2. Об'єктом збірки мають стати проблеми практичної діяльності документно-інформаційних структур суспільства, новаційні підходи до технологічного і соціального розвитку системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, до вибору пріоритетів і засобів забезпечення такої діяльності (зокрема, до формування і взаємовикористання документно-інформаційних ресурсів, підготовки і перепідготовки кадрів), до створення моделі соціокультурних дій документно-інформаційного співтовариства як у масштабах країни, так і в межах її окремих територій, до визначення місця документних комунікацій в інформаційній інфраструктурі.

3. Одним із пріоритетних напрямів збірки буде проблема професійної підготовки бібліотекарів, бібліографів, документознавців, діловодів, патентознавців, референтів-аналітиків, менеджерів інформаційної справи, архівістів, музеєзнавців, зміст та напрями освіти.

4. Одне з чільних місць у виданні посядуть проблеми автоматизації системи документних комунікацій, впровадження нових інформаційних технологій, застосування комп'ютерів у бібліотеках, інформаційних центрах, архівах, музеях, видавничих і книготорговельних установах, уведення електронного діловодства, робота з новітніми носіями інформації, створення та використання електронних каталогів, бібліографічних баз і банків даних, локальних, регіональних, загальнодержавних і глобальних інформаційних систем і мереж Internet та Intranet.

5. На межі тисячоліть доцільно заглянути в минуле, проаналізувати досягнуте, недоліки в еволюції теорії і практики документно-інформаційної сфери. Тому належне місце у збірці буде відведено історичній проблематиці, історичним розвідкам життя та професійної діяльності видатних фахівців, які зробили суттєвий внесок у розвиток бібліотечної, бібліографічної, книжкової справи, документознавства та інформаційної діяльності. Зміст збірки слугуватиме надійним джерелом для узагальнень і висновків.

Нарешті, передбачається публікація матеріалів про поточні події в соціокомунікаційній сфері й ті, що відбуватимуться у майбутньому: науково-практичні конференції, симпозіуми, зустрічі тощо.

Збірка – це наукове продовжуване видання (1 раз на рік) проблемного характеру, тому структурна організація матеріалу кожного випуску

відбиватиме багатогранність і багатоаспектність тематики документно-інформаційної справи. Звідси – динамічність назв рубрик.

Редакційна колегія буде послідовно дотримуватися плюралізму думок (на шпальтах збірки відбиватимуться всі точки зору, незалежно від того, поділяє їх редколегія чи ні). У ньому знайдуть втілення наукові й науково-методичні розвідки найавторитетніших і молодих учених, теоретиків і практиків, фахівців різних документно-інформаційних структур, представників різних регіонів України, зарубіжних авторів. Перевага надаватиметься фундаментальним дослідженням, проблемно-аналітичним статтям обсягом 7-10 сторінок.

Підсумовуючи, слід зазначити: наукова збірка “Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика” – це професійне видання, яке, безумовно, стане у нагоді науковцям, співробітникам документно-комунікаційних установ, викладачам, докторантам, аспірантам, студентам, що досліджують тематику документно-комунікативного профілю. ХДАК бере на себе основну відповідальність за підготовку і видання збірки. Проте наукове продовжуване видання буде корисним лише за умови ефективного використання інтелектуального потенціалу фахівців, дійсної їх зацікавленості та активної участі в наповненні його змісту. Сподіваємося на плідну співпрацю з фахівцями і користувачами!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич В.С., Пашкова В.С. Питання історії бібліотечної справи і бібліографії на сторінках збірника “Бібліотекознавство і бібліографія” (До 30-річчя від дня заснування) // *Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. праць / Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 78-84.*
2. Гольденберг Л.И. Научный сборник украинских книговедов // *Книга: Исслед. и материалы. – 1973. – Сб. 26. – С. 230-233.*
3. Кушнарченко Н.М., Соляник А.А. Внесок Ю.Столярова у розвиток українського бібліотекознавства // *Вісн. Кн. палати України. – 1998. – № 6. – С. 34-36.*
4. Машкова М.В. История национальной библиографии в союзных и автономных республиках // *Сб. статей по библиогр. и книговедению / ГПБ им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. – Л., 1973. – Вип. 2. – С. 28.*

Надійшла до редколегії 06.06.98

II. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 015(477)

М.І.Сенченко

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто історію та сучасні напрями діяльності Книжкової палати України як центру національної бібліографії, визначаються перспективи її розвитку в умовах впровадження нових інформаційних технологій.

Людство стоїть на порозі ХХІ століття і буде входити в нього з величезним тягарем проблем - енергетичних, екологічних, продовольчих, соціальних тощо, в вирішенні яких значну роль повинна відігравати фундаментальна наука. Для подолання кризового стану української науки, збереження необхідних темпів її розвитку важливе значення має оперативність обміну інформацією про новітні наукові досягнення. Цю функцію мають виконувати системи наукової й технічної комунікації, яка сама сьогодні переживає величезні труднощі. Вони пов'язані в першу чергу зі структурною перебудовою системи господарювання, зі значним зростанням цін на науково-технічну літературу, з бездіяльністю окремих українських центрів науково-технічної інформації.

Україна тривалий час була лідером у створенні комп'ютерів, програмного забезпечення, а теоретичні праці академіка В. Глушкова та його учнів і нині є визначальними при переході до інформаційного суспільства, де інформація, як вид ресурсу, є домінуючою.

З розпадом СРСР всі центри інформації залишилися в Москві й Україна не має нині власних реферативних журналів, баз даних патентної, бібліографічної та реферативної інформації, комп'ютерних мереж і навіть україномовних класифікаційних систем.

Зважаючи на сучасний стан економіки, відсутність великих грошових вкладень для фінансування проєктів інформатизації України, які страждають "гігантоманією", треба поступово, використовуючи інтелектуальний потенціал українських учених – інформатиків; створювати на базі існуючих державних інформаційних установ сучасні центри наукової й технічної інформації.

Для незалежної України особливо актуальним є створення банку національної бібліографії, який стане гарантом загальнодоступності документальної інформації. Не менш важливо організувати формування

фактографічних, реферативних і повнотекстових баз даних з різних галузей науки і техніки.

Національна бібліографія - це своєрідна візитна картка нації, з якою фахівці визначають науковий та інтелектуальний потенціал держави, дізнаються, про що пишуть письменники, вчені, спеціалісти, журналісти даної країни, про що писали раніше тощо. Всі країни світу, незалежно від економічного й політичного стану, надзвичайно важливу увагу приділяють реєстрації творів друку, створенню й розповсюдженню бібліографічних покажчиків друкованої продукції.

Книжкова палата України – центр національної бібліографії і за родом своєї діяльності повинна збирати, реєструвати й зберігати все, що друкується на терені України, вивчати й аналізувати процеси, які відбуваються в книговидавництві і книгорозповсюдженні, робити науково обґрунтовані висновки, давати рекомендації та пропозиції щодо тематики видань державного замовлення, впливати на стан справ у видавничій галузі.

Національна бібліографія України має давні традиції, а видання державної бібліографії не тільки конкурентоспроможні на світовому ринку, а і вважаються одними з кращих. Величезна заслуга в цьому видатних учених і бібліографів минулого - І.Огієнка, М.Ясинського, М.Сагарди, С.Пастернака, Ю.Меженка та багатьох інших, а також радянського уряду, який в умовах тоталітарного режиму й централізації створив досконалу державну систему обліку всієї друкованої продукції, аналітико-синтетичної переробки інформації про неї, концентрації цієї інформації в спеціальних літописах, щорічниках, картках централізованої каталогізації, автоматизованих базах даних Російської книжкової палати.

Реєстрація та збирання друкованих праць мають величезне наукове й культурне значення для загального поширення й поглиблення освіти, науки та культури. І це сьогодні визнано всіма цивілізованими країнами світу. У світі немає держави, яка б не реєструвала твори власного друку і не видавала б літописів національної бібліографії. Зазначена проблема тісно пов'язана із законом про обов'язковий примірник, з точною окресленістю документів, які мають входити до обов'язкового примірника, і його розподілом.

Історія обов'язкового примірника в Україні до 1917 року була фактично історією обов'язкового примірника Російської імперії. На чолі стояло - "Главное Управление по делам печати", якому підлягали цензурні комітети, що одержували всі книжки та взагалі все, що було видруковано в колишній Російській імперії. З 1907 року Головне управління у справах друку почало друкувати "Книжную Летопись".

Після революції 1917 року замість цензурних комітетів були створені комісаріати у справах друку, які здійснювали пошук нових форм збирання обов'язкового примірника. На початку 1918 року було ліквідовано комісаріати у справах друку, а збирання та реєстрацію видань друку, в тому

числі й українського, було покладено на Книжкову палату у Петрограді, яку заснував Тимчасовий уряд у травні 1917 року. .

За Центральної Ради до Ради Народних Міністрів Міністром освіти було подано законопроект про обов'язкове надсилання від друкарень усіх видань. Установити точний термін першого законопроекту про обов'язковий примірник немає можливості, оскільки в доповіді Міністра освіти відсутня дата. Це приблизно кінець 1917 року - початок 1918 року. Проте через політичні події закон про обов'язковий примірник не вдалося впровадити в життя.

Коли сталася зміна влади 30 квітня 1918 року і настали часи Гетьманства, було оголошено новий закон про обов'язковий примірник, який мав набути чинності з 1 липня 1918 року. Цей закон не визначав ні кількість примірників, ні їх розподіл серед бібліотек та культурних установ. На наш погляд, цей закон мав виключно цензурне значення, тому що й Управління у справах друку знаходилося у складі Міністерства внутрішніх справ.

З приходом у грудні 1918 року до влади Директорії було оголошено про організацію Головної книжкової палати в Києві. Її створення пов'язано з Законом, ухваленим Радою Народних Міністрів і затвердженим Головою Директорії В.Винниченком 24 січня 1919 року про утворення Головної книжкової палати в м. Києві "...для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями...".

А 26 січня 1919 року було затверджено Закон "...про обов'язкове відправлення друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників усіх видань...".

На початку лютого 1919 року в Києві утворився "Тимчасовий робітничо-селянський уряд". Згідно з наказом Народного комісара освіти В. Затонського за №4 від 11 лютого 1919 року "... усі асигнування і намічені видачі по Міністерству Народної Освіти, затвержені попереднім урядом, залишені в повній силі і підлягають виконанню...".

18 лютого в Головному Управлінні Мистецтва й Національної Культури було оголошено наказ комісара, в якому запропоновано Бібліотечно-архівному відділу розпочати формування Головної книжкової палати, призначивши завідувачим усіма справами по її утворенню Ю.Іванова-Меженка, ініціатора створення Книжкової палати. На першому засіданні ради Головної книжкової палати 17 березня 1919 року Ю. Іванов-Меженко був обраний головою Палати, В.Кордт - головою Ради Палати, Ю.Ковалевський - секретарем.

Головна книжкова палата за короткий час широко розгорнула свою роботу збираючи та реєструючи поточну друкарську продукцію, а також документи за 1917-1918 роки. Результати своєї роботи Книжкова палата повинна була друкувати в бюлетені Головної книжкової палати.

Проте через півроку знову настала перерва у роботі Книжкової палати. Окупаційна армія генерала Денікіна наклала цензуру на українську книгу. Все майно Книжкової палати та цінні збірки було запаковано, а друківні видання збирали кілька співробітників-ентузіастів, які ходили до друкарень, якщо дозволяли обставини, і збирали документи. Так було до грудня 1919 року, коли повернулася Радянська влада і знову з'явилася можливість відновити роботу Головної книжкової палати.

З 1920 року державний центр України переходить до Харкова. У березні місяці 1921 року в Харкові оголошено нову постанову "Про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку".

Проте головні зміни сталися у 1922 році, коли видається постанова Ради Народних Комісарів "Про організацію Української книжкової палати і про забезпечення головних книгосховищ всіма виданнями республіки". За цією постановою з 27 червня 1922 року Центральний бібліографічний відділ у Харкові перетворився в Українську книжкову палату, яка організовується при Державному видавництві УСРР.

Головна книжкова палата у Києві згодом була реорганізована в Український науковий інститут книгознавства. Перебуваючи у Харкові з 1922 по 1989 роки, Книжкова палата була дійсно науково-бібліографічною й інформаційною установою, центром національної бібліографії. В ній збиралася і зберігалася вся друківна продукція, що виходила на терені України, і видавалися державні покажчики: "Літопис книг" з 1924 року, "Літопис журнальних статей" з 1936 року, "Літопис газетних статей" з 1937 року, "Літопис образотворчих видань" (1937-1990), "Літопис нот" (1954-1990), "Літопис рецензій" (1936-1990); ретроспективні покажчики: "Преса Укр.РСР", "Літопис періодичних видань УРСР" (щорічник), "Періодичні видання УРСР" (останній-за 1976-1980 рр.), "Друківні видання УРСР" (1947-1989), "Українська РСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн" (1956-1989); друківні ановані картки на книги та журнальні статті. Всі ці бібліографічні покажчики користувались великим попитом в усьому світі і були незамінними у повсякденній праці для науковців, працівників освіти і культури.

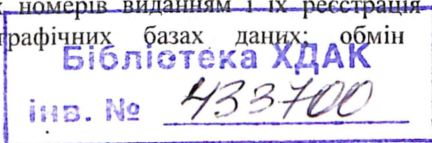
З переїздом до Києва (1989-1990) Книжкова палата була об'єднана з видавництвом "Реклама" і перетворена в республіканське бібліографічно-видавниче об'єднання "Книжкова палата ім. І. Федорова", а з 1993 року - в Національне науково-виробниче об'єднання "Книжкова палата України".

Проте висококваліфіковані кадри залишилися у Харкові і розпочався занепад національної бібліографії. Було припинено видання літописів нот, рецензій, образотворчих і періодичних видань України, всіх ретроспективних покажчиків, а також друківних анованих карток. Все це хвилювало громадськість України, і в листопаді 1995 року було призначено нового директора об'єднання, автора цієї публікації.

Для вирішення проблем національної бібліографії наказом Міністра у справах преси та інформації від 25 березня 1996 року було реорганізовано Національне науково-виробниче об'єднання "Книжкова палата України" в державну установу з назвою "Книжкова палата України". Статут Книжкової палати визначає її основні завдання, як державної культурно-наукової установи, що створена з метою забезпечення інтересів держави у нарощуванні інтелектуального та інформаційного потенціалу, сприяння розвитку національної культури, науки, освіти, книговидавничої й бібліографічної справи; повного статистичного обліку, комплектування й зберігання всієї друкованої продукції - документальної пам'яті України; проведення наукознавчих, книгознавчих та бібліографічних досліджень; створення автоматизованої інформаційно-бібліографічної мережі України, баз даних бібліографічної й реферативної інформації; видання бібліографічних покажчиків, реферативних журналів і науково-аналітичних оглядів.

Основними напрямками діяльності Палати є:

1. Державна бібліографічна реєстрація та централізована каталогізація всіх без винятку видів видань України.
2. Державна статистика друку, підготовка статистичних матеріалів, що характеризують динаміку та тенденції видавничої справи.
3. Аналіз тенденцій розповсюдження видавничої продукції, вивчення книжкового ринку, його регіональних особливостей.
4. Комплектування і зберігання повного і недоторканого фонду Державного архіву друку – головного сховища всіх видів видань України.
5. Державна стандартизація видавничої та бібліотечної справи, розробка і контроль за дотриманням стандартів суб'єктами видавничої справи, а також сертифікація баз даних.
6. Розробка та обґрунтування короткострокових і довгострокових прогнозів розвитку видавничої та бібліографічної справи в Україні.
7. Наукові дослідження в галузі бібліографії, книгознавства, соціології книги та читання, консервації та реставрації документів.
8. Наукознавчі дослідження і розробка бібліометричних методів визначення пріоритетних напрямів і рівнів розвитку наукових досліджень.
9. Створення і видання поточних, кумулятивних і ретроспективних бібліографічних покажчиків, реферативних журналів і науково-аналітичних оглядів, друкованих карток.
10. Розробка та експлуатація бібліографічних баз даних і мереж бібліографічної інформації.
11. Організація книгообміну.
12. Впровадження Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN) і Міжнародної інформаційної системи серіальних видань (ISSN), надання міжнародних номерів виданням і їх реєстрація в національних і міжнародних бібліографічних базах даних; обмін інформацією на

національному і міжнародному рівнях; надання послуг з питань використання ISBN та ISSN.

Ці основні функції Книжкової палати визначає і Стаття 27 Закону України "Про видавничу справу", прийнятого Верховною Радою України від 5 червня 1997 року №318/97.

На 1 січня 1996 року фонд друкованої продукції Книжкової палати – Державний архів друку України (у складі Науково-виробничого об'єднання (НВО) становив: у Києві - 3 752 773 одиниць (книги, частина газет і аркушеві видання), у Харкові – 7 800 495 одиниць зберігання (видання для сліпих, газетні та аркушеві видання). Нині це найбільш повне зібрання книг, газет, журналів і аркушевої продукції в Україні з 1917 року, яке повністю збережено і знаходиться в задовільному стані, її документальна пам'ять – 11,6 млн одиниць зберігання.

Для перевезення фонду до Києва необхідно було провести ґрунтовну підготовчу роботу з дезинфекції документів, розміщення аркушевої продукції в нові папки, а також здійснити значний обсяг реставраційних робіт.

Протягом 1996-1997 років до Києва було перевезено 4 073 858 одиниць зберігання і на 1 січня 1998 року фонд друкованої продукції в Харкові складав 3 726 637 одиниць зберігання (газети: 1931-1950 рр., 1978-1989 рр. – 1 825 982 одиниць зберігання; аркушеві видання – 1 900 655). Згідно з планом Палата передбачала до середини 1998 року перевезти до Києва всі газети, а аркушева продукція залишиться в місті Харкові для подальшого опрацювання і перевезення протягом 1999 року.

Відновлено випуск усіх літописів і започатковано видання нових літописів і довідників, які раніше видавала Всесоюзна книжкова палата у Москві, здійснюється випуск періодичного журналу "Вісник Книжкової палати". За рахунок Міжнародного фонду "Відродження", в межах проекту "Централізована каталогізація", палата розпочала поступовий перехід до нових інформаційних технологій і друкує нині картки централізованої каталогізації.

У 1997 році в Книжковій палаті України вийшли з друку такі покажчики поточної національної бібліографії: *Літопис книг (1 раз на місяць); Літопис журнальних статей (два рази на місяць); Літопис газетних статей (два рази на місяць); Літопис газетних статей* : Ретроспективний випуск. 1995 рік; *Літопис картографічних видань (1 раз на рік); Літопис нот (1 раз на рік); Літопис образотворчих видань (2 рази на рік); Літопис періодичних видань України, 1997 (1 раз на рік); Літопис рецензій (1 раз на рік); Нові видання України (3 рази на міс.); Вісник Книжкової палати. Науково-практичний журнал (1 раз на міс.); Друковані видання. 1997 рік. Видавничо-бібліографічний покажчик; Каталог видань України. 1997. Довідково-інформаційне видання; Королевич Н.Ф. "Українські бібліографи ХХ століття". Навчальний посібник; Татари в Україні (1917—1941), Турки в Україні (1917-1941), Німці в Україні, (1917—1941 рр.). Серія "Етноси*

України”; *Ринкова економіка. Бібліографічний покажчик. 1993—1996; Термінологічний словник з бібліографознавства та соціальної інформатики; Українська літературознавча бібліографія за кордоном у 20—30-х рр. ХХ ст.; Календар знаменних і пам'ятних дат (щоквартальник); Видавництва, видавничі та книгорозповсюджуючі організації. 1997. Довідник; Друковані бібліографічні картки на журнальні статті та рецензії (2 рази на міс.): повний комплект; Друковані бібліографічні картки на книги —неанотовані (3 рази на міс.): повний комплект.*

Згідно з Законом України “Про видавничу справу” Книжкова палата розпочала роботу над створенням системи реферування інформації, започаткувала та видала перший реферативний журнал “Політика. Політичні науки”, який буде видаватися один раз на місяць.

Сформовано якісно новий склад співробітників Палати (3 доктори і 8 кандидатів наук), розроблено напрями наукових досліджень, які раніше проводилися Всесоюзнаю книжковою палатою, і розпочато роботу над їх реалізацією.

Разом з виконанням нових функцій і відновленням традиційних у Книжковій палаті розпочато впровадження нових інформаційних технологій. Головною метою автоматизації технологічних процесів Книжкової палати є організація доступу до електронних джерел інформації через створення засобів обслуговування і збирання інформаційних матеріалів, централізованої каталогізації і розповсюдження бібліографічної інформації за запитами абонентів на різних носіях, а також забезпечення кваліфікованої допомоги користувачам при використанні нових інформаційних технологій.

Для впровадження нових інформаційних технологій і входження України у світову інформаційну інфраструктуру колектив Книжкової палати України розробляє і впроваджує такі проекти:

1. Створення автоматизованої системи державної реєстрації друкованих документів - інформаційних джерел статистичної, бібліографічної та реферативної інформації, які характеризують видавничу діяльність України. Складовими частинами цієї системи будуть:

-автоматизована система “Державна статистика друку”: містить статистичну інформацію про кількісні й якісні показники, що узагальнюють результати видавничої діяльності на всій території України і окремих її регіонів;

-державна бібліографія видавничої продукції України у вигляді автоматизованого банку даних “Національна бібліографія” і системи державних бібліографічних покажчиків і каталожних карток.

2. Автоматизована система централізованої каталогізації та інформування про нові видання України (фінансують фонд “Відродження” та Міністерство інформації). Системою передбачається створення зведеного електронного каталога друкованої продукції України; централізований бібліографічний опис видань і випуск карток на книги та брошури, статті з

журналів, збірників та газет, рецензії та автореферати дисертацій, необхідних для ведення каталогів та картотек у різних бібліотеках та інформаційних центрах; оперативне інформування абонентів про нові видання України. Інформація буде надаватися у вигляді повних та скорочених комплектів карток, на електронних носіях інформації, в режимі віддаленого доступу.

3. Завдяки гранту Міжнародного фонду "Відродження" та за сприяння Міністерства інформації, в межах проекту "Класифікаційна система України", розпочато роботу зі створення і впровадження україномовної системи класифікації наук на базі системи Універсальної десятикової класифікації для забезпечення потреб видавництва, бібліотек та інформаційних центрів.

Після розпаду СРСР виникло безліч проблем, пов'язаних із використанням інформаційно-пошукових мов в органах науково-технічної інформації. Фактично в Україні відсутня єдина класифікаційна інформаційно-пошукова мова, яка б забезпечувала обмін науково-технічною інформацією в державі, і її функції виконують російськомовні класифікаційні системи. У зв'язку з прийняттям Закону "Про державну мову" проблема пошуку відповідної альтернативи російськомовним системам має важливе значення.

Юридично УДК є власністю Консорціуму УДК (Гаага, Нідерланди), куди входить і Міжнародна федерація з інформації та документації (МФІД), яка веде інтенсивну роботу щодо удосконалення УДК згідно з розвитком науки і техніки. МФІД створила струнку систему внесення доповнень та змін до системи УДК, що публікуються в спеціальному періодичному виданні МФІД "Доповнення і виправлення до УДК".

Після розпаду СРСР Україна перестала отримувати матеріали стосовно УДК з Росії і не отримує їх також з Консорціуму УДК, що створило своєрідний інформаційний вакуум для споживачів.

Нині Україна - незалежна держава, член Європейської Ради, країна, яка має власну державну мову. Для того, щоб українська мова посіла належне місце у світовому співтоваристві, необхідно вирішити питання про переклад українською мовою і видання 11 томів УДК. Проектом Книжкової палати передбачається вперше в історії України видати таблиці УДК українською мовою для ведення каталогів у бібліотеках України, надати можливість бібліографам України вносити свої пропозиції з удосконалення системи УДК.

Мине час, і інформатизація нашого суспільства стане сьогоденням, і ми зрозуміємо, що без баз даних, комп'ютерних мереж, бібліотечно-бібліографічних мереж і зведених електронних каталогів бібліотек України нам не ввійти в міжнародний інформаційний простір, в постіндустріальне суспільство.

Якщо не буде державної підтримки праця декількох поколінь фахівців-бібліографів, які на протязі майже століття створювали державну бібліографію, може загинути. Культурі, науці й освіті України буде нанесено

непоправних збитків. І не тільки України. Постраждають національні бібліотеки й наукові центри практично всіх цивілізованих країн. Чи можна сьогодні назвати цивілізовану країну світу, де проблема державної бібліографії ставилася б на комерційну основу? Мабуть, ні. Державна бібліографія була, є і буде збитковою, якщо підходити до неї з позицій тільки видання. Але хто може підрахувати збитки, які понесе суспільство, коли не стане державної бібліографії? Хто визначить, скільки часу й грошей потребує пошук необхідної книги чи наукової праці? Хто дасть гарантію, що потрібна інформація взагалі попаде до дослідника? Як буде визначати світове співтовариство інтелектуальний потенціал нації? На всі ці запитання є одна відповідь: потрібна державна підтримка національної бібліографії, яка є початковою і найголовнішою складовою в інформатизації України.

Надійшла до редколегії 09.06.98

УДК 027.5(477-25)

М.С.Слободяник

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано суспільно-політичні чинники, що зумовлюють трансформацію функцій Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського в період впровадження новітніх інформаційних технологій.

Національна бібліотека (НБ) має велике значення для кожної держави, оскільки ця інституція є могутнім чинником збереження і розвитку національної культури та соціально-економічного піднесення суспільства. Її фонди відображають рівень суспільного життя у різні історичні періоди, уособлюють специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності, що зафіксований у результатах цієї діяльності, суспільних нормах і явищах. НБ як соціальний феномен, з одного боку, сприймається як фіксована структура, в якій акумулюється величезний документний масив, з іншого – Бібліотека перебуває у постійній динаміці і розвитку.

НБ здійснює багатоаспектну діяльність, орієнтовану на документно-інформаційне забезпечення процесів пізнання і трансформації людиною світу; кумуляцію знань, накопичених людством; сприяння духовному зростанню суспільства і особистості.

Світовий досвід переконливо свідчить, що переважна більшість НБ були засновані або одержали свій статус у процесі соціально-політичних зламів, які привели до кардинальних змін у суспільно-економічному житті держави. Це підтверджується короткою і драматичною історією заснованої у серпні 1918 року Національної (Всенародної) бібліотеки України (ВБУ), яка вже у 1925 році стала найбільшою книгозбірнею Центральної Європи. ВБУ, крім загальних для всіх НБ світу функцій, виконувала специфічні, пов'язані з формуванням максимально повного фонду української книги у широкому контексті цього поняття. ВБУ сформувалась і як наукова установа, яка проводила різноманітні дослідження у царині української книги, бібліотекознавства, національної бібліографії. Проте на її діяльності визначальним чином позначився специфічний характер розвитку української культури, як культури поневоленої нації, яка зазнавала на різних етапах гніт "культурного шовінізму" (ополячення, русифікації). Ця специфіка зумовила невідкладне завдання НБ України – реалізацію на інформаційно-документному рівні захисних функцій національної культури. Об'єктивні

передумови для виконання цього завдання виникли лише після здобуття Україною державної незалежності і відновлення у 1996 році НБ України ім. В.І. Вернадського у II первісному статусі. Бібліотека стає запорукою реалізації конституційного права громадян України на вільний доступ до інформації, забезпечення мобільності і відкритості різнопланових інформаційних потоків для широкого читачького загалу, незалежно від їх політичних переконань, соціального статусу, матеріальної забезпеченості. Багатоаспектний аналіз НБ цих потоків та створення умов для активного використання джерел, які надають необхідну для управління державою різнопланову інформацію, можуть визначальним чином вплинути на інтелектуальний потенціал і моральний стан українського суспільства.

Посилення ролі НБ в управлінні державотворчими процесами об'єктивно зумовлено тим, що владні структури України поступово переходять до прогностичних форм діяльності, які ґрунтуються на використанні багатоваріантних моделей розвитку соціально-економічних процесів в Україні. Це потребує від НБ не просто надання документів з конкретного питання, а комплексного інформаційно-аналітичного підходу до обслуговування органів управління державою. У НБ України ім. В.І. Вернадського є всі об'єктивні передумови для переходу до якісно нового рівня діяльності. Її багатомільйонні фонди є унікальною, універсальною за змістом системою, яка має складну і розвинуту структуру. Найповніше представлені у фонді монографії, збірники, періодичні видання. У НБ виділені колекції окремих видів документів – карт, нот, газет, образотворчих документів.

Після організації в Україні власної системи атестації наукових кадрів НБ мала найповніший у державі фонд дисертацій і авторефератів. Всесвітнє значення мають фонди рукописів, де сконцентровано унікальні зібрання пам'яток писемності і рукописних книг XV-XVIII ст., фонди стародруків, книжкові колекції видатних діячів української та світової науки і культури. НБ є єдиною бібліотекою держави, яка укомплектована архівним примірником творів друку України з 1918 року, архівним фондом НАН України і приступила до організації Фонду Президентів України. Як депозитарій ООН НБУВ одержує всі публікації цієї міжнародної організації. НБ проводить велику роботу по комплектуванню бібліотек України зарубіжною літературою, здійснює міжнародний книгообмін з 1500 науковими закладами і бібліотеками понад 80 країн світу. За призначенням фонди поділяються на основні, підсобні, обмінно-резервні. Основний фонд організовано за форматно-хронологічно-порядковою розстановкою, що відповідає специфіці НБ. Підсобні фонди диференційовані за комплексом ознак. *За змістом* вони поділяються на літературу гуманітарного і природничо-технічного комплексу; за цією ознакою виділено також читальний зал бібліотекознавчої літератури; *за ознакою цінності документів* – фонди рукописів, стародруків, колекцій, сформовані також

фонди окремих видів документів: періодики, газет, нот, картографії, естампів і репродукцій; за *географічною ознакою* - фонди зарубіжної українки, австрійської літератури, сходознавства.

Розгорнутий довідково-бібліографічний апарат, який є "ключем" до фондів НБ, охоплює систему загальнобібліотечних каталогів і каталогів структурних підрозділів. Інформацію про документи, відсутні у фондах НБ, надають насамперед ресурси довідково-бібліографічного відділу: бібліографічні посібники, реферативні видання, картотеки. Бібліотека укомплектована універсальними і спеціалізованими енциклопедіями та енциклопедичними словниками, довідниками, термінологічними виданнями, документами нормативного характеру.

Інформаційними ресурсами НБ користуються понад 150 тисяч абонентів, які протягом року одержують близько 3,5 млн. документів. Щодня бібліотеку відвідують майже 1,5 тисячі читачів. Для інформаційних служб адміністрації Президента і Верховної Ради України, крім традиційних бібліотечних послуг, здійснюється підготовка матеріалів оглядово-аналітичного характеру.

НБ розгорнула активну роботу з інформатизації. Її комп'ютерний парк – понад 100 ЕОМ IBM PC 286/386/486 та Pentium. Вони включені до чотирьох локальних мереж. Перша з них забезпечує обробку нових надходжень і формування електронного каталога; друга – обслуговування читачів базами даних; третя – доступ до інформаційних ресурсів INTERNET, а четверта – інформаційно-аналітичне обслуговування владних структур.

Важливо, що переважна більшість співробітників НБУВ уже освоїла нові технології, що необхідно для подальшого розвитку Бібліотеки в інформаційному суспільстві. НБ України є великою науковою інституцією з розгорнутою перспективною структурою і кваліфікованим складом науковців. Серед співробітників НБУВ – два академіки НАН України, 5 докторів і 48 кандидатів наук. До складу НБ входять 5 інститутів і 4 центри. Діяльність цих підрозділів спрямована на наукове дослідження проблем бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства і бібліотечної інформатики. Для підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації у НБ діють спеціалізована рада по захисту докторських дисертацій і аспірантура. Результати наукової практичної діяльності НБУВ відображаються у монографіях, науково-методичних матеріалах, публікаціях у журналі "Бібліотечний вісник". Таким чином, за своїм інформаційним потенціалом, кадровим складом, організаційною структурою, рівнем бібліотечно-бібліографічної і наукової діяльності НБ України має перспективи для трансформації своєї діяльності відповідно до тенденцій розвитку суспільства.

Після здобуття Україною державної незалежності відкрились нові можливості для розвитку НБ: зняті численні обмеження ідеологічного і пропагандистського характеру; Бібліотека стає одним із елементів нових соціально-політичних відносин. Високий науковий потенціал України, її

географічне положення є об'єктивними чинниками підвищення ролі держави у світовому співтоваристві. За нових умов на розвиток НБ визначальним чином впливатимуть загальноцивілізаційні взаємопов'язані тенденції переходу до відкритого інформаційного суспільства з децентралізованим управлінням, ринковою економікою, розвинутими телекомунікаціями, що дозволяють здійснювати вільний доступ і обмін інформацією. НБ матиме можливість виконувати на якісно новому рівні різноманітні ускладнені завдання. Зміняться стратегічні пріоритети її розвитку, форми взаємодії з бібліотеками та іншими соціальними інституціями на державному і міжнародному рівнях. Під впливом такого переходу відбувається орієнтаційний поворот у методологічній свідомості бібліотекознавства, процес формування нового розуміння НБ як багатомірної соціально-культурної реальії. Ці тенденції поєднуються з об'єктивними, різноманітними факторами, які можливо об'єднати у три великі групи: суспільно-політичні, інформаційно-комунікативні, економічні.

Нові суспільно-політичні реальії створюють підґрунтя для подолання закритості українського суспільства, яка була вимушеною, а не органічною. Ця закритість значною мірою була зумовлена геополітичною відкритістю краю, його природною незахищеністю. Поняттю "відкрите суспільство" у політичній сфері відповідає демократія, в економічній – ринок, у соціальній – плюралістичне, громадянське суспільство. Інформаційна відкритість НБ є важливою ознакою такого суспільства. Це дозволяє Бібліотеці цілеспрямовано сприяти впровадженню нових суспільних цінностей у життя держави та її громадян. Магістральним напрямом розв'язання цієї проблеми є зняття перешкод до взаємовигідного міжнародного інформаційного співробітництва у межах відкритого суспільства. Ефективній реалізації цих завдань сприяють демократичний, міжнародний, гуманітарний характер діяльності НБ та її відкритість для співробітництва з бібліотеками, видавництвами, архівами, музеями, органами НТІ та іншими соціальними інституціями. Демократичний характер діяльності НБ виявляється у рівних правах її користувачів на одержання інформації. Міжнародний характер – у відповідальності за розвиток національних бібліотечних ресурсів і їх надання для загального використання, участі у міжнародних програмах і проектах, ініціювання програм і проєктів, що забезпечують збереження і розвиток національної культури.

Гуманітарний характер діяльності НБ виявляється у захисті прав громадян на одержання повної інформації, освіти, знання, творчість тощо.

Серед першої групи чинників, які зумовлюють інтенсивний розвиток НБ України, слід насамперед виділити формування громадянського суспільства, що відбувається під впливом національної специфіки взаємозумовленості становлення громадянських структур і правової держави, ринкової економіки й інформатизації всіх сфер життя суспільства.

За сприятливим сценарієм розвитку соціально-економічних процесів в Україні радикально зміниться орієнтація суспільства у напрямі гармонізації культурної спадщини минулого з його багатим виховним ефектом і можливості особистої самореалізації. Поєднання зазначених тенденцій значно впливатиме на зміст духовних потреб і характер інформаційних запитів громадян України, діяльність НБ по їх задоволенню.

Відбудеться кардинальна трансформація моделі освіти ХХІ ст., яка у своїй основі буде орієнтуватись не на минуле, а на майбутнє людської цивілізації. НБ має адекватно реагувати на виникнення і розвиток глобальної якісно нової системи безперервної, відкритої, гнучкої дистанційної освіти, у структурі якої чільне місце посядуть самоосвіта, демасифікація, індивідуалізація, зростання різноманітних освітніх стандартів і спеціальностей, перехід від формально-дисциплінарного до проблемно-освітнього навчання. Для забезпечення високої ефективності цих фундаментальних інновацій необхідна високоякісна інформаційна підтримка і, насамперед, використання унікальної ресурсної бази НБ України.

У нових умовах НБ надаватиме принципово нові можливості для гуманізації і самореалізації особистості як творчого вільного індивіда. У своїй діяльності НБ має зважати на ускладнення структури і внутрішніх зв'язків сучасного українського суспільства, взаємодію економічного, політичного, соціального, духовного, етичного, релігійного життя суспільства й особистості.

Розглянуті суспільно-політичні чинники закладають об'єктивне підґрунтя для формування в Україні інформаційного суспільства, що має глобальну природу і діалектичний характер. З одного боку, воно зумовлює взаємопроникнення знань і культур у світовому масштабі, а з іншого, гарантує більше свободи, прав і можливостей для кожної особистості, сприяє підвищенню інтелектуальних можливостей людини, її здатність накопичувати, обробляти і сприймати інформацію.

Характерною особливістю інформаційного суспільства є формування глобальної інформаційної інфраструктури, яка ґрунтується на комп'ютерних засобах збереження інформації і технічних засобах її передачі.

У лідируючих в економічному відношенні країнах реалізація нових функцій НБ базується на можливостях інформатизації – використанні глобальних інформаційних мереж для доступу до національних і світових баз даних, комп'ютерних носіїв для збереження інформації і формування перспективних банків даних і знань.

Аналогічні тенденції виявляються і в Україні, яка після здобуття державної незалежності починає активно формувати нову систему соціальних комунікацій і власну інформаційну інфраструктуру. У цьому контексті ресурси НБ України ім. В.І. Вернадського набувають значення стратегічних, що безпосередньо впливають на рівень соціально-економічного розвитку та інформаційної безпеки держави. Це кардинально посилить роль

НБ у розвитку демократії, ринкової економіки, управлінні державою, соціальної сфери, створенні національної інформаційної інфраструктури.

Важливими чинниками участі НБ у процесах формування в Україні інформаційного суспільства є її оснащення персональними комп'ютерами надвисокої продуктивності та новітніми програмними засобами в поєднанні з можливостями інформаційних супермагістралей, які дозволять передавати і одержувати інформацію в алфавітно-цифровій формі: тексти, графіку тощо. Інваріантність цієї інформації по відношенню до носіїв полегшує використання, проте ускладнює експлуатацію, адже в результаті переведення на інші носії або поєднання різних носіїв і засобів передачі інформації посилюється залежність бібліотечних процесів від технічних засобів.

Необхідною умовою ефективної діяльності НБ України є її входження до єдиного світового інформаційного простору, що нерозривно пов'язано з переходом від біполярної моделі до більш складної і багатомірної картини світу.

Важливими ознаками інформаційного суспільства, що відбиваються на основних напрямках діяльності НБ, є зростання і ускладнення структури світового інформаційного потоку: ріст кількості видань у поєднанні з розсіюванням інформації, зміною тематики або важливих акцентів у багатьох журналах, обмеження коштів на поповнення фондів. За умов поглиблення цих тенденцій жодна бібліотека не зможе придбати всі документи за своїм профілем комплектування. Такий стан змусить НБ надавати перевагу формуванню фондів електронними документами у поєднанні з переведенням на перспективні носії власних ресурсів.

Діяльність НБ як соціальної інституції має загальноцивілізаційне і загальнодержавне значення. Зміни в її діяльності матимуть об'єктивний характер і визначатимуться фундаментальними соціально-культурними трансформаціями, які відбуватимуться в Україні і в світі. У перспективі діяльність НБ буде орієнтована на максимально повне документне забезпечення національного прогресу, національних інтересів і національних пріоритетів України та їх ефективну інформаційну підтримку, що ґрунтується на принципово нових можливостях, які надаються у результаті формування інформаційного суспільства. Ці завдання НБ буде розв'язувати на основі поєднання власних інформаційних ресурсів, інтеграції національних бібліотечних ресурсів України, забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів.

Діяльність НБ з кумуляції здобутків людської культури, насамперед систематизованих знань і досвіду має інформаційну природу. Вона орієнтована на збереження і трансляцію соціальнозначимої інформації від попередніх до наступних поколінь. Це зумовлює орієнтацію НБ на:

- здійснення комплексних заходів, спрямованих на входження України до світового інформаційного простору і забезпечення пропаганди й захисту власних інформаційних ресурсів;

- виявлення і усунення причин інформаційної дискримінації України і негативних чинників інформаційної експансії інших держав;
- створення і впровадження необхідних засобів і режимів одержання, збереження, розповсюдження і використання соціально значимої інформації;
- розробку принципів розвитку НБ і бібліотечної справи України: сприяння життєдіяльності основних структурних елементів цієї системи: кадрових, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних.

Важливим чинником трансформації НБ є розробка і реалізація механізму випереджаючого відображення, моделювання інформаційних сценаріїв майбутнього, як засобу управління сучасними і перспективними процесами інформаційного забезпечення духовної, політичної і економічної сфер України; створення умов для загальної доступності власних ресурсів як компонента загальноосвітніх; соціально-економічного прогресу і діалогу культур, аналізу досвіду передових країн тощо.

У результаті такої трансформації НБ має орієнтуватись на перспективні потреби українського суспільства. Природно, що у випереджаючій моделі діяльності НБ знайдеться місце і для задоволення ретроспективних і поточних ПІ, адже ця діяльність має загальний і безперервний характер. При цьому НБ здійснює передачу у майбутнє вічних інваріантних, фундаментальних компонентів культурної спадщини, оскільки історичний матеріал дає опис процесів і закономірностей, які можуть впливати на розв'язання глобальних проблем цивілізацій сучасності і у майбутньому.

НБ за своєю структурою, складом фондів є документним відображенням національної і світової культури. Моделюючий характер НБ по відношенню до культури визначає основні функції бібліотеки, що реалізуються на власному, загальнодержавному і світовому рівнях. Виділяються дві групи основних функцій НБ. До першої загальнокультурної групи, яка залежить від конкретно-історичних умов, входять функції, що зумовлені соціальним контекстом існування НБ; визначаються метою і конкретними завданнями, які ставить суспільство перед бібліотекою на різних історичних етапах; відображають зміст і суспільний результат діяльності НБ. Саме ці функції безпосередньо визначаються соціальними процесами, що відбуваються в Україні і світі. Ці функції – соціалізуюча, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, трансформаційна – притаманні культурі в цілому, проте реалізуються специфічними бібліотечними засобами.

Соціалізуюча функція НБ полягає в активному залученні читачів до сукупності накопичених людством інформаційно-документних ресурсів, зосереджених як у НБ, так і світовому бібліотечно-інформаційному просторі. Активна участь НБ у зростанні інтелектуального і морального потенціалу особистості проявляється у наданні можливостей для ознайомлення з

культурною спадщиною різних поколінь України у поєднанні з діалогом різних культур одного історичного періоду.

Пізнавальна функція реалізується через кумуляцію у фондах НБ множини документів на різних носіях, які за своєю сукупністю відображають цілісну картину знання, набутого людством; поєднання з інтелектуальним опрацюванням інформації і забезпеченням доступності цієї унікальної ресурсної бази для широкого загалу.

Ціннісно-орієнтаційна функція НБ відображає її діяльність у напрямі реалізації ціннісних орієнтацій громадянського суспільства і конкретних індивідів у здобутках національної і світової культур через виробництво інформаційної продукції, що багатоаспектно розкриває її фонди.

Трансформаційна функція характеризується спрямованістю діяльності НБ на формування ресурсної бази, орієнтованої на інформаційне забезпечення змін, що відбуваються у суспільно-економічних процесах в Україні. Вона проявляється через принципову зміну неупорядкованої сукупності документів, що надходять до фонду НБ, як динамічної моделі культури. Це дозволяє НБ виробляти проблемно-орієнтовану інформацію, яка є документною базою для прийняття і виконання рішень державного значення, орієнтованих на забезпечення національного прогресу України.

Друга група основних функцій НБ є специфічною. Вона визначається її незмінною сутністю і характеризується поєднанням трьох принципових ознак:

- кумуляцією і довічним збереженням української книжкової сфери (у широкому контексті);
- забезпеченням доступу всіх зацікавлених громадян України та інших держав до національної книжкової спадщини;
- гарантуванням доступу громадян України до світового інформаційного потенціалу.

Виходячи з цих ознак, основними сутнісними функціями НБ є документна пам'ять і гарантування доступу до документів, інформації, знань. Перша функція має кумулятивну і меморіальну підфункції. Вона реалізується технологічними процесами комплектування і організації фондів, збереженням документів і інформації, національною бібліографією, підготовкою друкованих каталогів (насамперед рукописів, стародруків, колекцій). Друга функція має інформаційно-документну, інформаційно-когнітивну, інформаційно-аналітичну і комунікативну підфункції. Вона реалізується технологічними процесами обслуговування, бібліографування, аналізу і синтезу документів, каталогізації.

У нових соціально-політичних умовах принципово зміниться змістовна наповненість загальнокультурних і сутнісних функцій НБ, які реалізовуватимуться на якісно новій інформаційній інфраструктурі.

В.О. Ільганаєва

БІБЛІОТЕКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Розглянуто основні стратегічні напрями розвитку бібліотек, орієнтовані на удосконалення документального, інформаційного та когнітивного рівнів діяльності.

На сучасному етапі в бібліотечній сфері основним чинником діяльності є інформатизація, яка і в найближчому майбутньому не втратить цього значення. Інформатизація докорінно змінює уявлення щодо документальних комунікацій у суспільстві, збільшує можливості, змінює характер функціонування.

У новому інформаційному середовищі бібліотеки інтегрують з тими соціальними структурами, формування яких на ранніх історичних етапах розвитку суспільства спричинило функціональний розподіл соціо-комунікативних структур (бібліотеки, музеї, архіви, СМІ та ін.), а також типологію різноманітності саме бібліотечних закладів (універсальні, спеціальні, навчальні, наукові, публічні та ін.). У наш час спеціальні бібліотеки інтегрують до систем управління певними закладами: національні, публічні бібліотеки входять до системи соціального управління, соціалізації і продовження освіти населення; навчальні - інтегрують з системами управління навчальним процесом і навчальними структурами в цілому.

Інтеграційна технологія, яка становить базу інформатизації суспільства, внесла не стільки руйнівні чинники у бібліотечну сферу, як це уявлялося на початку кризового етапу (70-ті рр. XX ст.), скільки трансформаційні, стимулюючи процеси у цій соціальній підсистемі.

Входження до нового інформаційного середовища у бібліотечній сфері відбувалося протягом тривалого часу, та продовжується ще й понині, розглядається здебільшого тільки в аспекті автоматизації бібліотечних процесів. Саму автоматизацію бібліотек сприйняли як зміну технічних засобів діяльності. Застосування комп'ютерів вбачали у маніпулюванні машинопрочитуваними описами документів, що існували у друкованій формі.

Інформатизацію в бібліотечній сфері не розглядали як індустріалізацію бібліотечного виробництва, що невід'ємно супроводжується змінами засобу виробництва, характеру праці, перебудовою організаційно-функціональних

зв'язків у структурі бібліотеки, вимог до професійно-кваліфікаційного рівня кадрів.

Найближче до вирішення питань про зміни діяльності у бібліотеках наблизилися, крім зарубіжних дослідників (В.Е.Ланкастера, П.Беттін, Дж.Ліклайдера та ін.), вітчизняні - Коренний А.А., Канигін Ю.М., Калитич Г.І., Сенченко Н.І. Однак у їх поглядах теж превалює суто технічний аспект, оскільки вони вважають, що зміна традиційної документальної комунікації інформаційно виведе бібліотеки на новий рівень функціонування. Все це так, однак залежності видаються більш складними.

Інформаційна технологія змінює увесь світ бібліотеки, вона торкається аспектів функціонування бібліотеки як соціальної організації і зумовлює її розвиток: мету діяльності, наукове пізнання, технологію праці, обслуговування і забезпечення інформаційних потреб, рівень організації, економіку, кадри, професійну етику, організаційну структуру тощо.

Змінюються цільові установки діяльності бібліотеки в цілому: головним стає сприяння безпеці, взаєморозумінню, добробуту та життєвому успіху людей через збільшення можливостей доступу до інформації та знань. Від збору, зберігання документів бібліотеки прагнуть перейти до їх активного використання. При цьому забезпечення доступу не обмежується лише своїми фондами, а й поширюється на інформаційні масиви в інших установах (бібліотеках, музеях, ТУ, архівах, інформаційних центрах; БД видавництва тощо).

Досягнення глобальної мети - загальної доступності інформації - бібліотеки вирішують за допомогою тих можливостей, які відкривають для них ІТ: забезпечення миттєвої доступності інформації в електронній формі будь-якому користувачеві в будь-який час, розширення спектра і кількості доступної інформації, забезпечення у дедалі зростаючій мірі успішного одержання інформації користувачами.

У сучасному динамічному технологічному оточенні споживачі більше не можуть задовольнитися лише тією інформацією, яка міститься у друку. Прогрес у технологіях масових комунікацій робить можливим здійснення постійного інформаційного доступу до всіх типів інформації: текстів, зображень, кіно, звуку. Відповідно до нашої моделі СК діяльності в бібліотечній сфері ми спостерігаємо повернення витка розвитку бібліотеки як охоронця людського знання, загальногуманістичних цінностей людства.

Відбулася зміна наукової парадигми бібліотекознавства: книжкова психолого-педагогічна спрямованість досліджень змінилася з 70-х рр. ХХ ст. - інформаційною, у 80-ті рр. - когнітивною і узагальнюючою-соціально-комунікативною. Наукові пояснення і картини бібліотечної реальності описуються з позицій цих підходів та їх категоріального апарату. Наукові дослідження в сфері бібліотекознавства зміщуються у сферу впровадження нових технічних засобів та засобів масової інформації як в індивідуальних, так і в колективних комунікаціях.

Пізнання ролі бібліотечної сфери у суспільному комунікаційному процесі стає визначальним напрямом, який виводить бібліотечну науку за межі суто прикладних, емпіричних досліджень. Вихід бібліотекознавства в соціокомунікативну сферу розширює межі професійного середовища і професійної свідомості бібліотечних фахівців. Формування соціально-комунікативного знання створює ґрунт для широкої професійної підготовки бібліотечних та інформаційних кадрів.

Зміни в бібліотечній технології виступають як чинник, який потребує перебудови її організації. У 70-80 рр. ці тенденції посилилися. Формальне створення відділів автоматизації потребує подальшого перегляду всієї структури бібліотек.

Найбільш стійкою та послідовною визнана функціональна організаційна структура, яка еволюціонує відповідно до зрушень у характері та змісті діяльності бібліотечної сфери, завдань сучасних бібліотек. Доцільним стає перегрупування головних відділів як на засадах принципів об'єднання за рівнями діяльності (документальному, інформаційному) і кінцевим продуктом, так і інтеграції функціональних аспектів з урахуванням впровадження ІТ.

Висуваються нові вимоги до планування та устаткування бібліотек у зв'язку зі зберіганням документів на різних носіях, розміщенням засобів телекомунікацій, читанням документів, інтерактивним пошуком, класами навчання користувачів та класами навчання дорослих.

Під впливом впровадження новітньої інформаційної технології і техніки виникає необхідність у переорієнтації співвідношення централізації і децентралізації бібліотечної діяльності. Жорстка централізація бібліотечно-інформаційних ресурсів у низовій ланці поступається місцем децентралізації, розмаїттю форм і зв'язків. Однак, централізація має зберегтися на середньому та верхньому рівнях бібліотечно-інформаційної системи при формуванні інтерактивних БД, підготовці БД на КОД, забезпеченні МБА, розповсюдженні та застосуванні стандартів. Це створює необхідні передумови для організації бібліотечно-інформаційних мереж із використанням сучасних технологій передачі даних.

На жаль, питання про підбір кадрів майже не висвітлено у літературі з питань функціонування бібліотек у новому середовищі. Поза увагою залишаються функції, вимоги, вплив на робочі місця. Проте саме ця проблема є надзвичайно важливою при виконанні всіх проектів автоматизації та впровадження ІТ у бібліотеках. У багатьох бібліотеках відповідальні за проект особи обмежують свою участь купівлею обладнання, завантаженням програм забезпечення і лише в останню чергу турбуються про те, хто працюватиме з системою. Бібліотекарі виступають в ролі управлінців і тому концентрують свою увагу на процесах автоматизації, а не на обслуговуючому персоналі та ефективному використанні ОТ

Як свідчить досвід зарубіжних бібліотек, використовуючи сучасні інформаційні технології працівники бібліотек у процесі обслуговування користувача частіше зайняті формальною обробкою інформації, при цьому вони повніше пояснять, як використовувати інформаційну техніку при пошуках необхідної інформації, ніж допоможуть знайти її. Головним же призначенням бібліотеки є така організація інформаційного обслуговування, при якій забезпечується повне задоволення ПІ, а не лише даються поради, як знайти потрібне джерело.

Нова технологія впливає на умови і характер праці, на оснащення робочих місць. Сучасні умови функціонування бібліотеки, насамперед, ведуть до переходу від традиційної технології, яка орієнтована на суб'єкта бібліотечної діяльності, до нової, основаної на ОТ. Професійна орієнтація бібліотечного фахівця на систему стосунків типу «людина - людина» доповнюється, а в деяких випадках замінюється новим типом відносин «людина - ЕОМ - людина». Причому суб'єктом цих відносин у бібліотеці може бути сам читач, який бере участь в інтерактивному пошуку в ІС. Ось чому постає необхідність зважати на принципи наукової організації праці не лише бібліотекаря та інших працівників бібліотеки, але й читача (користувача), адекватну інтерпретацію в умовах «людино-машинних» систем таких проблем, як вільний доступ до інформації, цензури, приватної власності на інформацію та дані. У межах нового середовища - динамічного середовища «електронного світу» - найбільш значущими є певні потенційні можливості ІТ для традиційних бібліотечних завдань: зберігання документних ресурсів бібліотеки і забезпечення доступу до них, а також підключення до інформаційних систем. У цьому плані можливо визнати першу головну стратегію входження бібліотек України в інформаційне середовище, яке пов'язане з розвитком традиційних напрямів діяльності. Але ж вони у наш час більше не обмежуються паперовими носіями, книгою. Бібліотека також має справу з різноманітними новими методами зберігання, розповсюдження, обробки і подання текстів, зразків, звуку.

У останні роки первинні джерела інформації дедалі частіше стають доступними в інтерактивному режимі через пошук за текстами документів та термінів природної мови (ПМ). Бібліотеки мають усі можливості стати постачальниками (надійними і конкурентоспроможними) інформації. Крім того, ціни на друковані видання продовжують зростати. Однак, нині відбувається злиття повнотекстового БД та видавництва. Повнотекстові бази даних розглядаються як бази даних текстової або цифрової інформації, які виключають необхідність звернення користувачів до першоджерел.

Щоб створити такі БД, необхідно перевести вихідний текст документа у електронну форму. Частіше за все електронна версія первинного документа у електронній формі є побічним продуктом видавничого процесу. В останній час дедалі більше публікацій видається за допомогою нової ІТ, хоча багатосторінкові документи все ще готуються до випуску традиційними

методами. Державне регулювання цих процесів за участю бібліотечної громадськості може сприяти вирішенню основних проблем комплектування та бібліографічного забезпечення документальною складовою комунікативних відносин у бібліотеці.

Наступне десятиріччя характеризуватиметься подальшим розвитком інформаційного обслуговування у виробництві та діловій сфері, посиленням конкуренції в інформаційній галузі. Зростає зацікавленість до інформації з питань банківської справи, фінансів, страхування, підготовки кадрів у сфері обробки інформації у осіб, діяльність яких пов'язана з виробництвом та суспільним управлінням.

Формальна диференціація читачів у бібліотеках втратила своє значення, тому необхідним є перехід до семіотичного рівня забезпечення інформаційних потреб. Новий якісний рівень обслуговування стимулюється використанням "дружних інтерфейсів" і автоматизованих систем ІРІ з виведенням інформації на домашній або робочий термінал. Оцінка діяльності бібліотек базується на якісних характеристиках забезпечення доступу до інформації - комфортності і точності.

Постає необхідність у формуванні нового середовища інформаційного споживання, у зв'язку з чим змінюються вимоги до бібліотечних будівель та приміщень, їх оснащення, клімату, освітлення тощо.

Нові технології обробки документів дозволяють відмовитися від класифікації документів - впроваджується формативне введення природної мови (ПМ). При розміщенні фонду, замість системної розстановки, використовується форматно-кріпосна.

Електронна революція вносить значні зміни в практику комплектування, зокрема періодичних видань. Частина витрат на комплектування новими документами має скорочуватися при зростанні витрат на контроль і ведення БД. Із впровадженням ІТ у бібліотеки акцент переноситься з комплектування на забезпечення доступу, тобто фактично традиційна діяльність бібліотек не відповідає її змістові. Бібліотека набуває особливостей «документального банку даних», який має органічно вросли в основу на документальному фонді організацію діяльності бібліотеки, як комунікативного центру. Причому бібліотеки можуть формувати і використовувати БД самого різного призначення, від наукового до побутового, надаючи допомогу користувачам не тільки в їх практичній, навчальній та іншій діяльності, але й сприяти соціальній орієнтації особистості у своєму соціально-культурному оточенні.

У сфері комунікацій відбулися незліченні зміни - в електронному цифровому зв'язку, завдяки якому інформація може передаватися надзвичайно оперативно. Бібліотеки завдяки новим можливостям перетворюються в інтегративну єдність, яка складається з модернізованих, традиційних та нових інформаційних підсистем. З цим може бути пов'язане

формування другої стратегії - здійснення доступу до інформаційних систем і мереж.

Перехід на новий техніко-технологічний рівень розкриває замкнутість внутрішньобібліотечної сфери, яка входить до локальних і глобальних мереж. Користуючись обчислювальною мережею можна простіше та надійніше забезпечити членів співтовариства необхідною інформацією.

Упродовж тривалого часу друковані видання були джерелами довідково-бібліографічної інформації. Проте, в останні роки інформаційні працівники, які здійснюють довідково-бібліографічне обслуговування, дедалі частіше звертаються до інтерактивних служб (або БД на КОД).

У країнах з розвинутою інформаційною індустрією інформація, що стосується предмета, який цікавить користувача, може бути виявлена у декількох електронних БД. У зв'язку з цим важливою передумовою успішного пошуку є правильний вибір БД. При цьому критерії оцінки інтерактивних БД не збігаються повністю з критеріями оцінки друкованих бібліографічних видань. Сходяться такі критерії: вартість, гнучкість формату, вірогідність. Ступінь відповідності видання своєму призначенню - цей критерій не може бути застосований до інтерактивних БД та БД на КОД. Також відсутнє авторство в електронних БД. Вагомими для останніх є авторитет фірми - генератора БД, періодичність оновлення даних, потужність пошукового апарату, зручність мови запитів тощо.

Документальні масиви (повнотекстові, бібліографічні та ін.) доступні не тільки бібліотеці, а й інформаційним центрам і центрам документації, архівам та ін. структурам.

За цих умов виникає конкуренція, хто ефективніше та раціональніше забезпечить взаємодію існуючих документально-інформаційних структур, сприятиме ефективній організації системи соціальних комунікацій, створить умови для доступу населення до всіх когнітивно-інформаційних ресурсів у національному і міжнародному масштабах.

Третя стратегія, яка формується на основі перших двох, пов'язана з відходом від концентрації до стабільних комунікативних засобів і зосередженням на управлінні можливостями доступу до акумульованих знань у електронно-цифровому середовищі. Тобто, найбільш важливі зміни у складі послуг, які мають пропонувати бібліотеки, пов'язані з розвитком технологій систем ШІ і ЕС, а також з програмами інженерії знань. Бібліотеки, які є зберігачами культурних цінностей цивілізації у вигляді документальних масивів, перш за все виконують свої завдання по обслуговуванню читачів і задоволенню різноманітних інформаційних потреб, мають взаємопов'язані масиви документів, які структуровані за галузями знань.

Розвиток сучасної інформаційної технології, перш за все тієї, яка використовує системи природної мови, дозволяє підійти до прообразу систем універсальних комунікацій або концепцій індексування, які подолають обмеженість традиційних схем доступу до знань. В умовах сучасних

інформаційних систем, частиною яких є бібліотеки, перевага надається БД, оснований на знаннях, а не на лінійній множині «традиційної класифікації томів». У системах цього типу первинний рівень доступу до знань представлений електронним тезаурусом або проблемно-орієнтованою ЕС. І лише після завершення пошуку на цьому рівні можна переходити до пошуку конкретних документів (тобто на другий рівень доступу) за допомогою бібліотечних класифікаційних схем.

Сучасним бібліотекам доводиться відшукувати свою нішу в новому інформаційному середовищі, де існує багато нетрадиційних конкурентів. Єдина можливість бібліотек пов'язана з широким засвоєнням ними сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій і, в першу чергу, з розробкою і здійсненням ефективних планів впровадження цих технологій.

Для бібліотек України ситуація дещо інша у зв'язку з тим, що інформаційне середовище країни тільки починає розвиватися і вони практично не мають конкурентів. Але час іде, а гальмування у розвитку бібліотек триває. Нові інформаційні структури, які з'являються на ринку як постачальники інформаційних послуг, перехоплюють ініціативу у бібліотечних закладах. Самостійно подолати цю ситуацію без підтримки держави як у фінансовому відношенні, оснащенні комп'ютерною технікою, так і в плані підготовки кадрів, які б відповідали новому рівню функціонування, бібліотеки не зможуть. Державна підтримка, кооперування та інтеграція - невід'ємні фактори реалізації бібліотек у новому значенні. Стратегічні орієнтири розвитку бібліотек з метою інтенсифікації застосування накопиченого документально-інформаційного потенціалу, перетворення його спочатку в активний інтелектуальний ресурс, а у подальшому - в економічний і соціальний - потребують цілеспрямованої, скоординованої державної політики. Бібліотечно-інформаційна політика має розпочинатися на рівні регіонів, тобто знизу, де, зважаючи на стан бібліотек, особливості їх матеріально-технічного, бюджетного та позабюджетного фінансування, кадрового стану, рівня координації і кооперації, міжвідомчих відносин бібліотек та інших комунікативних структур, можуть бути обрані моделі та алгоритми реалізації стратегій інформатизації, включаючи автоматизацію бібліотек, що, в свою чергу, може забезпечити відповідну участь бібліотек регіонів у реалізації конкретних програм державного і міждержавного рівнів. Реалізація стратегій входження бібліотек до інформаційного середовища повною мірою може бути за умови узгодженості дій, взаєморозуміння, домовленості між бібліотечними фахівцями-практиками, з одного боку, та інформаційними спеціалістами і відповідальними за прийняття рішень функціонерами державної системи управління галуззю на різних рівнях, з іншого боку, в межах професійно-громадських органів самоврядування (асоціацій тощо). Актуалізація діяльності останніх є важливим фактором забезпечення інформатизації сфери

бібліотечної діяльності і свідчить про високий професіональний рівень бібліотечних фахівців.

Цілеспрямована, координована реалізація розглянутих стратегій - необхідна умова для забезпечення розвитку бібліотек, як комунікативних структур суспільства, і їх входження до інформаційного середовища.

Надійшла до редколегії 12.09.98

УДК 025.3(477)

Н.М.Кушнарєнко, В.В.Сєдих

БІБЛОТЕЧНИЙ ФОНД “УКРАЇНІКА”: ПОГЛЯД КАТАЛОГІЗАТОРА

Висвітлено актуальні проблеми всебічного розкриття змісту і структури фонду “Україніка” та відбиття місцезнаходження українознавчих документів у довідково-бібліографічному апараті бібліотеки.

У бібліотеках України в 1990-ті рр. розпочалась активна робота по формуванню підфону “Україніка”. Саме у такий спосіб вони беруть участь у використанні державної програми “Документальна пам’ять України”. Останнім часом ця проблема вирішується як на теоретичному, так і на практичному рівнях, про що свідчать численні публікації [1-2, 5, 7, 8]. Саме історико-теоретичний аспект формування фонду “Україніка” був висвітлений нами у статті “Документальна та інформаційна база українознавства: бібліотекознавчий аспект” [5]. Але, як відомо, до будь-яких фондів потрібний ключ, який розкриває його склад та зміст, надає можливість скористатися кожним документом за власними потребами. Фахівці ще не створили нічого кращого, ніж бібліотечна бібліографія, чи як тепер її гучно іменують “бібліотечні ІПС”. Міняється їх форма, удосконалюється структура, та незмінним і довічним залишається призначення бібліотечних інформаційно-пошукових систем.

Отже, українознавчі фонди, як об’єкт державної ваги, набувають сенсу тільки тоді, коли вони ретельно, повно та багатоаспектно відображені в бібліотечних каталогах та бібліографічних картотеках.

Нині склалась така ситуація: в бібліотеках відсутній відповідний елемент довідково-бібліографічного апарату, який би всебічно розкривав зміст і структуру фонду “Україніка”, вказував на місцезнаходження українознавчих документів. Частина фонду відбивається в основних (абетковому, систематичному, предметному) бібліотечних каталогах. Це сприяє отриманню авторської, галузевої, інколи предметної українознавчої інформації.

В абетковому каталозі (АК) україністика відбивається в різних авторських комплексах: Винниченко В., Вернадський В., Скворода Г., Шевченко Т., Л.Українка, Верховна Рада, Українська республіканська партія тощо. Анонімні твори посідають місце відповідно до назви твору: “Повість врем’яних літ”, “Слово о полку Ігоревім”. Зарубіжна україністика

відображена в каталогах, що відбивають іноземні видання. Отже, система АК використовується для задоволення запитів на конкретний документ з україністики.

Як відомо, абеткові каталоги будуються за мовною ознакою. В Україні зроблений виняток для українських та російських видань, що об'єднуються в єдиний каталог. Існування такого каталога зумовлено відповідною інструкцією Міністерства культури УРСР (1959 р.). Причини його створення загальновідомі: близькість абетки, лексики, зручність для каталогізаторів.

Нині постає проблема: чи залишити це штучне об'єднання, чи роз'єднати єдиний каталог на два. З державних, політичних міркувань, безперечно, треба роз'єднувати (деякі бібліотеки вже розпочали таку роботу).

АК є могутнім засобом бібліографічної інформації про україномовні видання, їх популяризації, своєрідною пам'яткою національної культури певної епохи; бібліографічною базою україністики, особливо в найбільших бібліотеках. Ефективність його використання – це специфічний барометр, що визначає ступінь зацікавленості в творах українських авторів, перекладах українською мовою. Певно, саме за цих міркувань бібліотеки завжди вели окремі АК книг українською та російською мовами (Харківська наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, Одеська наукова бібліотека ім. М.Горького та ін.).

З прагматичної точки зору (реалізація інформаційно-пошукової функції) таке роз'єднання недоцільне. По-перше, обсяг АК книг українською мовою менший, ніж російською. Це зумовлено політикою книговидавництва як в колишньому СРСР, так і в незалежній Україні¹, комплектування фондів. Крім того, чимало видань українських учених друкувалось лише російською мовою, наприклад, праці О.Потебні, М.Сумцова, Д.Багалія тощо. По-друге, такий АК зручний для авторського пошуку, оскільки в ньому в єдиному комплексі відображена українська література та її переклади російською, й навпаки.

Отже, бібліотеки мають вирішувати самостійно, як їм діяти. Це ще раз підкреслює імовірність природи будь-яких бібліотечних каталогів та їх залежність від різноманітних соціальних чинників.

У систематичних каталогах (СК) україністика відбивається в різних класифікаційних діленнях (за допомогою територіальних типових ділень (2Ук), (4УКР)), але в окремих галузевих відділах зовсім не зважають на регіональну ознаку ("З Техніка"). Таким чином, СК побудований за галузевим принципом, а регіональна (територіальна) ознака для нього є тільки додатковою, вторинною.

---

¹ На 1.09.1995 р. кількість україномовних видань складала лише 30,1%, на 1.09.1992 р. їх було 40,7%. - *Літ. Україна, 1995.* - 28 вересня.

Поява “Доповнень і виправлень до ББК” (К., 1992; Бюл. з питань каталогізації / НПУ.- К., 1996) певною мірою покращила відображення літератури про Україну за рахунок введення в його структуру і перебудованих відповідно до української науки самостійних відділів “63.3(4УКР) Історія України”, “65.9(4УКР) Економіка України” тощо, дозволила українську літературу виділяти на першому місці в межах галузевих ділень; звільнила рубрики СК від ідеологізованих, занадто політизованих нашарувань.

Однак методичні рішення, які вони фіксують, принципово не впливають на зміст та структуру системи ББК. Доповнення й виправлення ще недостатньо обгрунтовані, в більшості мають тимчасовий, умовний характер і, звичайно, що ця система ще слабо адаптована щодо специфіки нашої країни, не відповідає світовій класифікаційній практиці.

Позитивною властивістю СК щодо відтворення україністики є об’єднання бібліографічних записів різними мовами в галузевому комплексі. Так, у комплексі 63.3(4УКР) буде зібрана література різними мовами про історію України, що є зручним як для фахівця, так і для будь-якого інтелектуала. Доповнює СК систематична картотека статей (СКС), яка розкриває зміст періодичних видань, деяких збірок тощо, до того ж поєднана посиланнями з ним. Таким чином, бібліографічний пошук країнознавчої літератури в СК, СКС трудомісткий, складний, неоперативний, багатоступеневий, а головне, не гарантує повного відображення відповідних документів.

Інший реальний бібліотечний каталог, який не є поширеним, - предметний (ПК). ПК побудований за предметним принципом, а територіальна ознака для нього є також додатковою, вторинною. Ось чому література про Україну відбивається в різних предметних комплексах, у більшості з них – на рівні географічних підзаголовків: Ріки – Україна; Корисні копалини – Кривбас тощо.

У порівнянні з СК ПК більше пристосований до відображення регіональних видань, оскільки до нього включаються регіональні предметні рубрики для документів, предметом яких є Україна. Це дає змогу створити розширений комплекс літератури про Україну. Наприклад,

Україна

Українка, Леся

Українська народна республіка

Український живопис

Український театр...

Але зважаючи на те, що ПК є елементом системи каталогів і картотек, він обмежений за змістом... Тому навіть комплекс “Україніка” не здатний всебічно, багатоаспектно відобразити україністику. Так, у названому комплексі відбиваються книги загального змісту, статистичні збірки тощо.

Отже, основні каталоги надають інформацію про Україну тільки у вигляді книг, у авторському, галузевому, рідше предметному аспектах; СКС відбиває статті з цього питання; краєзнавчі каталоги – різні види документів, зокрема статті, картографію тощо, але тільки про певний регіон України. Бібліографічні записи про країну розпорошені по різних комплексах, що не сприяє цілісному уявленню про українознавчі документи. Таким чином, за наявними бібліотечними каталогами можна отримувати обмежену інформацію з українознавства: не повну, не оперативну, не надійну, не завжди точну. Додамо, що відсутні зведені каталоги (крім краєзнавчих), комплексні бібліографічні покажчики, які є життєво необхідними в умовах фізичного розпорошення краєзнавчого фонду.

Фахівці намагаються вирішувати цю проблему. За ініціативою Національної Парламентської Бібліотеки України створюється зведений каталог українських книг, які зберігаються в бібліотеках і музеях Міністерства культури і мистецтв України. Є вже деякі результати. Так, ще в 1991-1992 рр. надруковано каталог книг українською мовою, зосереджених у фондах Одеської державної наукової бібліотеки, готується до друку такий каталог Харківською державною науковою бібліотекою, Національною Парламентською тощо². Їх карткова база є робочою основою майбутнього зведеного каталога в електронній формі. Але зведений електронний каталог буде не в змозі повно розкрити всі українознавчі фонди, оскільки має відомчу, територіальну і змістовну обмеженість, хоча і є достатньо перспективним у створенні відповідної загальнобібліотечної бази даних.

Отже, слід зібрати всю бібліографічну інформацію про Україну в єдиній бібліотечній інформаційно-пошуковій системі. Постає нагальна потреба у створенні оригінального бібліотечного каталога “Україніка”.

Ідея організації такого каталога виникла ще за часів національно-визвольних змагань 1918-1920 рр. Так, Всенародна Бібліотека України ставила своїм завданням сформувати український відділ та створити зведений каталог з українознавства. В 1925 р. ця ідея знаходить підтримку на конференції наукових бібліотек України. Однак вона не була реалізована через репресії, які почались на початку 1930-х рр. Сьогодні для цього є не тільки більш-менш сприятливі умови, але й нагальна необхідність.

На відміну від інших каталогів, каталог “Україніка” будуватиметься за регіональним принципом, як краєзнавчий. Таким чином, його первинною ознакою є регіон (країна, група країн), в якому бібліографічні описи розташовані за певною ознакою. Каталог “Україніка” дозволить вирішити, принаймні, два завдання: 1) мати модель абстрактно-конкретного фонду “Україніка” (фізично його неможливо зібрати в одному місці); 2) одержати джерело надійної, всебічної бібліографічної інформації українознавчого

---

² Вийшли з друку перші випуски.

характеру та адресу кожного документа. Теорія та практика краєзнавчої каталогізації засвідчує, що слід визначитись з критеріями відбору документів, їх видовим розмаїттям, структурою та формою, масштабами охоплення фондів, із бібліотеками-учасницями та організаторами, з системою номенклатурного управління. За принципами побудови це має бути регіональний каталог типу "патріотика" (про одну країну) з багатоаспектного інформаційно-пошуковою мовою, яка б дозволяла здійснювати пошук за змістовними та територіальними ознаками документа; по охопленню фондів – це міжнародний чи національний (державний) міжвідомчий зведений каталог; за формою – база даних з телекомунікаційною системою, що забезпечує пошук у віддалених базах даних, друкування каталога чи карток. Організаторами-учасницями зведеного українознавчого каталога мають стати всі бібліотеки, де зосереджені відповідні унікальні фонди. Очолити цю роботу покликана головна бібліотека держави. Тільки за таких умов бібліотеки можуть стати дійсно надійними документними та інформаційними базами українознавства, доступними для всіх бажаючих, незалежно від місцезнаходження документів і споживачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гудімова Н.О. Формування фонду "Україніка" в державних бібліотеках країни // Державні бібліотеки. Сучасні проблеми і перспективи. Зб. наук. праць. - К., 1993. - С. 56-59.
2. Дідківська Г.Г. Сторінки фонду "Україніка" // Бібл. вісник. - 1993. - № 5-6. - С. 29-31.
3. Добчанський Ю. Україніка у термінології Бібліотеки Конгресу: Розвиток словника з українознавства // Вісник Книжкової палати. - 1996. - № 5. - С. 10-11.
4. Єдині правила опису творів друку і організація алфавітних каталогів для невеликих бібліотек. - Х., 1972. - С. 221-250.
5. Кушнарєнко Н.М., Седих В.В. Документальна та інформаційна база українознавства: Бібліотекознавчий аспект // Культура України. Ч. 3. - Х., 1996. - С. 167-176.
6. Лутовинова В. Показєчик "Україномовна книга" // Вісник Книжкової палати. - 1997. - № 3. - С. 17-20. - Рец. На кн.: Україномовна книга, 1798-1916. Вип. 1 / НБУ ім. В.Вернадського. - К., 1996. - 256 с. Україномовна книга, 1808-1923: Бібліогр. показєч. / НПБ України. - К., 1996. - 175 с.
7. Нестеренко В.Г., Колодько Л.О. Роль бібліотек у розвитку українознавства // Бібл. вісник. - 1993. - № 5-6. - С. 73-74.
8. Сосновська Т., Красиков М. Джерело національної бібліографії // Вісник Книжкової палати. - 1998. - №6. - С.8-11.
9. Супронюк О. Зарубіжна україніка: Проблеми вивчення // Бібл. вісник. - 1997. - № 2. - С. 12-15.

10. Чекалін П. Питання організації алфавітного каталога книг українською, російською мовами в бібліотеках України // Бібліотекознавство та бібліографія.- 1971.- Вип. 11.- С. 31-37.

Надійшла до редколегії 12.09.98

УДК 021:908(477)

І.В.Ганзя

КРАЄЗНАВЧИЙ ФОНД БІБЛОТЕКИ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ, ОСНОВИ СТРУКТУРУВАННЯ

Проаналізовано поняття "краєзнавчий фонд бібліотек" і похідні від нього, а також основи структурування фонду з застосуванням системного підходу.

Тривалий час у вітчизняному бібліотекознавстві, зокрема його фондознавчій частині, не існувало єдиного терміна для визначення збірок документів краєзнавчого характеру. До 20-х рр. ХХ ст. для назви сукупності видань про край та місцевих видань, що зібрані у бібліотеці, використовувались як синонімічні такі терміни: "місцевий фонд", "місцевий крайовий книжковий фонд", "місцевий крайовий філіал", "місцева збірка", "місцевий бібліотечний осередок" та ін. (1, с. 63; 7, с. 8-10).

Вперше до наукового обігу поняття "краєзнавчий фонд" увів М.І. Ясинський, який запропонував тлумачити його як фонд літератури про край (1, с. 48, с. 70). Згодом термін "краєзнавчий фонд" увійшов до термінологічного словника, набув офіційного статусу в "Положенні про краєзнавчу роботу бібліотек" (1959 р.) (6, с. 93).

І дотепер у спеціальній літературі як синоніми використовуються два терміни: "фонд краєзнавчої літератури" і "краєзнавчий фонд". Другий термін, за думкою Н.М. Кушнарєнко, більш точний. (5, с. 45). Автор вводить до наукового обігу поняття "фонд краєзнавчих документів".

Як узагальнює правильно використовувати поняття "краєзнавчий фонд" у розумінні і сукупний фонд документів, які змістом і (або) формою пов'язані з краєм. Сукупний краєзнавчий фонд — це багатофункціональна і багатоструктурна ієрархічна система, що включає відносно автономні групи краєзнавчих документів, призначених для різноманітних цілей: обслуговування користувачів бібліотеки, депозитарне зберігання, книгообмін та ін. У такому розумінні "краєзнавчий фонд" об'єднує і власне краєзнавчі документи, і місцеві видання, що не завжди пов'язані з краєм своєю тематикою. Цей термін дозволяє об'єднати в єдиному понятті краєзнавчий фонд окремої бібліотеки, бібліотек регіону, країни загалом. Уточнюючими в такому значенні є поняття "сукупний краєзнавчий фонд", "єдиний краєзнавчий фонд". Нарешті, цілком виправданим є використання поняття "краєзнавчий фонд" у разі, коли зазначена сукупність документів (пов'язаних

із краєм змістом і походженням) виділена у самостійний підрозділ, де забезпечене їх постійне відокремлене зберігання та автономний режим використання.

Стосовно сукупного бібліотечного фонду краєзнавчий підрозділ є його підфондом (у значенні частини бібліотеки). На відміну від деяких авторів, які вважають недоцільним створення за краєзнавчою ознакою спеціалізованого фонду в обласних універсальних наукових бібліотеках (ОУНБ) (9, с. 8), переконані в його необхідності. Саме краєзнавча ознака для фондів ОУНБ є однією з найсуттєвіших. ОУНБ — центри бібліотечного краєзнавства — є головними бібліотеками-депозитаріями краєзнавчих документів і місцевих видань. Краєзнавчий фонд акумулює в собі головні ознаки структурування фондів: зміст і призначення документів. У цьому розумінні краєзнавчий фонд — це спеціалізований фонд бібліотеки.

Як і кожний системний об'єкт, краєзнавчий фонд диференціюється за різноманітними ознаками, як загальними для фонду бібліотеки загалом, так і за специфічними ознаками його як системного утворення. Необхідність його структуризації зумовлена різноманітністю складу і значним обсягом в ОУНБ, необхідністю створення максимально сприятливих умов для зберігання і використання. Такий поділ фонду за частинами спрямований на забезпечення раціонального розміщення, розстановки і пошуку краєзнавчих документів. Отже, не випадково, що в ОУНБ краєзнавчі документи і місцеві видання створюють окремі, хоча й взаємопов'язані збірки: 1) фонд краєзнавчих документів, 2) фонд місцевих видань. У фондознавстві такі підсистеми отримали назву "підфонд".

Для підтвердження сформульованих висновків за допомогою системи термінів можна здійснити структуризацію краєзнавчого фонду ОУНБ. Для цього слід використати загальнофондові положення структуризації бібліотечного фонду, які запропоновані Н.І. Хахалевою (9).

Функціональну структуру фонду ОУНБ характеризують різноманітні внутрішні й зовнішні зв'язки, що зумовлюють його складну структуру. Як складний системний об'єкт бібліотечний фонд можна умовно розділити на дві різнорівневі системи: сукупний фонд як система окремих фондів і окремих фондів як система документів. У сукупному фонді виділяються такі структурні рівні: підсистеми, групи, комплекси окремих фондів; у окремому фонді: підфонди, розділи підфондів, групи документів (9, с. 15).

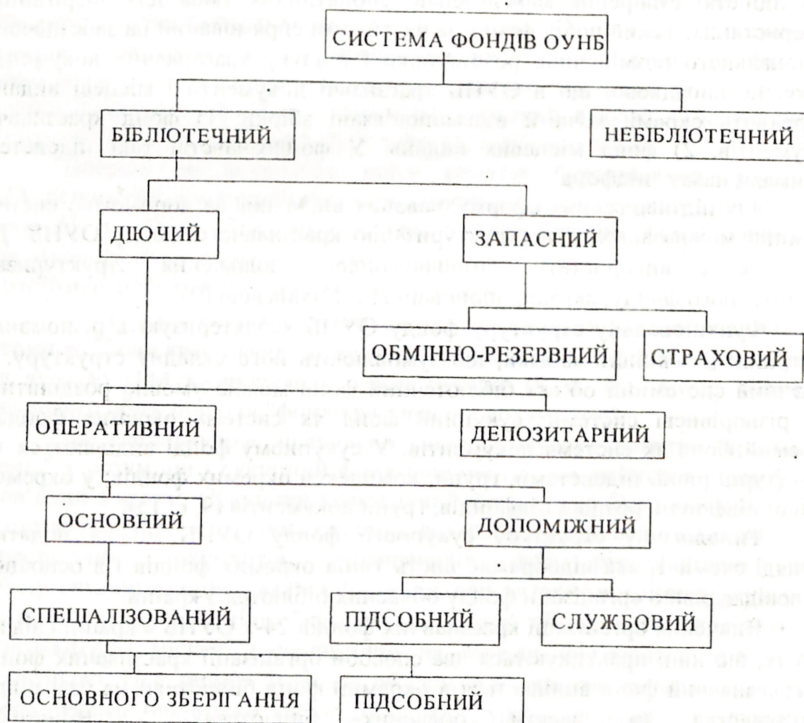
Типологічну структуру сукупного фонду ОУНБ можна подати у вигляді схеми 1, яка відображає шість типів окремих фондів і в основному відповідає рівню організації фонду обласних бібліотек України.

Вивчення організації краєзнавчих фондів 24-х ОУНБ України свідчить про те, що нині практикуються два способи організації краєзнавчих фондів: 1) краєзнавчий фонд виділяється в окремий фонд бібліотеки на базі відділу краєзнавства (в десяти обласних бібліотеках - Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Луганській, Рівненській,

Сумській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській); 2) краєзнавчі фонди розосереджуються за всіма структурними підрозділами бібліотеки згідно з їх профілем і функціональним призначенням. Перший варіант є більш перспективним, тому розглянемо питання структурування фонду за умов, коли в ОУНБ функціонує самостійний краєзнавчий відділ.

У схемі 1 краєзнавчий фонд розглядається як спеціалізований тип фонду, що виділений за ознаками змісту і призначення. Такий спеціалізований окремих фонд створюється у відділі краєзнавства. Однак зібрати тут усі краєзнавчі документи, які змістом і (або) формою пов'язані з краєм, недоцільно та й неможливо. Тому значна частина краєзнавчого фонду розосереджується за іншими структурними підрозділами бібліотеки. Таким чином, краєзнавчі документи об'єктивно "приспосовуються" до законів, специфіки, набувають ознаки тих типів фондів, до складу яких вони входять. Крім того, вони зберігають свої особливості, пов'язуючись між собою за допомогою краєзнавчого каталога.

Схема 1.

Структуризація сукупного фонду ОУНБ передбачає його поділ на бібліотечний і небібліотечний. Така умовна структура виправдана тим, що поняття "фонди бібліотеки" і "бібліотечний фонд" - не синонімічні. Бібліотеки можуть виконувати і інші функції, що зумовлює формування в їх структурі небібліотечних фондів (архів місцевого друку, музей місцевої книги, колекція вишиванок, значків та ін.). Основним у структурі фонду є діючі фонди. Фонд краєзнавчого відділу - один із них. Він призначений для обслуговування читачів. Для забезпечення надійного захисту унікальної частини діючих фондів створюються запасні фонди. (обмінно-резервний, страховий). Краєзнавчі документи можуть виступати складовою частиною страхового фонду, де зберігаються копії документів, які виготовлені методом мікрофільмування, ксерокопіювання та ін. Внаслідок створення двох фондів на одні й ті ж документи - основного і страхового - ОУНБ мають можливість у будь-яких екстремальних ситуаціях зберегти краєзнавчі документи та накопичений роками унікальний фонд про свій край для наступних поколінь. Дублетні краєзнавчі документи й місцеві видання використовують для обміну з іншими бібліотеками краю.

Діючі фонди бібліотеки поділяються на оперативні й депозитарні. Фонд краєзнавчого відділу повинен функціонувати оперативно. Оперативні фонди призначені для активного використання читачами за умови забезпечення надійного збереження. З метою ефективного вирішення цих завдань вони поділяються на основні й допоміжні фонди. Основні фонди призначені для постійного зберігання документів, допоміжні - для забезпечення оперативного та інтелектуального доступу до інформації. Оперативність фізичного доступу досягається через формування підсобних фондів. На підсобні фонди може також покладатися захисна функція по відношенню до основного, що підвищує надійність збереження останніх. Отже, краєзнавчий фонд може також бути підсобним.

Підсобний фонд краєзнавчого відділу посідає центральне місце серед типів фондів. Тут зосереджується найповніший комплект краєзнавчих документів. Підсобний фонд дозволяє оперативно забезпечити користувачів документами краєзнавчого змісту, тоді як основний фонд (через віддаленість його від відділу обслуговування) такої оперативності не дає. Краєзнавчі й місцеві документи, які отримані за системою місцевого обов'язкового примірника, складають депозитарний фонд, що забезпечує їх гарантоване зберігання.

Таким чином, краєзнавчий фонд ОУНБ має складну структуру, це система взаємопов'язаних підсистем, груп і комплексів окремих фондів. Виділення краєзнавчого фонду в окремий фонд дозволяє структурувати його за загальними ознаками диференціації фонду загалом.

На другому рівні здійснюється внутрішня структуризація краєзнавчого фонду бібліотеки як системного об'єкта, яка полягає в диференціації його

складу з метою утворення структурних підрозділів, зручних для його зберігання і використання.

Згідно з правилами структуризації краєзнавчий фонд є окремим фондом у структурі сукупного фонду ОУНБ, об'єднує однорідні за змістом і призначенням документи в єдине організаційне ціле. Саме цим забезпечується його більш повне вивчення, гарантоване зберігання і ефективне використання. Краєзнавчий фонд є окремим ще й тому, що в ОУНБ забезпечується його постійне відокремлене зберігання.

Диференціація краєзнавчого фонду може здійснюватися за такими ознаками: зміст, види, типи, мова, місце і час виходу краєзнавчих документів у світ. Проте найсуттєвішою серед них є змістовно-територіальна ознака. В основних фондах, призначених для довгострокового зберігання документів, важливе значення мають форма документа, його матеріальна конструкція. Краєзнавчі документи в довідково-бібліографічних фондах систематизуються з урахуванням спрощення пошуку інформації і можливостей безпосереднього перегляду видань. Підсобні фонди (передбачають самостійний пошук документів користувачами) формуються за ознаками, що розкривають зміст фонду; страхові — відповідно до завдань забезпечення гарантованого зберігання і досягнення компактного розміщення; обмінні (призначені для перерозподілу) — до завдань книгообміну і простоти відбору. Можливе одночасне розчленування краєзнавчого фонду за кількома ознаками: змістовною, видовою, активності попиту та ін. Тоді виникає проблема супідрядності ознак, визначення їхньої черговості в розміщенні і розстановці документів. Чим більше ознак диференціації, тим складнішим є процес організації краєзнавчого фонду, що потребує ранжування всіх ознак структурування і побудови відповідної класифікації краєзнавчих документів.

Класифікація здійснюється з урахуванням складу та обсягу краєзнавчого фонду. Організація дуже малих, як і дуже великих структурних підрозділів створює незручності у розміщенні, розстановці документів. Тому рівень диференціації фонду визначається оптимальністю обсягів найменших структурних підрозділів, у межах яких здійснюється пошук конкретного документа. Оскільки організаційна структура краєзнавчого фонду відбивається у шифрах зберігання документів, постає завдання відповідності побудови фонду з можливостями розстановчої індексації. Вона вирішується через зведення різноманітності ознак диференціації фонду і множини ієрархічних рівнів до обмеженої кількості структурних рівнів, які відбиваються у шифрі. При такому підході до структурування краєзнавчого фонду постає проблема термінологічного визначення структурних рівнів, створення системи супідрядних понять.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліотечний вісник. Ч. 1. Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР.— К., 1926.— 174 с.
2. Библиотечное дело: терминологический словарь / ГБЛ.— М., 1986.— 224 с.
3. Криворотенко С.Н. Формирование краеведческого фонда областных библиотек: современное состояние и пути совершенствования: Автореф. дис. ... канд. пед наук / МГИК.— М., 1993.— 16 с.
4. Кушнаренок Н.Н. Краеведческая деятельность библиотек: Учеб. пособие / МГИК.— М., 1993.— 88 с.
5. Кушнаренок Н.Н. Формирование краеведческих фондов областных библиотек // Сов. библиотековедение.— 1989.— № 5.— С. 43-50.
6. Положение о краеведческой работе областных, краевых, республиканских (АССР) библиотек // Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник.— М., 1982.— С. 192-196.
7. Талакина О.И. Краеведческая работа библиотек: Учеб. пособие / МГИК.— М., 1973.— 94 с.
8. Формування краєзнавчих фондів бібліотек: Метод. рекомендації / Скл.: В.П. Кисельова, Н.М.Кушнаренок; Держ. іст. б-ка УРСР.— К., 1990.— 23 с.
9. Хахалева Н.И. Основы структурирования библиотечного фонда как системного объекта: Автореф. дис.... канд. пед. наук / МГИК.— М., 1993.— 17 с.

Надійшла до редколегії 08.07.98

УДК 021.843(477)

А.А.Соляник

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРИМІРНИКА ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ

Висвітлено напрями оптимізації функціонування місцевого обов'язкового примірника документів як розподіленої системи відомчих та позавідомчих документів регіону.

У процесі історичного розвитку місцевий обов'язковий примірник документів (МОПД) став найважливішою складовою частиною системи обов'язкового примірника документів в Україні. Його специфіка стосовно інших видів ОПД визначається завданнями, які вирішує МОПД:

- забезпечувати вичерпну повноту національного документного фонду через територіальне розповсюдження його кумуляції та зберігання;
- виконувати страхову та компенсаційну функції стосовно загальнодержавного ОПД;
- зменшувати навантаження на загальнодержавні депозитарії щодо збереження різних типів малотиражних видань місцевого та вузьковідомчого значення;
- підвищувати можливості використання обов'язкового примірника через зосередження опублікованої його частини в загальнодоступних фондосховищах;
- бути єдиною гарантованою формою вичерпного документопостачання регіональних книгосховищ;
- забезпечувати збереження та розвиток культури автономних національних утворень, базою для функціонування краєзнавчої діяльності.

Головною умовою виконання цих завдань є досягнення вичерпної повноти МОПД. Вивчення досвіду роботи обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) України показало, що основна проблема функціонування МОПД – це досягнення вичерпної повноти охоплення всіх місцевих документів і, в першу чергу, видань. Результати обстеження 20 ОУНБ свідчать про те, що жодна з них не має максимально повного комплекту місцевих творів друку, виданих за період одержання бібліотекою МОПД. Незадовільно надходять по МОПД відомчі місцеві видання та продукція комерційних видавництва.

Аналіз стану фондів місцевих видань у різних областях України дозволив визначити, що на досягнення повноти МОПД впливають такі

чинники: рівень соціально-економічного розвитку області; обсяг та склад видавничої продукції області; наявність мережі бібліотек різних відомств та рівень взаємодії між ними.

Значно складніше забезпечити вичерпну повноту МОПД в областях з розвинутою індустрією, розгалуженою інфраструктурою навчальних, наукових та виробничих закладів, видання яких значно збільшують обсяг і склад місцевої друкованої продукції, але водночас надто нестабільно надходять до ОУНБ у складі МОПД. Мережа бібліотек у таких областях достатньо велика та різноманітна, а взаємодія між ними відносно МОПД фактично відсутня. За традицією відповідальність за збирання та зберігання місцевих видань у регіоні несе лише ОУНБ, яка неспроможна справитися з цим завданням за умов роздержавлення та децентралізації документовидавання та документопостачання.

Лише в тих областях, де, крім обласної, є велика універсальна наукова бібліотека (тобто в Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях), що є міжвідомчим координаційним центром для бібліотек регіону, має місце досвід профілювання комплектування і збереження краєзнавчих фондів універсальних і спеціальних бібліотек. Ще в 1970-х рр. фахівці почали звертати увагу на необхідність координування краєзнавчої діяльності бібліотек різного відомчого підпорядкування. Так, у 1973 р. В.О.Ярошик - працівник Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка - писала про переваги координаційного видання зведеного краєзнавчого каталога бібліотек області (11). Цю ідею підтримували і російські спеціалісти. У 1981 р. співробітники Державної публічної бібліотеки ім. М.Е. Салтикова-Щедріна видали «Сводный профиль комплектования библиотек области краеведческой литературой» (9). У 1982 р. ця бібліотека видала збірку праць, присвячену організації депозитарного зберігання місцевого друку в Ленінградській області, пропонуючи поширити цей досвід в інших областях (7).

У другій половині 80-х рр. питання координації депозитарного зберігання національної, краєзнавчої літератури та місцевого друку розробляли О.С. Асватуров, І.Ф. Григор'єва, М.І. Демидова, Л.В. Лебедев та інші фахівці (1,6). На початку 90-х рр. необхідність координації всіх напрямів краєзнавчої діяльності бібліотек була обґрунтована в докторській дисертації Н.М. Кушнарєнко (5). Були підготовлені передумови для доказу необхідності взаємодії між бібліотеками регіону щодо забезпечення повноти фонду місцевих видань через розподілене одержання та зберігання МОПД.

Важливе і те, що ця концепція збігається з сучасними тенденціями розвитку системи обов'язкового примірника документів та перетворення організаційних основ державної бібліографії. Не лише в Україні, але й у світі загалом основною є тенденція посилення координуючої ролі національної бібліотеки при розподілові відповідальності за збирання та зберігання повного комплексу вітчизняних видань між національною і паранаціональними бібліотеками, виділеними за регіональною ознакою.

У процесі профілювання фонду національні бібліотеки перш за все відмовляються від комплектування видань, які являють собою суто місцевий інтерес (місцева періодика, директивні матеріали обласного та районного значення та ін.), перекладаючи відповідальність за їх збирання та зберігання на регіональні бібліотеки-депозитарії. У 1976 р. у профілях комплектування Державної бібліотеки ім. В.І.Леніна та Державної публічної бібліотеки ім. М.Е.Салтикова-Щедріна вперше з'явилися розділи, присвячені категоріям обов'язкового примірника, які не підлягали постійному зберіганню в їх фондах. Наприкінці 80-х рр. ці бібліотеки не приймають на постійне зберігання вже близько 23% загальносоюзного ОП. У наш час у багатьох країнах світу доля ОП, що не підлягає постійному зберіганню в основних фондах національних книгосховищ, продовжує зростати через підвищення питомої ваги видань малого тиражу, виготовлених на базі регіональних та відомчих поліграфічних підприємств.

Тенденція вдосконалення складу фондів національних бібліотек через визволення їх від матеріалів малої інформативності, вузького масштабу та короткого строку дії, крім обмежень за мовною ознакою, накладає на МОПД підвищені обов'язки стосовно повноти охоплення цих матеріалів на місцях. Щоб запобігти лакун у складі МОПД, потрібен новий підхід щодо організації його функціонування.

МОПД слід розглядати як розподілену в регіоні систему відомчих та позавідомчих документів, які видано на одній адміністративній території. Це дасть змогу розділити відповідальність за повноту збирання та зберігання місцевих видань між обласними універсальними науковими та провідними спеціальними бібліотеками, закріпивши за ОУНБ збирання МОП офіційних документів і друкованої продукції позавідомчих видавничих організацій області (видавництва будь-яких форм власності, видавництва державних та комерційних періодичних видань та ін.). Місцеві видання вузів та наукових установ зобов'язані ретельно збирати та зберігати бібліотеки цих установ, інформуючи про них ОУНБ як координаційний центр та держатель зведеного каталога місцевих видань (в перспективі – електронного).

Стосовно організації використання відомчих місцевих видань, то найближчі перспективи комп'ютеризації бібліотек дозволять об'єднати всі бібліотеки-одержувачі МОПД системою МБА за аналогією з закордонним досвідом, коли при загальному електронному каталозі невеликі за обсягом запити на літературу задовольняють за допомогою факсу, а запити на документи великого обсягу – за допомогою спеціальної поштової служби. Такі системи МБА дозволяють входити і в зовнішні бази даних, одержуючи необхідні документи з інших регіональних мереж МБА.

Внаслідок неоднакових рівнів розвитку мережі спеціальних бібліотек у регіонах можливі три варіанти організації координованого комплектування МОПД. Перший варіант координованого комплектування МОПД доцільно застосовувати в областях зі слабо розвинутою мережею спеціальних бібліотек.

При цьому варіанті ОУНБ бере на себе обов'язки по комплектуванню як відомчих, так і позавідомчих місцевих видань, координуючи у разі необхідності кумуляцію та зберігання районних періодичних видань з центральними районними бібліотеками області.

Другий варіант координованого комплектування МОПД доцільно застосовувати в областях з розвинутою мережею вузівських та інших спеціальних бібліотек. Цей варіант передбачає міжвідомчу координацію комплектування МОПД, при якій ОУНБ узгоджує свої дії з провідними галузевими та спеціальними бібліотеками, закріплюючи за ними обов'язки по збиранню та постійному зберіганню місцевих видань своїх установ.

Третій варіант координації можливий за наявності в регіоні, крім ОУНБ, ще й державної УНБ, яка має міцний науковий потенціал та на високому рівні може очоловати організацію взаємодії універсальних і спеціальних бібліотек області щодо вичерпної кумуляції та зберігання МОПД.

В умовах другого і третього варіантів координації важливу роль набуває створення зведеної бази даних у центрі міжвідомчої координації (в ОУНБ чи в державній УНБ) та забезпечення доступу до неї всіх бібліотек-учасниць координації щодо кумуляції та зберігання МОПД. Необхідна також розробка регламентуючих документів, які в масштабі області будуть визначати основні напрями взаємодії бібліотек різних відомств у формуванні, використанні та перерозподілі фондів МОПД. Серед цих документів найважливішим має бути "Зведений профіль комплектування бібліотек області місцевим обов'язковим примірником".

Проте головною умовою досягнення вичерпної повноти МОПД є прийняття закону України "Про обов'язковий примірник документів" та підзаконних актів до нього, що зобов'язують бібліотеки всіх відомств збирати і зберігати ОПД своїх установ, подаючи відомості про них у зведений каталог ОУНБ, а також у регіональні центри бібліографування інформації, які будуть передавати ці відомості до баз даних державної бібліографії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Асватуров А.С. Организация депозитарного хранения фондов местной печати в республиканской (АССР), краевой, областной универсальной научной библиотеке // *Депозитарные фонды литературы в библиотеках РСФСР и перспективы их формирования: Сб. науч. тр. /ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина.- Л., 1986.- С. 124-134.*
2. Бичева В.Н. К вопросу об отборе отечественных произведений печати из контрольного (обязательного) экземпляра в основной фонд ГБЛ // *Комплектование фондов Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина отечественными изданиями: состояние, проблемы, перспективы: Сб. науч. тр.- М., 1985.- С. 20-37.*

3. Володин Б.Ф. Областная библиотека как региональный информационный центр // Проблемы оценки библиотечной деятельности и совершенствования обслуживания читателей: Сб. науч. тр. - Л., 1988. - С. 6-26.
4. Карташов Н.С. Областная библиотека – региональный координационный центр // Сов. библиотековедение. - 1981. - № 5. - С. 3-20.
5. Кушнарченко Н.Н. Библиотечное краеведение: теоретико-методологический аспект: Дис. на соиск. учен. степени доктора пед. наук. - М., 1993. - 863 с.
6. Лебедев Л.В. Вопросы организации депозитарного хранения национальной, краеведческой литературы и местной печати (на примере Чувашской АССР) // Депозитарные фонды литературы в библиотеках РСФСР. и перспективы их формирования: Сб. науч. тр. / ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. - Л., 1986. - С. 113-123.
7. Организация депозитарного хранения и перераспределения краеведческой литературы и местной печати в области // В помощь внедрению системы депозитарного хранения библиотечных фондов в Ленинградской области: Метод. рекомендации. - Л., 1982. - С. 44-96.
8. Профили комплектования фондов Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина отечественными изданиями: Метод. рекомендации / ГБЛ. - М., 1985. - 59 с.
9. Сводный профиль комплектования библиотек области краеведческой литературой: Метод рекомендации / ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина; Сост.: М.И. Демидова, И.Н. Мордасова. - Л., 1981. - 45 с.
10. Семенова Л.С. Профилирование комплектования основных фондов крупных универсальных научных библиотек системы Министерства культуры СССР обязательным экземпляром // Комплектование и использование книжных фондов крупных универсальных научных библиотек: Сб. науч. тр. / ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. - Л., 1987. - С. 8-16.
11. Ярошик В.А. Некоторые вопросы кооперации краеведческой работы (Из опыта крупных библиотек Харькова) // Сов. библиография. - 1973. - № 4. - С. 26-30.

УДК [025.5:323.15](477)

В.А.Маркова

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН

Розглянуто феномен бібліотечного обслуговування етнічних меншин на фоні трансформації західної культури. Особлива увага приділяється аналізу сучасного стану культури, визначеному як постмодерністський.

Фахівці з бібліотекознавства констатують той факт, що «майже всі національні і регіональні бібліотечні служби донедавна обслуговували лише домінуючі групи населення, надаючи матеріали й інформацію найбільш поширеною в тій чи іншій країні мовою. Бібліотечне обслуговування мовами національних і культурних меншин було рідкістю» [1, с. 19]. Пояснення цього феномена можливе з застосуванням культурологічного підходу, котрий передбачає розгляд явищ як прояв певного типу культури. Ставлення суспільства до бібліотечного обслуговування етнічних меншин зумовлено типом культури, і зміна його орієнтирів в цьому напрямі визначається саме змінами типу культури.

Культурологічний підхід базується на цілій низці культурологічних концепцій (О. Шпенглера, Й. Хейзинги, Л.П. Карсавіна, школи «Аналів», тартусько-московської семіотичної школи), для яких характерним є розгляд культури як цілісних символічних світів.

Виходячи з принципу позанадходженості та культурно-історичного розмаїття, культурологічний підхід передбачає розгляд не культури взагалі, а розмаїття конкретних культур. Його застосування дає змогу дослідити сутність, динаміку розвитку окремих культурних форм (зокрема і бібліотечного обслуговування) в ментальному просторі конкретних культур.

Культурологія пропонує цілий ряд типологій культури. Для пояснення феномена бібліотечного обслуговування етнічних меншин найбільш підходять ідеї, викладені в культурофілософській концепції О. Шпенглера, яка є історично першою серед культурологічних концепцій, через критику або розвиток якої формувались більш пізні дослідження. Саме в ній, у цілісній формі, знайшли відбиття основні культурологічні теми.

В основі шпенглеровської культурфілософії лежить ідея локальних культур, розвиток яких є циклічним. «В долі окремих культур, що змінюють одна одну, зростають одна біля одної, торкаються, відтискують одна одну,

вичерпується зміст всієї людської історії» [2, с. 262]. О. Шпенглер виділяє вісім таких культур: античну (аполонівську), арабську (магічну), західноєвропейську (фаустівську), єгипетську, індійську, китайську, майя, русько-сибірську. Кожна культура переживає народження, розквіт та загибель, неминучим моментом її долі є занепад і виникнення цивілізації. «Як тільки ціль досягнена і ідея, вся повнота здійснена назовні, культура раптом дубіє, відмирає, її кров звертається, сили надламуються — вона становиться цивілізацією [2, с. 264].

Проблему експлікації культурної цілісності розробляє О. Шпенглер за допомогою «фізіогномічного» методу, сутність якого полягає у виділенні прасимволу (первофеномена) культури, що підпорядковує всі окремі культурні форми. Розгортання прасимволу в часі через окремі культурні форми становить долю культури. Єдність прасимволу культури виявляється в існуванні єдиного стилю, що пронизує все розмаїття культурних форм. Динаміка культури полягає в її саморозвитку як становлення стилю, який виявляє прасимвол у конкретних формах.

Розглядаючи західноєвропейську культуру, О. Шпенглер констатує, що кінець XIX — початок XX ст. знаменує її «завершеність», «смерть», «захід», «кінець», «кризу». Описуючи таку трансформацію, як перехід від «культури» до «цивілізації», він виділяє її фундаментальну особливість як «переоцінку всіх цінностей» [2, с. 537]. Єдиний стиль, що забезпечував надіндивідуальну цілісність культури, піддається руйнуванню. Йому на зміну йде розмаїття культурних форм, яке робить проблематичним існування єдиного комунікативного простору.

Реакцією на виклик «ситуації кінця» стала модерністська стратегія, яка є спробою подолати культурне різноманіття через посилення центрування, пошуку мета-мови, мета-конструкції, через реалізацію Утопії.

Семантичне поле поняття «модерн» містить в собі два значення. Перше пов'язує з модерном всі епохи, що переживають свою «сучасність» — новизну, друге — з естетичним модернізмом кінця XIX ст., для якого визначальним була опозиція до культури Нового часу. Саме в другому значенні це поняття використовується далі.

В основі всіх модерністських проєктів є конструювання тотального простору культури і спроба його реалізації [3, с. 408]. Відповіддю на неможливість модернізму забезпечити єдність, центрування культурного простору став розвиток процесів «децентрації, детериторіалізації і деконструкції» (Д. Харві), «прощання з настирливою ідеєю єдності» (Ж.-Ф. Люгар) [4, 5]. У сучасному гуманітарному знанні для визначення такого стану культури використовується поняття «постмодернізм», що сприймається як сучасна фаза культури. Більшість західних учених вважають, що перехід від модернізму до постмодернізму здійснився в середині 50-х рр. [6, с. 203]. Один із найавторитетніших теоретиків

постмодернізму В. Вельш вважає, що «постмодернізм починається там, де закінчується ціле» [7, с. 129] і є «станом радикальної плюральності» [8, с. 4].

Постмодерністський стан культури відзначається відмовою від етноцентризму на користь плюральності і рівноправності культур, увагою до «іншого», автентичністю, «багатоголоссям» різних культурних світів, що існують в децентрованому культурному просторі.

Спираючись на викладене вище, можна зробити культурологічну рецепцію феномена бібліотечного обслуговування етнічних меншин, дослідити динаміку його розвитку на фоні трансформації західної культури.

Бібліотечне обслуговування етнічних меншин можна розглядати у двох вимірах: 1) бібліотечне обслуговування започатковане безпосередньо етнічними меншинами; 2) бібліотечне обслуговування етнічних меншин, що було ініційоване державою.

У період розвитку західноєвропейського типу культури переважав перший варіант. Разом з тим слід зауважити, що до XVII—XVIII ст. говорити про бібліотечне обслуговування не коректно, оскільки основними функціями тогочасних бібліотек були збирання і зберігання документів [9, с. 91]. Бібліотеки, що збирали і зберігали документи, пов'язані з певною етнічною культурою, існували у формах приватних колекцій, зібрань при релігійних закладах. Епоха Просвіти зробила домінуючою функцією бібліотек — функцію організації використання документів, що реалізовувалася в різних формах обслуговування. Саме на той час поширеною формою бібліотек стає бібліотека громади.

Західноєвропейський культурний організм до кінця XIX ст. перебував у стані цілісності, відбувався активний розвиток його власних культурних форм (зокрема і бібліотек). Тому ставлення до бібліотечного обслуговування етнічних меншин з боку держави було байдужим. Випадки, коли приватні колекції рукописів та друкованих видань мовами етнічних меншин осідали в національних бібліотеках, бібліотеках університетів країн, що були місцем проживання етнічних меншин, насамперед пов'язані з модою на екзотику. Потім на їх основі створювались спеціалізовані відділи, сектори. Так, історія сектору Східних рукописів Національної бібліотеки в Парижі розпочинається з колекції Королівської бібліотеки (середина XVI ст.), яка в свою чергу була утворена з приватних колекцій, конфіскованих під час гонінь на релігійні меншини [10, с. 170]. Зібрання книг та рукописів етнічних меншин у загальних бібліотеках мало велике значення у збереженні їх національної культури, на відміну від приватних зібрань та зібрань релігійних закладів там краще забезпечувалось їх зберігання (насамперед через періодично виникаючу міжнаціональну, міжрелігійну ворожнечу, що призводила до знищення культурних цінностей). Але такі бібліотеки не здійснювали обслуговування етнічних меншин. Як спочатку заснування цих книжкових зібрань, так і нині — вони, насамперед, база наукових досліджень, їх

користувачі — науковці, фахівці, що вивчають історію та культуру цих народів.

Ситуація докорінно змінилась з трансформацією культури в цивілізацію. Західноєвропейська культура втрачає самопочуття єдності і цілісності. Спробою подолати процеси розсіювання є модерністський проект, що передбачає універсалістське бачення. Етнічна строкатість стає проблемою для держави, тому вихід вбачається в асиміляції етнічних меншин. Допомогу в цих процесах повинна надавати бібліотека, нині бібліотечне обслуговування етнічних меншин здійснюється за ініціативою держави, але при цьому воно переслідує ціль асиміляції. Так, біографічна література про іммігрантів містить багато згадок про публічні бібліотеки, що допомогли їм прижитись на новій батьківщині. Бібліотечна асоціація Онтаріо в 1919 р. призначила комісію з метою «прилучити іммігрантів до канадського способу життя, надати їм можливість вивчити і оцінити мову, закони, державний устрій і ідеали країни» [11, с. 134]. Про роль бібліотек у процесі пристосування іммігрантів до нових умов життя свідчить той факт, що в США «Комітетом роботи з народженими за кордоном» було видано серію брошур: Ледбеттер Е. «Польські емігранти і їхнє читання» (Чикаго, 1924), Мей Світ «Італійські емігранти та їхнє читання» (Чикаго, 1925), Алексіос Алісон «Греки-емігранти та їхнє читання» (Чикаго, 1926) [12].

На відміну від демократичних країн, де вирішення проблеми етнічної різноманітності здійснювалось, насамперед, створенням сприятливих умов для глобалізації культури через усунення національних феноменів, у тоталітарних системах це робилось насильницьким шляхом (фашизм, сталінізм). Реакцією на неможливість реалізації універсалістської Утопії стала відмова від ідеї цілісності взагалі, на зміну їй прийшла ідея множинності, не основана на єдності. Будь-яка множинність, зокрема й етнічна, з проблеми перетворюється на цінність.

Саме на період 50-60-х рр. приходяться суттєві зміни в суспільстві країн Заходу. В Північній Америці розпочалось «етнічне відродження», що виявилось в активізації діяльності етнокультурних організацій, прагненні до збереження своєрідних рис культури і побуту. Так, у цей період у США функціонувало 1800 культурно-просвітницьких організацій, 2000 шкіл, 400 періодичних видань етнічних меншин [13, с. 25]. У цьому виявився протест, направлений проти нівелювання культурних відмінностей під впливом процесів урбанізації, індустріалізації і розвитку масової інформації.

Розпочаті процеси вплинули і на інститути влади, викликавши зміну орієнтирів у національному питанні. На зміну асиміляційній політиці в середині 60-х рр. приходять етнічний плюралізм як офіційна доктрина більшості розвинутих поліетнічних країн. Виникнувши як теоретична і практична альтернатива асиміляційному напрямку, етнічний плюралізм виходив із можливості співіснування різних етнічних груп зі збереженням їх етнокультурних відмінностей. Ця переорієнтація знайшла відбиття в

законодавчому закріпленні принципу юридичної рівності всіх громадян незалежно від расової, національної та етнічної належності. Були впроваджені заходи щодо задоволення культурних потреб етнічних меншин. Так, з метою втілення в життя політики мультикультуризму, основи якої були сформульовані в 1971 р., у Канаді, була створена міцна організаційна структура по задоволенню етнокультурних потреб, до складу якої входила і бібліотека.

Зміна типу культури викликала відповідні зміни в інформаційному просторі: розвиток бібліотечного обслуговування етнічних меншин перейшов на інший організаційний рівень і став одним із пріоритетних напрямів.

Однією з перших бібліотек, що організувала обслуговування етнічних меншин, була Публічна бібліотека Торонто, в якій у 1957 р. було організовано Центр іноземних мов, що пізніше названий Центром мов Великого Торонто. В 1970 р. у Національній бібліотеці Канади було організовано відділ обслуговування національних меншин, головною метою якого було розповсюдження літератури різними мовами, що не є державними мовами Канади, через існуючу мережу публічних бібліотек [14]. У Австралії створено Робочу групу бібліотечного обслуговування груп населення, що представляють різні культури штату Вікторія. При Бібліотечній асоціації Великобританії функціонує Група обслуговування багатокультурного населення, яка підготувала два основоположних документи Бібліотечної асоціації Великобританії «Публічні бібліотеки у Великобританії, що поєднують різні культури» та «Добір і підготовка бібліотечних та інформаційних працівників із числа представників етнічних меншин» [1, с. 21-22]. При Нідерландському центрі читання і бібліотек діє спеціальна комісія з питань бібліотечного обслуговування емігрантів [15].

У Скандинавських країнах діють національні організації, що вирішують питання бібліотечного обслуговування етнічних меншин. Для потреб іммігрантів у Данії було створено спеціальний комітет, метою якого була організація для робітників-іммігрантів бібліотечного обслуговування на тому ж рівні, що й на їх батьківщині. В 1984 р. у Данії була заснована Центральна бібліотека для іммігрантів [16]. У Норвегії центром бібліотечного обслуговування іммігрантів є бібліотека ім. Дейхмана в Осло [17]. В 1991р. відкрито новий центр літератури для іммігрантів у Стокгольмській Публічній бібліотеці [18].

Нині питання обслуговування етнічних меншин вирішується на міжнародному рівні. З 1985 р. у структурі ІФЛА сформована спеціальна секція — Section on Library Services to Multicultural Population (Секція бібліотечного обслуговування багатокультурного населення) [1].

Таким чином, рецесія бібліотечного обслуговування етнічних меншин із застосуванням культурологічного підходу свідчить, що динаміка його розвитку виявилась чутливою до тих трансформацій європейської культури, які визначаються зміною її типів. Сучасний тип культури, визначений як

постмодерністський, передбачає перетворення етнічної множинності з проблеми на цінність, що в свою чергу викликає відповідні зміни в інформаційному просторі і створює сприятливі умови для розвитку бібліотечного обслуговування етнічних меншин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фостер М. Деятельность секции ИФЛА по библиотечному обслуживанию групп населения, представляющих различные культуры// Библиотековедение и библиография за рубежом.— 1990.— №126.— С. 18-31
2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Геиштальт и действительность — М.: Мысль, 1993.— 663 с.
3. Постмодернизм// Философия: Учебник/ Под ред. В.Д. Губина, Т.Ю. Сидориной, В.П. Филатова.— М.: Рус. слово, 1996.— С. 408-421
4. Harvey D. The Condition of Postmodernity// Cambridge, MA and Oxford, UK.— 1992.— Р. 11-38
5. Лиотар Ж.-Ф. Ситуация постмодерна// Филос. и социол. мысль.— 1995.— №5-6.— С. 15-38
6. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм.— М.: Интрада, 1996.— 255 с.
7. Вельш В. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия// Путь.— М., 1992.— №1.— С. 129-130
8. Welsch W. Unsere postmoderne Moderne.— Weinheim, 1987.— 344 s.
9. Акилина М.И. Философия современной библиотеки// Библиотековедение.— 1996.— №4/5.— С. 91-100
10. Сеги М. Р., Морен М. Р. Фонды литературы на восточных и славянских языках в Национальной библиотеке в Париже// Журн. ЮНЕСКО по информатике, библиотечному делу и архивоведению.— 1979.— № 3.— С. 170-176
11. Вертхаймер Л. Канадские иммигранты и массовые библиотеки: десятилетний опыт работы// Бюл. ЮНЕСКО для библиотек.— 1974.— №3.— С. 133-139
12. Изудесман Д. Вивчення читача в Америці за національною ознакою// Бібліотека і читач на Україні.— Х., К., 1930.— С. 192-207
13. Евтух В.В. Этнический фактор в общественной жизни стран Северной Америки: история и современность// Зарубеж.мир: Социально-полит. и эконом.проблемы: Респ.межвед.сб.науч.ст.— К., 1990.— Вып. 19— С. 13-30
14. Зелинская М.Ф. Мультикультурализм и библиотечное обслуживание национальных меньшинств// Бюл. ЮНЕСКО для библиотек.— 1978.— №1.— С. 16-24

15. Hurioglu R. *Buitenlandse arbeiders en hun gezinnen in Nederland// Bibl. en samenleving.*— 1982.— Jg. 10.— '3.— Bez. 82-84
16. Kragh-Shwarz B. *The Danish Central Library for immigrant literature// Scandinavian Publ. Libr. Quarterly.*— 1994.— '3.— P. 16-20
17. Byberg L. *Centrum för invandrarlitterur i Norge// Biblioteksbladet.*— 1985.— Ag. 70.— '3.— S. 70
18. Siebolds U.-B.N. *New lending centre for immigrant literature// Scandinavian Publ. Libr. Quarterly.*— 1992.— '2.— P. 13-15

Надійшла до редколегії 01.03.98

О.М.Кобелєв

БІБЛІОМЕТРІЯ-ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Проаналізовано еволюцію застосування
різноманітних бібліометричних методів у вітчизняних
бібліотекознавчих дослідженнях.*

У наш час одним із найпріоритетніших у розвитку вітчизняного бібліотекознавства (як і всієї науки взагалі) є завдання підвищення ефективності та якості досліджень. Без цього неможливо вирішити поставлені перед бібліотечною галуззю проблеми. Істотними чинниками, що впливають на стан та функціонування бібліотечної системи України, є розвиток новітніх інформаційних технологій, створення єдиного світового інформаційного простору, що значною мірою і призвело бібліотеки до деяких кризових явищ та формування нових тенденцій, викликаних передусім об'єктивною тенденцією зміни образу бібліотек: із соціальних організацій, що протягом віків та тисячоліть зберігали документи, на документально-інформаційні структури, які забезпечують загальнодоступність інформації та знання.

Розв'язання даної проблеми потребує вироблення теоретичних орієнтирів розвитку бібліотечної науки, як бази формування сучасної професійної свідомості бібліотечних фахівців та обрання шляхів удосконалення бібліотечної практики. Саме цим і пояснюється прагнення до розробки й застосування сучасних комплексних систем аналізу та оцінки тенденцій розвитку і перспектив бібліотекознавства як науки, його окремих напрямів тощо. В свою чергу це потребує розробки та використання певних формальних критеріїв. Слід підкреслити, що цей процес відноситься до категорії загальнонаукових: висока динамічність розвитку сучасної науки підводить до необхідності розробляти об'єктивні кількісні методи виявленя нових напрямів досліджень [1]. Природний характер цього явища викликаний двома основними причинами. По-перше, в науці (і в бібліотекознавстві зокрема) відбувається процес накопичення фактичного матеріалу, що надає можливість виявляти закономірності, які піддаються формалізації; по-друге, самі встановлені взаємозв'язки між явищами виявляються надто складними, тому реалізація суто змістовних підходів як у науці в цілому, так і в бібліотекознавстві стає утрудненою через свою важкооглядовість, що і приводить до пошуку більш компактних кількісних методів. Іншими словами, розробка та розвиток об'єктивних кількісних (бібліометричних, наукометричних тощо) методів є наслідком загальнонаукового процесу формалізації та математизації наукового

знання. Як зазначає А.І. Яблонський, із розвитком наукового знання ми переходимо від опису сукупності слабпов'язаних явищ до системного подання про досліджувані об'єкти, а повноцінний аналіз складних, великих систем невіддільний від використання математики [2].

Крім того, формалізація як процес дозволяє не тільки отримати точну мову, що має значні переваги щодо систематизації пізнавального змісту та уточнення логічної структури бібліотекознавчих теорій. Вона є також цінним інструментом пізнання, що надає можливість отримати нові наукові дані. Історія таких наукових дисциплін, як математика, логіка, лінгвістика та інших, свідчить про те, що значна кількість формальних пояснень стала початковим пунктом у русі пізнання до нових результатів, відкрила можливості для визначення та постановки нових проблем, часто підказувала напрями пошуків їх вирішення. Тому широке застосування у бібліотекознавчих дослідженнях кількісних бібліометричних методів надає нові можливості в аналізі бібліотечного знання та діяльності. Тобто сучасний тип рефлексивного дослідження науки повинен спиратися на можливості об'єктивного (алгоритмічного) аналізу наукового знання і пізнавальних процесів, разом з іншими методами [3].

Сьогодні можна констатувати розвиток кількісного аналізу науки в межах таких метричних дисциплін або напрямів: бібліометрія, наукометрія, інформетрія та (в перспективі) когнітометрія. Не зупиняючись докладно на проблемах, пов'язаних з окресленням сфер застосування цих методів, їх співвідношення між собою тощо, зазначимо, що, на наш погляд, вирішення цих складних питань є можливим виходячи з позицій існування у суспільстві документального, інформаційного та когнітивного рівнів комунікативних відносин. Як зазначає В.О. Ільганаєва, “у структурно-організаційному плані це виражається у наявності документальних, інформаційних та когнітивних структур системи соціальних комунікацій” [4, С. 59]. Тому цілком природно розглядати бібліометрію як кількісний метод документального, інформетрію — інформаційного, когнітометрію — когнітивного рівнів, а наукометрію — як особливий кількісний метод, що поєднує дані, які “постачають” три зазначені методи зі своїми специфічними показниками (такими, наприклад, як кількість вчених, винаходів, обсяг договорів про продаж-купівлю ліцензій, ноу-хау тощо).

На жаль, документальний рівень розвитку української системи соціальних комунікацій визначає застосування у вітчизняних бібліотекознавчих дослідженнях у першу чергу бібліометричних методів. Як відомо, термін “бібліометрія” почав активно застосовуватися у науковій літературі з 1969 р., коли англійський учений А. Причард уперше використав його для позначення статистичних методів, що вивчають бібліографічні характеристики документів [6]. Це визначення замінило поняття “статистична бібліографія”. Останнє мало певні недоліки: рідко використовувалося, здавалося не дуже зручним, не досить чітко описувало

предмет і вирізнялося семантичною багатозначністю (наприклад, бібліографія зі статистики). Але історія розвитку бібліометрії як самостійного наукового напрямку розпочалася набагато раніше.

Першою роботою в цій галузі можна вважати зроблену в 1911 р. російським академіком П. Вальденом спробу застосувати метод аналізу цитування для вивчення внеску вчених окремих країн, зокрема, і Росії, в розвиток хімії [7]. В 1917 р. було опубліковано дослідження Ф.Коула та Н.Ільса [8], присвячене статистичному аналізу літератури з порівняльної анатомії. Мета дослідження — вивчення розподілу даної літератури по країнах та динаміка публікацій з цієї тематики в часі. В 1923 р. з'являється праця Е. Холма [9], в якій вперше було використано термін “статистична бібліографія”. Це дослідження, що містить статистичний аналіз літератури з історії науки. В 1927 р. була опублікована стаття П.Л.К. та Е.М. Гросів [10], присвячена проблемі застосування аналізу цитування для удосконалення діяльності бібліотек.

У подальші роки час від часу з'являлися окремі праці, що використовували деякі бібліометричні методи, але вони були розрізнені і не мали суттєвого впливу на розвиток наукового знання. Тільки з появою в 60-ті роки наукознавства, дисципліни, виникнення котрої було яскравим свідченням надзвичайно зростаючого впливу науки на життя суспільства, починається бурхливий розвиток цілої низки нових наукових методів, зокрема, і кількісних, їх широке застосування в найрізноманітніших галузях науки. Саме в цей період з'являються терміни “бібліометрія” (Прічард А.), “наукометрія” (Налимов В.В., Мульченко З.М.). Не зважаючи на те, що термін “бібліометрія” виник майже тридцять років тому, він ще не має загальновизначеного тлумачення. Це ж стосується й точного визначення методичних прийомів бібліометрії. В. С. Лазарев, що проаналізував існуючі в літературі варіанти, називає такі основні бібліометричні методи: кількісний аналіз первинних документів (через аналіз замовлень, книговидач тощо), анкетування (для вивчення думок щодо документів або їх елементів), контент-аналіз та йому подібні методи (для оцінки змісту документів) [11]. Існує також (і з кожним роком з'являється все більше) значна кількість бібліометричних показників, застосування яких дає можливість вирішувати окремі питання конкретних досліджень.

Бібліотечні фахівці не мають єдності стосовно визначення як бібліометрії, так і кількісних методів взагалі, про що свідчать термінологічні словники з бібліотечної справи. На наш погляд, найбільш вдалим є тлумачення бібліометрії (з тих, що наводяться в згаданих словниках) як “наукової дисципліни, що застосовує статистичні методи для аналізу наукової літератури з метою виявлення тенденцій розвитку предметних областей, особливостей авторства та взаємного впливу публікацій” [12, с. 13].

Основними, найбільш ефективними та популярними бібліометричними методами є аналіз публікацій та аналіз цитування.

Розвиток цих методів, як і всієї бібліометрії взагалі, тісно пов'язаний з появою в 1963 р. універсальної інформаційної системи Science Citation Index в Інституті наукової інформації США, яка надає можливість виявляти статистику бібліографічних даних у світовому масштабі і встановлювати зв'язки між ученими (публікаціями) для їх використання при пошуку літератури, для вивчення когнітивних та соціальних відношень у науці.

Різні форми аналізу публікацій та особливо аналізу цитування є найважливішою складовою в бібліометрії. Надійність цих методів визначається традицією науки як соціального інституту. Повідомлення дослідника про результати своєї роботи в вигляді публікації, а також феномен цитування є, безперечно, важливою етичною нормою в науці, загальнонауковим регулятором і засобом наукової комунікації.

Існують два шляхи чи підходи до вивчення документальних потоків інформації [3]. Перший підхід пов'язаний з тим, що спроби вивчити потоки публікацій здійснюються безпосередньо: вивчаючи статистику бібліографічного матеріалу по країнах, авторах, рубриках журналів тощо, дослідники намагаються робити висновки про значення досліджуваного об'єкта — продуктивність вченого, наукову ефективність публікацій, науковий потенціал країни та ін. Таким чином, перший підхід пов'язаний з одержанням кількісних характеристик для оцінки того чи іншого явища в науці. Але ці дані, хоча і мають важливе значення, все ж потребують подальшої обробки, соціологічної інтерпретації, що інколи ігнорувалося і бібліометрія зазнавала слушної критики.

Другий шлях бібліометричних досліджень зароджується в 70-ті роки і активно розвивається за наших часів. Тут процедури бібліометричного аналізу спрямовані на виявлення зв'язків між об'єктами, їх кореляцію та класифікацію. Це дозволяє при вивченні документальних потоків одержувати структурні (якісні) картини стану науки чи її галузі. На наш погляд, саме цей напрям бібліометрії набуває найбільшого значення, зважаючи на умови та рівень розвитку сучасного бібліотекознавства. Наприклад, уже первинний аналіз публікацій з теорії вітчизняного бібліотекознавства за 1970 — 1996 рр. дає можливість зробити деякі висновки, зокрема стосовно процента цих робіт відносно загальної кількості розглянутих галузевих публікацій (≈6%), виділити популярні теми, проблеми (об'єкт, предмет, закони бібліотекознавства; методологія та методика досліджень, термінологія, взаємодія бібліотекознавства з іншими науками тощо). Крім того, надається можливість простежити динаміку публікацій з конкретної теми, проблеми в часі, визначити найбільш плідні періоди для розвитку того чи іншого питання теорії бібліотекознавства, за допомогою інших (традиційних) методів одержати відповідь: чому так сталося. Так, бібліометричне дослідження, про яке йде мова, виявило, що плідними періодами для розвитку теорії вітчизняного бібліотекознавства були: середина 70-х та кінець 80-х — початок 90-х років. Це і не дивно, якщо згадати, що в 70-ті роки бібліотечна галузь взагалі активно розвивалася: створювалися наукові підрозділи у вели-

ких бібліотеках, зростала мережа фахових навчальних закладів, проводилися масштабні дослідження, відбувалися професійні дискусії навколо основоположних питань бібліотекознавства тощо. Активність бібліотекознавчої думки у другий із визначених періодів викликана як зовнішніми чинниками (розпад СРСР, формування ринкових відносин та ін.), так і внутрішніми (зміна образу бібліотеки, активний розвиток новітніх інформаційних технологій...). Подальше ретельне вивчення документальних потоків надає можливість визначити основні особливості бібліотекознавства як науки в сучасних умовах переходу бібліотечної системи на якісно новий рівень, виявити перспективні напрями бібліотекознавчих досліджень; допомогти у вирішенні проблем: визначення напрямів НДР у наукових закладах за спеціальністю, корегування програм підготовки та підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів, створення вітчизняних БД з бібліотекознавства тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пилипенко А.В. Пропорции в науке: условия оптимизации соотношений между типами исследований.— М.: Наука, 1988.— 207с.
2. Яблонский А.И. Математическое модели в исследовании науки / АН СССР, ВНИИ систем. исслед.; Отв. ред. Ю.Н. Гаврилец.— М.: Наука, 1986.— 351с.
3. Маршакова-Шайкевич И.В. Библиометрия как исследовательская техника эпистемологии и философии науки // Междунар. форум по информ. и докум.— 1993.— Т.18.— №3-4.— С.3-8.
4. Ільганасва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / Націон. б-ка України ім. В.І. Вернадського.— К.: Ред.журн. "Бібл. вісн.", 1996.— 256 с.
5. Моралес М. Информетрия и ее значение //Международный форум по информатике и документации.— 1985.— Т. 10.— № 2.— С. 16-21.
6. Pritchard A. Statistical bibliography or bibliometrics // Journal of Documentation.— 1969.— 25, №4.— P. 348-349.
7. Альтшуллер С.В. П.И.Вальден и язык научных ссылок // Природа.— 1969.— №8 — С. 119
8. Cole F.J., Eales N.B. The history of comparative anatomy. Part 1. a statcal analysis of literature. // Science Progress.— 1917.— № 4.— P. 578-596.— Цит. по Воверне О.И. Библиометрия — структурная часть информатики // НТИ. Сер. 1.— 1985.— № 7.— С. 1-5.
9. Hulst E. W. Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization.— London, 1923.— In: Pritchard A. Statistical bibliography or bibliometrics // Journal of Documentation.— 1969.— 25, №4.— P. 348-349.
10. Gross P.L.K., Gross E.M. College libraries and chemical education // Science.— 1927.— № 10.— P 1229-1234.— Цит. по Воверне О.И.

Библиометрия — структурная часть информатики // НТИ. Сер. 1.— 1985.— № 7.— С. 1-5.

11. Лазарев В.С. Библиометрия // *Вопр. библиографоведения и библиотековедения: Межвед. сб. / Минск. ин-т культуры. Вып. 12.— Минск, 1991.— С. 3-18.*
12. *Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / Сост. З.Г. Высоцкая (отв. ред.), В.А. Врубель, А.Б. Маслов, Л.К. Розеншильд; РАН. Б-ка по естеств. наукам.— М., 1995.— 268 с.*

Надійшла до редколегії 04.05.98

УДК 015(477)''16/19''

В.М.Грама, П.Ю.Федорова

МАТЕРІАЛИ ДО МАРТИРОЛОЖНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНИ : ВИЗНАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ, ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ. Ч. I.

Уперше у бібліографічній літературі на основі аналізу цензурних покажчиків дано обґрунтування мартироложної бібліографії, яка досягла свого розвою в Україні за часів тоталітарного режиму.

Реалізація державної програми "Документальна пам'ять України", започаткованої ще в 1991р. ЦНБ АН УРСР ім.В.І.Вернадського (нині Національна Бібліотека України ім. Вернадського), передбачає повернення із забуття діячів української науки, літератури, мистецтва, культури, чії твори за часів тоталітарної комуністичної системи були заборонені, оярличені, чия творчість упродовж декількох десятиріч була незаслужено забута [19]. Сьогодні до читача повертаються твори репресованих українських письменників, краєзнавців, природоохоронців, створюються бібліографічні покажчики, присвячені окремим ученим - в'язням сталінських гулагів, повертаються реабілітовані книги, що тривалий час знаходилися в спецсховищах. Але реалізація вищезазначеної програми гальмується тим, що поза увагою бібліографознавства залишився величезний пласт цензурної бібліографії, який за часів радянської влади аж до 1990 р. відігравав важливу роль у діяльності радянських бібліотек,але був, звичайно, недоторканим. Нині після розвалу радянської "Імперії зла" і скасування цензури ці проблеми виступають на передній план бібліографознавчої науки і потребують визначення місця посібників забороненої літератури в системі засобів бібліографічної інформації.

Отже, об'єктом нашого дослідження стали покажчики забороненої літератури, що створені в Україні за часів радянської влади; їх коротка характеристика наведена професором Олексою Мишаничем у газетній публікації: "Українська література під забороною: 1937-1990" [11]. Серед цих покажчиків особливої уваги заслуговує третій у післявоєнні роки за хронологією випуску і найповніший за обсягом віддзеркалюваного матеріалу "Зведений покажчик застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці", який був виданий Книжковою палатою УРСР (1954), і, за даними О.Мишанича, містить понад 8 тисяч книг і журналів. Саме цей покажчик і був уведений

нами до наукового обігу при обґрунтуванні проблеми створення БЮ бібліографічного словника аграріїв і біологів, як складової частини державної програми "Документальна пам'ять України" [5].

Наукометричний і змістовний аналіз цього покажчика засвідчив, що подібні цензурні посібники забороненої української літератури виконують не лише пошукову, довідкову чи комунікативну функції, вони реалізують підсумовуючу функцію, виступаючи моделлю масштабів знищення більшовиками культурної спадщини українського народу - українську друковану й рукописну продукцію, більшу частину якої неможливо врятувати чи відновити. Тому пропонуємо віднести покажчики забороненої літератури до особливого виду бібліографії - мартироложної, як особливого явища в системі документальних комунікацій, що притаманне будь-якій тоталітарній (комуністичній, фашистській) системі.

Згідно з тлумачним словником "Современный словарь иностранных слов" (СПб, 1994, С.362) слово - мартиролог - візантійського походження (martyros - мученик + logos - слово), а в переносному значенні означає перелік постраждалих, замучених, а також перелік пережитих страждань. Термін "мартиролог" посів належне місце в українській науковій і публіцистичній літературі для позначення "поіменно" знищених у гулагах українських письменників (7, С.16), чи названих поіменно репресованих природоохоронців (1, С.55-56). У книгознавчій пресі при характеристиці знищених українських книг це слово все частіше стало вживатися під рубриками чи заголовками: "Мартиролог української книги". Тому покажчики мартироложної бібліографії слід вважати покажчиками знищеної та поскрибованої літератури, що пройшла тернистий, страждальницький шлях. Це стосується насамперед української мови і літератури, які упродовж 300 років за часів царської та більшовицької імперій були об'єктом заборони і переслідувань [2,3,11,12,13,14,15,18].

Близькими до цього терміна за смыслом є "втрачена українка" ("реєстрація втрачених творів друку", "створення зведеного реєстру "Втрачена українка") [16] як частина національної бібліографії. В практичному аспекті "мартироложна бібліографія безпосередньо пов'язана з реалізацією державної програми "Документальна пам'ять України".

На наш погляд, "втрачена українка", як і "втрачена полоніка" чи "втрачена болгаристика", є складовою мартироложної бібліографії. Стосовно місця посібників мартироложної бібліографії України, то їх варто віднести до репертуарної бібліографії, яка забезпечує облік усієї видавничої продукції за весь період її існування, а також ретроспективний облік видань національною мовою (21, С.143). По суті, репертуарна бібліографія - результат культурного надбання нації, її національна гордість.

Окрім елементи цензурної бібліографії беруть свій початок від перших у Київській Русі списків "ложных" книг, за допомогою яких церква "намагалася перешкодити розповсюдженню апокрифічної літератури, творів

"еретиків" і представників інших релігійних вірувань і вчень" (9, С.12). Витоки цензурної бібліографії щодо заборони української книги беруть свій початок з Московії ще до Переяславської угоди, коли "Евангеліє учительное..." Кирила Транквіліона-Старовецького, двічі видане в Україні, було рішуче засуджене в Москві. Зрештою, було наказано всі його твори "собрати и на пожарах сжечь" і за зміст, і за "слог его еретический" (3, С.9).

Переслідування української книги розпочалося після приєднання України до Московії, коли у договорі 1667 р. з поляками цар Олексій Михайлович вимагав, щоб "все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, также печатники или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был бесчестных книг никому ... нигде не печатати под страхом смертной казни".

Рішуче неприйняття викликала мова українських видань. Так, 1672 р. видано наказ: "Во всех местах всяких чинов людям учинить заказ крепкой с большим подкреплением, чтобы те люди польския и латинския печати книг никто у себя в домах и втай, и явно не держали, а приносили и отдавали воеводе" (3, С.9)

Після заборони 1720 р. Петром I друкувати книги українською мовою розпочався новий етап розвитку української бібліографії - виникнення звітно-видавничої бібліографії, яка запроваджувалася церковним Синодом і використовувалася для здійснення цензурного контролю. Це стосується насамперед Чернігівської друкарні та бібліотеки і друкарні Києво-Печерської Лаври, яка за вимогою Синоду щорічно подавала відомості про надруковані книжки (9, С.34-35). То ж не випадково, що широкого поширення в Україні в XVIII -XIX ст. набула рукописна книга, так звані "козацькі літописи" Самійла Величка, Григорія Грабянки, знаменита "Історія Русів", які користувалися високим попитом серед тогочасної української інтелігенції...

Отже, у вимогах Олексія Михайловича та його наступників простежується принаймні дві лінії стосовно української книги, їх наміри: 1) фізичне знищення "слагателей", "печатников или друкарей"; 2) знищення "бесчестных воровских книг" через їх спалення. Ці два напрями в процесі історичної еволюції найвищого розвою досягли за часів тоталітарної комуністичної влади...

Реалізація другого напрямку була започаткована Петром I через спалення у квітні 1718 р. Києво-Печерської Лаври, в якій зберігалися українські літописи, акти ще з княжої доби. В.Горбачук стверджує, що підпал учинили підслані Петром I під виглядом монахів агенти (3, С.10), що нині підтверджується вірогідними джерелами. Це стало відомо з архіву відомого в XIX ст. українського історика, археолога (священника!) Лебединцева Петра (Лебединця)... До речі, це був той самий священник, який відправляв панахиду над труною Тараса Шевченка, коли його було перевезено у травні 1861 р. із Петербурга до Канева, щоб поховати в Україні. В архівах того ж Лебединця збереглися ще з середини XVIII ст. доповідні

записки якогось духовника Лаври із зізнаннями на передсмертних сповідях петровських монахів, котрі палили Лавру в 1718 р. Там була описана вся "технологія" того злочину. (2, С.160)

У XIX ст. в Росії в кінці 60-х років, за даними М.В.Здобнова, широкого розвитку набула бібліографія заборонених і нелегальних видань. Не вдаючись до детальної характеристики бібліографічних каталогів заборонених книг, зазначимо, що значну частину склали книги й журнали українською мовою, переслідування яких було узаконено сумнозвісними Валуєвським 1863 р., Емським 1876 р. указами та іншими секретними урядовими циркулярами.

Особливості розвитку цензурної бібліографії в Росії на початку XX ст. висвітлює М.В.Машкова. Вона наводить факти про заборону творів Т.Г.Шевченка та подає літературні джерела про знищені твори друку за 1872-1904 рр. під красномовною назвою "Сожженные и сваренные книги" [10]

Але найвищою розвою цензурна бібліографія досягла за радянської влади. Переслідування творів інакомислячих, чії наукові чи літературні уподобання не вкладалися в "прокрустово ложе" більшовицької ідеології, було задекларовано після жовтневого перевороту 1917 р. декретом РНК "О печати" від 27 жовтня (9 листопада). Незабаром у 1923 р. ще за життя Леніна було розпочато створення спецфондів бібліотек. Одночасно під орудою Н.К.Крупської було започатковано видання покажчика забороненої літератури під назвою "Указатель антихудожественной и контрреволюционной литературы, подлежащей изъятию из библиотек, обслуживающих массового читателя"... За даними професора Є.Добренка, Н.К.Крупська написала в 1924 р. "Инструкцию по пересмотру книг в библиотеках", в якій вимагала безумовного вилучення "контрреволюционной и вредной" літератури не лише в тих бібліотеках, що обслуговували масового читача, але і в наукових бібліотеках (6, С.173).

Широкомасштабний наступ на українську книгу в Україні розпочався в 1929 р. після інспірованого чекістами судового процесу над міфічною організацією "Спілка визволення України" (СВУ)... Уже в 1931 р. НКО УСРР прийняв постанову "Про масове вилучення шкідливої літератури з різних типів бібліотек" (Бюл. НКО УСРР. 1931.№23. С.9). Український історик Н.Д.Полонська-Василенко у своїх публікаціях [18] наводить 43 наукові видання історико-філологічного та соціально-економічного відділень ВУАН, які були знищені ще на початку 30-х рр. Як зазначає авторка, підготовлений до випуску 26-27 том "Записок історико-філологічного відділу" під редакцією академіка А.Ю.Кримського був знищений, а замість нього видрукуваний інший..."

Характерною особливістю цензури в Україні було те, що друкowana книга знаходилася, за словами О.Мишанича, під подвійним цензурним тиском: "союзним" - "Главлитом СССР" і українським - "Головлітом УРСР",

які контролювали книжковий фонд республіки, всі її бібліотеки, випускали секретні накази і циркуляри щодо знищення поскрибованої літератури. Причому, союзний Головліт СРСР знищував книги, що були видані в Росії, а український, який беззастережно підлягав Головліту СРСР, мусив знищувати українські видання руками українців [11].

Репресії української інтелігенції в 30-40 - початку 50-х рр. супроводжувалися забороною їх книг, вилученням із громадських бібліотек цілого масиву української літератури. Перші цензурні покажчики в Україні були видані в 1935-1936 рр. під такими назвами: "Зведений список літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів за станом на 1 січня 1936 р." ([X].:Харк. облліт, [1936].-46 С.) та "Зведені списки літератури, що підлягають вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів: Список №1: ([Список №2]) / НКО УСРР; Головліт; Бібуправа".-([К.:Х.,1935].- 36 с.). Головне управління в справах літератури та видавництва при Раді Міністрів УРСР (Головліт, облліт) виконувало функції цензури, здійснювало суворий нагляд за всією друкованою продукцією України, видаючи накази і циркуляри, які пізніше, з 1947 р., були оформлені у вигляді "зведених покажчиків", "списків книжок застарілих видань на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування". Такі покажчики були видані в 1947, 1948, 1954, 1957, 1958, 1959, 1961 рр. Вони були обов'язковими для виконання, розсилалися по всіх великих бібліотеках. "І якщо їх звести до купи,- зауважує О.Мишанич, -то вони охоплюють тисячі книг, виданих в Україні у ХХ ст. - приблизно половину всієї друкованої продукції" [11].

Аналізуючи новітню вітчизняну літературу, а також праці, опубліковані у діаспорі, про характер радянської цензури щодо української книги, є всі підстави констатувати, що в Радянському Союзі була створена система нищення української книги та духовних скарбів, яка вилилася у такі форми: 1) постійні "чистки" поскрибованої літератури та її знищення, особливо в масових бібліотеках [6,3,11,13,18]; 2) фізичне знищення самих авторів книг - письменників, учених - "слагателів книг" (втілено в життя наміри царя Олексія Михайловича), або їх перевиховування на Колімі, Соловках, Мордовії та в інших гулагах [13,7,12]; 3) створення покажчиків забороненої літератури; 4) безпосереднє знищення українських бібліотек (підпал Погружальським відділу "Україніка" в ЦНБ АН УРСР 14 травня 1964 р. та пожежі монастирських бібліотек) [17,20,22]; 5) вивіз культурних цінностей із музеїв, бібліотек (за даними професора Осипа Данка (США), лише протягом 1973-1974 рр. до Москви із України потрапило 64 стародруки XVI-XVII ст. та 15 рукописних книг XV-XVII ст. (3, С.37)

Особливий інтерес являє зміст забороненої літератури. Про це та про основні напрями формування мартироложної бібліографії в Україні і піде мова в наступному повідомленні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борейко В. Е. Белые пятна истории природоохраны. СССР.Россия. Украина. Т.1.- К., 1996.- 224 с.-*(История охраны природы; №6)*
2. Василевський П. /Про нищення українських скарбів //Дзвін. 1990. №6. С.159-160
3. Горбачук В. Барви української мови.- К.:КМ АСАДЕМІА, 1997.- 272 с.
4. Горять і гинуть архіви й книгозбірні //Визвольний шлях.-Лондон, 1980.- №1.- С.42-44
5. Грама В.М. Проблеми створення біобібліографічного словника аграріїв і біологів як складової "Документальної пам'яті України" //Сучасні проблеми бібліотечно-бібліографічної справи на Україні. К.,1992. С.38-40
6. Добренко Є. Формовка советского читателя: социальные и эстетические предпосылки рецепций советской литературы. - СПб, 1997.- 324с.
7. З порога смерті... : Письменники України - жертви сталінських репресій. Вип.1 / Упоряд. О.Г.Мусієнко.-К. : Рад.письменник, 1991.- 496 с.
8. З приводу процесу над Погружальським // Сучасність.-1965. Т.2 /50/. С.78-84
9. Корнейчук І.І. Історія української бібліографії.-Х.,1971.- 375с.
10. Лемке М.К. Сожженные и сваренные книги //Книга и революция.-1920.- №5.-С.73-76; 1921.- №7.- С.78-81
11. Мишанич О. Українська Список Літератури під заборону: 1937-1990 // Літ. Україна.- 1994.- 18 серп.- С.2
12. Мусієнко О. "Олтар скорботи": до друку підготовлено //ЛІУ. 1397.20 бер.
13. Нитченко Д. Нищення української літератури й культурних надбань в Україні московським окупантом // Визвольний шлях. 1996. №6 /219/. С.661-667
14. Огієнко І. Українська культура.-К.:Абрис, 1991.- 272 с.
15. Огієнко І. Історія української літературної мови.-К.:Либідь,1995.-296 с.
16. Омельчук В. Національна бібліографія: Тенденції розвитку, проблеми розробки //Бібл. вісник.-1995.-№5.-С.1-12
17. Пожежі у Видубецькому монастирі //Сучасність.-1969.-№3.-С.103-105
18. Полонська-Василенко Н.Д. Список видань [української] Академії Наук, знищених у 1930-х роках // Вісн. АН України.-1992.-№10.-С. 92-95
19. Сенченко М.І. Науково-дослідна програма "Документальна пам'ять України" // Вісн. АН УРСР. - 1992.- №4.-С. 50-54
20. Хомяк Р.Л. Горять книжки //Сучасність.-1969.- С.93-103
21. Швецова-Водка Г.М. Загальне бібліографознавство / Основи теорії бібліографії: навч. посібник.- Рівне,1995.-184с.
22. Ще раз про підпал бібліотеки АН УРСР//Сучасність-1965.-№1.-С.123-124

УДК 621(09)(477.54)

Р. А. Драган

БІБЛІОТЕКА В ПОГЛЯДАХ ХАРКІВСЬКИХ БІБЛІОТЕКАРІВ. ПЕРШИЙ ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД З БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ (1911 Р.)

Уперше досліджується внесок харківських фахівців початку ХХ ст. у розробку конкретно бібліотекознавчих проблем. Розглядаються функції, завдання та перспективи розвитку наукових, громадських публічних та народних бібліотек.

Першою спробою узагальнення накопиченого досвіду бібліотек став Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи, який відбувся у Петербурзі в 1911 р. На з'їзд з'їхалися 346 делегатів, серед них 33 з України. Вперше зібравши вчених з метою всебічного обговорення питань сучасного стану та визначення перспектив бібліотечної справи, з'їзд мав велике значення для подальшого розвитку бібліотекознавчої думки.

На з'їзді розглядалося широке коло питань: управління бібліотечною справою; створення бібліотечної мережі, яка передбачала функціонування дитячих, народних, громадських публічних, наукових та спеціальних бібліотек; підготовка бібліотечних кадрів. /1, с. 106-107/. У доповідях харків'ян порушувалися такі питання: проблеми та перспективи розвитку академічних бібліотек (Д. П. Міллер, К. І. Рубинський), технічних бібліотек (С. Н. Парчевський), громадських бібліотек (К. І. Рубинський), народних бібліотек (А. А. Дідріхсон, І. Д. Єзерський, К. І. Рубинський); підготовка бібліотечних працівників (Д. П. Міллер, К. І. Рубинський).

Пильна увага була зосереджена на діяльності бібліотек академічних, технічних, громадських публічних та народних. Бібліотека стає необхідним прошарком у громадсько-політичному житті країни, об'єктом серйозного дослідження. Бібліотека, як відзначав К. І. Рубинський, має не менше значення, ніж школа, і розвиток діяльності бібліотек потребує таких же турбот держави, як і розвиток шкіл. /8, с. 15/. За К. І. Рубинським, високого рівня бібліотечної техніки, серйозної розробки бібліотекознавства можна досягти, якщо поставити справу на належний рівень, коли розвиток її стане таким же важливим державним питанням, яким воно є в інших країнах. Тому головне завдання з'їзду-привернути увагу держави до питання розвитку бібліотечної справи, стан якої гальмує розвиток освіти і науки, затримує прагнення суспільства до самоосвіти. /8, с. 15/. К. І. Рубинський вважав, що

багатство і силу народу становить сума тих знань, якими він володіє. Ця істина викликала турботу про поширення освіти в кожній країні. І саме бібліотеки є найбільш зручним засобом для її реалізації. Але, як зазначав доповідач, до середини XIX ст. бібліотека була лише місцем зберігання книг, а школа-єдиним засобом для поширення знань. К. І. Рубинський відзначав, що саме бібліотека має доповнювати і завершувати роботу школи. Тому турбота про бібліотеки з середини XIX ст. стає одним із серйозних завдань в усіх державах Європи, а служіння бібліотечній справі-одним із важливих громадських обов'язків. Як важливий чинник культури бібліотека в Європі стала предметом серйозного вивчення. /8, с. 1/.

Важливе місце в суспільстві посідають академічні бібліотеки, підкреслював К. І. Рубинський. Розвиток діяльності цих бібліотек у країнах Європи і США є важливим державним питанням. Французьке міністерство народної освіти спеціально розглядало питання про матеріальне становище службовців у цих бібліотеках; рейхстаг у 1894 р. вирішував питання про зведений каталог наукових бібліотек Німеччини, виділивши необхідні асигнування. В Австрії ціла серія циркулярів регулює обмін дублетами між бібліотеками. /8, с. 5/. Відвідавши багато бібліотек Росії, ознайомившись з їх діяльністю, К. І. Рубинський дійшов висновку, що наукові бібліотеки не виконували своїх завдань. Незамінні в навчальній та науковій діяльності, ці бібліотеки втрачали своє значення, не маючи спеціально підготовленого персоналу. Недостатньо організовані, вони перетворились у нерухомі книгозбірні. Причина такого стану академічних бібліотек, за К.І. Рубинським, полягала в тому, що часто вони були сховищем книг, яке існувало для невеликої кількості осіб. Турбота держави про ці бібліотеки зводилася лише до того, щоб було приміщення, були визначені кошти на її функціонування і поповнення, але на склад персоналу, на його підготовку увага не зверталася. /8, с. 4/. Окрім неправильного розуміння завдань академічної бібліотеки, відсутності кваліфікованих спеціалістів, К. І. Рубинський виділяє ще один чинник, що негативно впливав на функціонування бібліотеки, -діяльність бібліотечних комісій. Проаналізувавши їх діяльність, він дійшов висновку про необхідність звуження кола їх обов'язків. У академічних бібліотеках вони лише затримують розвиток бібліотечної справи, часто приймаючи некомпетентні рішення, тоді як бібліотечний працівник, добре знайомий з потребами та особливостями конкретної бібліотеки, може справитися сам. Крім того, бібліотечні комісії гальмують ініціативу бібліотекаря. Завданням комісій повинно бути не управління бібліотеками, а турбота про них, обговорення питань, які викликані потребами бібліотек; розгляд витрат на поповнення бібліотеки, тих заходів, які можуть сприяти розвитку їх діяльності. /7, с. 90-91/. Обговорене на секційному засіданні, це питання доповнилось пропозицією Д. П. Міллера, помічника бібліотекаря Харківського університету, який вважав, що до компетенції бібліотечної комісії мають входити питання управління бібліотекою, її фінансування та

розподілення коштів між факультетами. /9, с. 77/. Пропозиції Д. П. Міллера та К. І. Рубинського були підтримані з'їздом. Добившись упорядочення діяльності бібліотечних комісій в академічних бібліотеках, К. І. Рубинський запропонував при Міністерстві народної освіти створити Центральну бібліотечну комісію, яка вирішувала б потреби та проблеми академічних бібліотек, сприяючи таким чином розвитку бібліотечної справи. На жаль, ця пропозиція не зустріла підтримки з'їзду, який визнав її важливою, але несвоєчасною. /9, с. 113/.

На з'їзді розглядалися питання функціонування технічних бібліотек. С.Н. Парчевський (голова комітету бібліотеки службовців Південних залізниць) у своїй доповіді проінформував про значення і завдання бібліотеки, заснованої у 1890 р. за ініціативою правління товариства Курсько-Харківсько-Азовської залізниці. Головною особливістю бібліотеки є те, що вона існує виключно на кошти, отримані від службовців як плата за читання книг, або як прибутки, які отримувала бібліотека від колективної передплати періодичних видань. Бібліотечний комітет, що відав справами бібліотеки, у 1896 р. організував для службовців передплату на найбільш поширені ілюстровані журнали, декілька пересувних бібліотек. /6, с. 423-424/. Увага до проблем і завдань цих бібліотек свідчить про розуміння необхідності їх існування, усвідомлення їх значення як для навчання дітей у залізничних школах, так і для самоосвіти дорослих читачів.

Значна увага на з'їзді приділялась громадським бібліотекам. Як зазначав К. І. Рубинський, значення цих бібліотек було визнано в Європі ще в часи французької революції, внаслідок якої всі книжкові багатства Франції було визнано надбанням народу. Бібліотека повинна бути доступною для всього народу, і чим ширше її діяльність, тим більше відповідає вона своєму призначенню. /8, с. 6/. На відміну від нас, зазначав К. І. Рубинський, країни Європи одна за другою почали засновувати у столицях та відкривати для загального користування великі державні книгозховища; у великих містах з'явилися міські громадські публічні бібліотеки з постійним бюджетом, висококваліфікованим персоналом та обладнанням, що відповідали сучасним вимогам бібліотечної справи. Проблема фінансування таких бібліотек вирішена в Англії та Америці, де у 1851 р. був прийнятий закон про спеціальний податок, кошти від якого йшли на розвиток публічних бібліотек. Завдяки цьому кількість громадських публічних бібліотек у цих країнах зростала. Звернувши увагу на прогресивний розвиток громадських публічних бібліотек за кордоном, з діяльністю яких Костянтин Іванович ознайомився до з'їзду, він визначив причини їх незадовільного стану в Росії: відсутність коштів на утримання, а також нестача професійних працівників. Важливою причиною занепаду громадських бібліотек вважав їх ізольованість, відсутність обміну досвідом, зв'язків та керуючого органу. /8, с. 9/. К.І.Рубинський накреслив першочергові завдання громадських публічних бібліотек Росії і України: віднайти кошти для їх розвитку, підготувати

кваліфікований персонал, впровадити найбільш досконалу організацію. Таким чином, підкресливши велике значення громадських публічних бібліотек для загального прогресу країни, у справі освіти, ознайомивши присутніх з досягненнями цих бібліотек в Європі і Америці, К. І. Рубинський привернув увагу громадськості до наших бібліотек, незадовільна діяльність яких потребувала негайного втручання держави та громадськості.

На з'їзді розглядалися проблеми і завдання народних бібліотек. К.І.Рубинський детально проаналізував їх стан у доповіді «Стан бібліотечної справи в Росії та інших країнах» /8/. Відзначивши досконалість законодавства і організації народних бібліотек Європи, він звернув увагу на причини, що гальмують їх діяльність в Росії, головною серед яких є нестача коштів. /8, с. 12-13/. Цю ж думку підтримав А. А. Дідріхсон. /2, с. 384/. Діяльність народної бібліотеки, за К. І. Рубинським, залежить від ініціативи. Не менш важливим є і той факт, що народних бібліотек-читалень у містах небагато і вони охоплюють великі райони, тому жителі околиць не завжди в змозі прийти за книгою. Окрім того, відсутність кваліфікованого персоналу негативно впливає на їх діяльність. /8, с. 10/. Однією з причин занепаду діяльності народних бібліотек А. А. Дідріхсон вважав доступність книг і періодики на ринку. Зазначивши важливість цих бібліотек для прогресу країни, К. І. Рубинський накреслив першочергові завдання, які ще чекали свого вирішення: фінансування, підготовка кадрів і вдосконалення їх організації.

Таким чином, звернувши увагу на завдання, проблеми та розвиток академічних, технічних, громадських публічних і народних бібліотек, визначивши їх перспективи, отримавши підтримку з'їзду про створення вищих курсів бібліотекознавства і бібліографії, харківські бібліотекознавці зробили помітний внесок в історію розвитку бібліотечної справи, довівши, що бібліотека є важливим явищем в громадсько-політичному житті суспільства. З'їзд став певним етапом розвитку бібліотечної справи, накресливши її подальші перспективи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР. -3-е изд. , перераб. и доп. -М. :Книга, 1980. -С. 106-107.*
2. *Дидрихсон А. А. Технические приемы, практикуемые в Первой народной библиотеке Харьковского общества распространения в народе грамотности // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. -С. -Пб. , 1912. -С. 384-388.*
3. *Дриженко И. П. О реорганизации нашей библиотечной статистики // Там же. -С. 338-343.*
4. *Езерский И. Д. Урегулирование осведомления библиотек об изданиях, подлежащих изъятию из обращения // Там же. -С. 222-224.*

5. Жилкин С. С. Значение библиотечной статистики и необходимость ее единообразия в целях общероссийских сводок // Там же. -С. 343-348.
6. Парчевский С. Н. Некоторые вопросы, возникающие в практике библиотеки служащих Южных железных дорог // Там же. -С. 422-430.
7. Рубинский К. И. Библиотечные комиссии в академических библиотеках // Там же. -С. 79-92.
8. Рубинский К. И. Положение библиотечного дела в России и других государствах // Там же. -С. 1-15.
9. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. -С. -Пб. , 1912. -439 с.

Надійшла до редколегії 23.06.98

III. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

УДК 001.8

С.Г. Кулешов

КОНЦЕПЦІЇ ДОКУМЕНТА ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розглянуто відмінності документа та книги з застосуванням комунікативного підходу, визначено поняття "динамічний" та "статичний" документи.

Комунікативні характеристики документа все більше привертають увагу представників різних наук. В останні роки ці характеристики ставали об'єктом аналізу в спеціальних працях з бібліографознавства та бібліотекознавства (В.О.Ільганаєвої, В.П.Леонова, М.С.Слободяника, А.В.Соколова, Г.М.Швецової-Водки), книгознавства (А.О.Беловицької, В.Ю.Іваницького, Г.М.Швецової-Водки, К.Т.Ямчука), кодикології (Л.А.Дубровіної), археографії (Г.В.Боряка) та ін. У цих працях подано спектр думок щодо властивостей документа як засобу комунікаційного зв'язку, особливостей різних видів документів у цьому аспекті, функції комунікаційних посередників тощо. Так, аналіз змісту і форми комунікаційних процесів, що відбувають зв'язок "писемне джерело — споживач інформації", розглядається як засіб вирішення проблем походження і призначення цього джерела та адекватності відображення інформації через його описову статтю - головних у камеральній археографії (7, с.87-88). Подібний підхід демонструється при розв'язанні іншого дослідницького завдання вже у межах бібліотекознавства, коли розкриття сутності соціального призначення наукової бібліотеки вважається за доцільне здійснювати через вивчення складної документальної і когнітивно-комунікативної системи (10, с.31).

Особливої ваги набувають результати комунікативного підходу при розгляді методологічних засад загального документознавства, наприклад при визначенні понять, що виступають тут на категоріальному рівні, таких як "інформація", "документ", "книга". З іншого боку, така конкретизація, а також висновки щодо особливостей комунікаційних характеристик документів дозволяють виокремити різні фази його існування, а звідси — і розрізнити дисципліни чи галузі знань, що вивчають документ на певній стадії функціонування.

Розглянемо, наприклад, як визначаються в комунікативному аспекті відмінності документа та книги. Як вважає Е.К.Беспалова, створений автором тексту рукописний документ лише потенційно може стати книгою, але

набуває такого статусу тільки в результаті її створення переписувачем, редактором, друкарем, видавцем (тобто комунікаційним посередником) як засобу розповсюдження інформації в суспільстві через тиражування (4, с.28-32). Майже так розмірковує А.О.Беловицька: "Книга як спосіб соціальної комунікації стає дійсністю в процесах організації творів писемності, писемного документа у творах писемності та друку, рукописне чи друкване видання засобами книжкової справи і в процесах подальшого відображення в суспільній свідомості результату цієї організації тими ж засобами" (3, с.152). Створення опублікованого, виданого чи депонованого документа і включення його в систему суспільного користування через книжкову торгівлю і бібліотеки, за думкою Г.М.Швецової-Водки, дозволяє вважати такий документ книгою та відрізнити його за цими ознаками від інших документів (12, с.96).

Власне книгу від документа у поданих вище трактуваннях відрізняє її динамічний характер, те, що вона є, за висловом Е.К.Беспалової, "динамічним" документом. Проте, динамічність документа, за її думкою, не є ще самодостатньою ознакою для визнання його книгою. Додатковими ознаками виступають так звані "елементи вторинної структури книги", котрі відповідають потребам її руху в суспільстві, а саме: відомості про автора, редактора, назву, рік, місце видання, формат тощо (4,с.31). Невизначеною залишається позиція автора щодо можливості відсутності цих елементів, безперечно, майже унікальну для наших часів, але все ж характерну для стародавніх рукописних книг. Ще більше питань виникає, коли вважати книгою депонований рукопис, уведення якого в суспільне користування (зрозуміло) проходить через інформацію про його наявність в органі депоновання, (не будемо ж брати до уваги тільки таку формальну ознаку, що в окремих випадках депонований рукопис має статус публікації). У цьому разі до такого роду інформації слід долучити також відомості про дисертації (хоча, крім інформаційного органу, їх наявність фіксує виданий автореферат), звіти про науково-дослідну роботу, дослідно-конструкторські розробки та інші так звані "непублікуемые документи", що реєструються в органах інформації і дані про них відбиваються в реферативних чи інших інформаційних виданнях цих органів. У такому разі нам слід зважати і на довідково-інформаційні видання архівів, які повідомляють суспільству про наявність в їх фондах документів, таким чином вони вводять їх до сфери суспільного користування. А це вже віддаляє нас від трактування поняття "динамічний документ" і наближує до розуміння поняття "статичний документ". Зокрема, автори аналітичного огляду "Архіви та управління документацією за кордоном" дійшли висновку, що в окремих країнах існує диференціація документів на оперативні ("динамічні") та архівні (2, с.9-10).

Слід зауважити, що, за наявністю сучасних малогабаритних комп'ютерних видавничих систем, автор цілком може "видати" книгу сам і оминати установи її зберігання та розповсюдження. Не зважаючи на певні

формальні ознаки видання (а поняття "видання" як продукту не тотожне поняттю "книга") у вигляді відомостей про видавництво та номера ISBN, залишається відкритим питання, чи може таке видання вважатися книгою. І чи завжди ознака "розповсюдження в суспільстві" притаманна книзі і як розглядати саме суспільне користування щодо аксіальних та ретіальних форм комунікації? Історія знає випадки, коли віддрукований наклад книги чи не відразу після друку за вказівкою "згори" знищували і залишалися у схованках декілька примірників, які від цього не втрачали своїх книжкових ознак. До того ж позиції вищеназваних авторів дозволяють вважати книгою будь-який опублікований документ, що за матеріальною конструкцією може і не бути у вигляді кодексу, а мати, наприклад, форму листового видання чи буклета. Доречно нагадати про наявність у книгознавстві трактувань так званого універсального поняття "книга" (за якими до книг долучаються глиняні таблички шумерів чи вавілонян, папірусні сувої стародавніх єгиптян та греків, сучасні нинішні аудіовізуальні та електронні документи тощо), що є фактично синонімом універсального поняття "документ".

Цікаві зауваження щодо відмінності книги та документа висловив свого часу відомий архівознавець В.М.Автократов, який зазначав, що документ має чітку адресу, а книга призначена для невизначеного кола читачів (1, с.24). А тому, за його думкою, не фізична форма і тираж, а єдність функціонального призначення споріднює рукописну та друковану книги, тиражований та виготовлений в одному примірнику документ (там же). Однак, управлінський документ може бути опублікованим і призначатися для масової аудиторії, а рукописна книга могла бути створеною винятково для користування власником (що характерно для епохи раннього середньовіччя).

Які ж висновки можна зробити?

1. Книга - це завжди кодекс, але не кожний кодекс є книгою. Кодекс - це блок сфальцьованих аркушів паперу, пергаменту, іншого писемного матеріалу, скріплених та вміщених в обкладинку чи палітурку. Не кожний кодекс, що містить рукописні матеріали, кодикологи вважають рукописною книгою (7, с.21).

2. Поняття "книга" не можна пов'язувати з тиражем чи проходженням через комунікаційних посередників.

3. На нашу думку, як типові явища в документально-комунікативному аспекті не можна в одному понятті поєднувати рукописну та друковану книги. Для кожної епохи, коли функціонувала винятково рукописна книга, співіснували рукописна та друкована книги або ж за останні століття, коли домінує друкована, характерний специфічний склад засобів комунікації та умов їх функціонування. Тому рукописна та друкована книги є окремими явищами в документально-комунікативному аспекті.

4. Нині найтипівішим явищем у каналах комунікаційного зв'язку в суспільстві є друкована книга. Книга в такому розумінні — це текстове, картографічне, нотне чи образотворче видання у формі кодексу. Книги в

комунікативному аспекті та за формою існування, як матеріальних об'єктів, не можна розглядати по-різному, оскільки до книг у каналах комунікативного зв'язку будуть долучені газетні та аркушеві видання, буклети, плакати тощо.

5. Книга — це різновид документа. Їх протиставлення неможливе, оскільки вони знаходяться у родо-видових відносинах. Наприклад, рукопис роману — це документ у вигляді рукописної книги. Виданий у формі кодексу (не в журналі) — це документ у вигляді друкованої книги. Слід зауважити, що навіть деякі архівознавці та документознавці зазначають, що у широкому розумінні книга є документом (6 с. 15; 8 с. 30). Стосовно комунікативної характеристики будь-які "динамічні" документи своєю динамічністю мають як закладену в них потенцію до функціонування в певному суспільному середовищі і для виконання певних завдань. Цільове і читацьке призначення документа як абстракції втілюються в його характеристиках форми та змісту. Тому мова йде не про функціонування як таке, а про функціональність документа, закладену для виконання таких завдань. І вже потім відбувається сам процес функціонування (за допомогою комунікаційних посередників або без них). Саме функціональність орієнтує створений конкретний документ (документ, а не тільки його зміст!) на побутування як "внутрішньообігового" та "зовнішньообігового".

"Внутрішньообігові" документи - це документація, яка призначена для використання тільки в межах установи, організації, фірми, підприємства, або документи, які створює особа для власного використання, наприклад записки, щоденники, варіанти авторського тексту твору, а також листи, отримані особою від приватних та службових осіб. Якщо ці документи реалізують комунікаційні зв'язки на рівні групи та автокомунікації, то "зовнішньообігові" документи призначені для використання як засобів масової комунікації. У даному разі поняття масової комунікації впливає винятково з ознаки міри охоплення кількості споживачів інформації (5, с.91), а не відносно профілізації цих комунікаційних каналів (наприклад, наукові, навчальні тощо). Ці видання, а також ті, які мають статус "рукопису" в системі наукових комунікацій (депоновані рукописи, звіти про науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, дисертації тощо). Перші і є, за висловом В.М.Автократова, "власне документи", другі входять до системи публікацій незалежно від їх матеріальної конструкції, кількості примірників та форми розповсюдження.

Якщо є "динамічні" документи, то є і "статичні". Останні — це у минулому "динамічні", котрі не виконують ту основну функцію (або взагалі призначалися для виконання, але через різні обставини не виконували — тут найбільш чітко виявляється відмінність між функціональністю та функціонуванням), для виконання якої були створені. Свого часу ми розглядали ситуацію переходу наукових документів із "динамічного" стану до "статичного" при їх переміщенні з оперативної частини суспільного

наукового тезауруса до пасивного, що пов'язано з різними причинами, а головна з них — "старіння" наукової інформації (9, с.52-53). Ще виразніше такий процес проглядається при зіставленні понять "історичне джерело" та "архівний документ". Ось що пише з цього приводу Г.В.Боряк: "...історичне джерело як артефакт відрізняє від загального поняття "документ" ціннісний ретроспективний характер, що полягає у відстані його від часу створення, а відповідно - у різному функціональному призначенні. Документ у контексті його походження створюється як інструмент прямого управління або прямого впливу (якщо йдеться про нормативні документи) на певні сфери суспільного життя. Його статус і функції змінюються, коли він потрапляє до архіву і набуває значення "статичного" документа. Головна функція і головний зміст архівного документа - це можливість його актуалізації для нового знання та нового впливу на суспільство. Ця можливість його використання базується на його джерелознавчій сутності" (6, с.92). Архівний документ — це "статичний" документ, оскільки використовується не за тим цільовим призначенням (зокрема як діловодний, особового походження), а як історичне джерело. У цьому разі часто вивчається не тільки документна інформація, а й інші інформаційні елементи: оформлення бланка, печатки, маргіналії, службові позначки тощо. Його інформація стає ресурсом для опису нового історичного факту, який може стати підтвердженням старої або нової концепції. Однак археографічна робота з архівним документом чи рукописною книгою і подальше їх видання свідчать не про перехід цього документа зі "статичного" стану в "динамічний", а його документної інформації чи загалом інформації документа при факсимільному виданні. Сам конкретний документ у своєму об'єктному стані зі своїми характеристиками, властивими тільки йому, залишається на зберіганні в архіві, музеї чи бібліотеці.

Стосовно аналізу комунікаційного циклу, з урахуванням першої та останньої його ланок, тобто "автор документної інформації - споживач документної інформації", вищевикладене має важливе значення. Перехід зі "статичного" до "динамічного" стану документа (не конкретна одиниця зберігання, а його текст) можливий при виданні його як твору літератури, як пам'ятки художньо-літературної, наукової, історичної чи публіцистичної думки минулого (літописи, трактати, памфлети, мемуари тощо).

Автор твору, який можливо і не сподівався на таку увагу через багато століть, знову знаходить свого читача. Правда, у цьому разі перехід до "динамічного" стану вже не відбиває такий безпосередній зв'язок, оскільки у більшості випадків твір літератури не виконує ті функції, що були закладені в нього творцем, а його зміст не є актуальним у наш час (безперечно, крім зразків художньої літератури, найбільш багатой на "вічні" теми). Ці видання, як зазначалося, перш за все виконують роль історичних джерел, і сприймання опису знання споживачем має зовсім інший характер, ніж у комунікативному акті оперативної дії "автор-читач". Інша ситуація, коли видаються ділова

документація (канцелярська, процесуально-юридична та ін.) чи документи особового походження (авторські рукописи текстів, листи, щоденники). Тут вже немає ніякого акту комунікації у циклі "автор документної інформації - споживач", оскільки ці документи не призначалися для оприлюднення з такою метою.

Взагалі при виданні історичних документів як наративних, так і зразків діловодної документації мова може йти про комунікаційний зв'язок "документ - споживач" або "автори наукового видання - споживач", оскільки обов'язковою складовою такого видання є наявність наукового коментаря до тексту, який часто адаптований для його сприймання сучасним читачем. Таке видання виконуватиме ту функцію, яку заклали при його створенні автори. Крім того, результати археографічного чи кодикологічного аналізу пам'ятки ми не розглядаємо як науково-інформаційну діяльність не тільки термінологічно (в "науковій" інформатиці поняття "науково-інформаційна діяльність" має інший зміст), а й за суттю. На відміну від бібліографічних, реферативних чи оглядових інформаційних (крім критичних) документів, археографічні чи кодикографічні описи документальних пам'яток містять результати науково-дослідної роботи, де наведено нові наукові факти. Такі описи - різновид наукової публікації, а саму археографічну і кодикографічну діяльність не можна розглядати як роботу комунікаційних (чи інформаційних) посередників, оскільки тут дослідники виступають як автори тексту нового наукового документа. Фактично "динамічні" та "статичні" документи як "зовнішньообігові", так і "внутрішньообігові" є об'єктами вивчення різних галузей знань. Так, на нашу думку, "динамічні зовнішньообігові" переважно вивчають бібліографознавство, бібліотекознавство, книгознавство та інформатику. "Динамічні внутрішньообігові" є об'єктами спеціального документознавства, яке досліджує управлінську (організаційно-розпорядчу, банківську, звітно-статистичну, планову), науково-технічні та інші галузеві чи функціональні типи документації.

У цілому "статичні" документи - об'єкт вивчення історичного джерелознавства. "Зовнішньообігові статичні" є предметом дослідження історії друкованої книги та бібліографії стародруків. "Внутрішньообігові статичні" є прерогативою архівознавства. Рукописні документальні пам'ятки як "зовнішньообігові", так і "внутрішньообігові" є об'єктом кодикології, кодикографії, археографії. Окремі спеціальні історичні дисципліни також вивчають "статичні" документи. Однак, дослідницький простір цих дисциплін обмежений специфікою носія інформації (папірологія, берестологія), деякі вивчають окремі елементи документа у вигляді філіграней, записів користувачів (філігранологія, маргіналістика), інших позатекстових елементів (сфрагістика), оформлення матеріального носія чи способів фіксації інформації (палеографія). Окремі з них мають історико-

філологічний характер (літературне джерелознавство, текстологія). Слід зауважити, що при дослідженні "статичних" документів для з'ясування їх жанрово-типологічної характеристики, історії походження часто проводиться аналіз їх функціонування в "динамічному" стані (6, с.39).

Необхідно також відзначити наявність специфіки концептуальних підходів до визначення комунікативних характеристик так званих "електронних документів". Можна вважати, що вони взагалі є різновидом не документальних, а електронних каналів комунікації. "Електронні" листи, статті, книги, енциклопедії, бібліографічні та інші описи документів, управлінські документи тощо, хоча і є аналогами текстової частини жанрів документів з паперовою основою, однак їх спосіб існування (дехто називає це проявом віртуальної реальності), зокрема передавання комунікаційними каналами комп'ютерного зв'язку, значно відрізняється від власне документального. Однак, сучасна технологія, наприклад видавничої справи, вже передбачає спочатку створення макета видання в електронній формі, а потім так званої (в інформатиці) твердої копії (хоча це не копія, а оригінальний документ), яка виконує роль друкарської форми.

Електронний обіг цінних паперів є особливою комунікаційною сферою зі специфічними формами їх існування (правда, іноді це називається бездокументною формою цінного паперу). В комп'ютерному діловодстві існує низка проблем створення та функціонування електронних організаційно-розпорядчих документів, що потім відбивається на проблематиці архівного зберігання дискет, компактдисків, змінних вінчестерів і використання їх інформації (див., наприклад, 10). Тобто поняття "динамічного" та "статичного" документа притаманні і сфері електронних комунікацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Автократов В.Н. *Некоторые аспекты исследования объекта и предмета архивоведения* // Тр.ВНИИДАД. — М., 1976. — Т.6.Ч.1. - С.17-73.
2. *Архивы и управление документацией за рубежом. Основные проблемы: Аналитический обзор*/ ВНИИДАД.ОНТИ. — М., 1989. 59с.
3. Беловицкая А.А. *Общее книговедение: Учеб. пособие.* — М.: Книга, 1987. - 256 с.
4. Беспалова Э.К. *Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.)*. — М.: Изд-во МГУ культуры, 1994. — 282с.
5. Боров В.Ю., Коваленко А.В. *Культура и массовая коммуникация.* — М.: Наука, 1986. — 300 с.
6. Боряк Г. *Національна архівна спадщина України та державний реєстр "археографічна україніка". Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи.* — К., 1995. — 347 с.

7. Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. — К., 1992. — 262 с.
8. Ілюшенко М.П. К поняттю "документ" (эволюция термина и предмет документоведения)// Сов. архивы. — 1986. — №1. — С.26-31.
9. Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. — К.: УкрІНТЕІ, 1995. - 190с.
10. Носевич В.Л. Документ и информация в век компьютеров и множительной техники // Междунар. научн. конф. "Историки и архивисты: сотрудничество и сохранение и познание прошлого в интересах настоящего и будущего" (27-28 ноября 1997 г.) : Докл. и тезисы научн. сообщений. — М., 1997. — С.75-79.
11. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. - К., 1995. - 267 с.
12. Швецова-Водка Г.Н. Функциональная сущность и свойства книги // Книга: Исслед. и материалы. — М.: Terra, 1995. — Сб.71. - С.69-96.

Надійшла до редколегії 04.07.98

УДК 001.8

Г.М.Швецова-Водка

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДОКУМЕНТА ЯК ОБ'ЄКТА БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано зміст і обсяг поняття "документ", його співвідношення з поняттям "книга".

За наших часів документ визнається головним елементом об'єкта бібліотечно-бібліографічної діяльності. Найбільш узагальненим є визначення документа з погляду теорії комунікації як каналу передачі інформації, в якому повідомлення передається в формі фіксування його на матеріальному /субстанціональному чи речовинному/ носіїві. Функціональна сутність документа полягає в тому, що він є єдністю інформації та матеріального носія, яка використовується в соціальному інформаційно-комунікаційному процесі як канал передачі інформації /1/.

Таке визначення документа є найбільш широким, воно охоплює будь-які матеріальні форми існування документів. Навіть коли в дефініції документа зазначається, що ним може бути лише матеріальний об'єкт, спеціально призначений для передачі інформації в суспільстві, така призначеність може здійснюватися через збирання певних матеріальних об'єктів та їх розміщення в певні зібрання із супроводжувальними матеріалами у вигляді описів /етикеток/. У такому значенні документами є будь-які експонати музеїв, виставок, фонди архівів, бібліотек та інших інформаційних установ. Для потреб бібліотечно-бібліографічної діяльності слід обмежити поняття "документ" так, щоб воно відповідало завданням саме цього інституту системи соціальних комунікацій.

У деяких працях обсяг поняття "документ" як об'єкта архівної та бібліотечно-бібліографічної справи обмежується тим, що до документів належать матеріальні об'єкти, які "спеціально виготовлені, тобто функціонально призначені для збереження і передачі інформації у просторі та часі" /2/. Ця ознака дійсно обмежує коло документів, адже матеріальними об'єктами, спеціально виготовленими для передачі інформації в суспільстві, є не тільки об'єкти із записом інформації, але й будь-які твори мистецтва, серед них тривимірні: скульптури, архітектурні споруди тощо. Тому у визначенні документа як об'єкта бібліотечно-бібліографічної та архівної діяльності потрібно підкреслити, що спосіб фіксації інформації в таких документах - це запис інформації будь-яким винайденим людиною шляхом. Найбільш докладно способи запису інформації в документах розглянула

Н.М.Кушнарєнко /3/. Це такі способи : ручний /або рукописний/, машинопис, друкування /поліграфічний спосіб/, тиснення, механічний запис /перфорування, грамзапис/, фотозапис /зокрема мікрофільмування/, репрографія, голографія, магнітний запис, оптичний запис тощо.

Визначення документа як "записаної інформації", що надається в міжнародному стандарті ІСО 5123/1 /4/ та в державному стандарті України ДСТУ 2392-94 /5/, враховує саме такі обмеження. Тому помилковим є тлумачення зазначеної дефініції міжнародного стандарту як такої, що дозволяє "зарахувати до документів усі матеріальні об'єкти, що можуть бути використані для передачі інформації в суспільстві /експонати музеїв, архітектурні пам'ятки, зразки гірських порід та ін."/6/. Посилання на запис, як спосіб фіксування інформації, чітко обмежує обсяг поняття "документ".

У зв'язку з цим значення "документа" як "записаної інформації" не можна вважати найширшим. Навпаки, дефініція ДСТУ 3017-95 /"матеріальний об'єкт, що містить інформацію, закріплену створеним людиною способом для її передавання в часі та просторі"/ /7/, дозволяє вважати документом будь-який матеріальний об'єкт, штучний чи природний, спроможний передавати інформацію в суспільстві. Таким способом може бути і поміщення матеріального об'єкта в певне зібрання /наприклад, у музей/, а не тільки запис інформації /ручний, механічний, фотографічний та ін./ . Разом з тим вказівки на запис інформації недостатньо для визначення документа, тому повна дефініція документа в ДСТУ 2392-94 така: "...записана інформація, яка може розглядатися як одиниця у ході здійснення інформаційної діяльності". Це визначення гнучке, воно прийнятне до будь-якого документа, що використовується в бібліотечно-бібліографічній чи архівній справі.

С.Г.Кулєшов спробував спростувати визначення документа як "записаної інформації" /8/. Він вважав, що записану інформацію важко уявити як матеріальний об'єкт, а тому словосполучення "запис інформації" доцільніше замінити на слово "текст". Така пропозиція не була підтримана, оскільки слово "текст" не є абсолютною ідентичним до "запису інформації": воно може мати значення як найширше, що характеризує будь-який знаковий спосіб передачі інформації, так і вужче, що дорівнюється передачі інформації тільки писемними знаками /9/.

Остання публікація С.Г.Кулєшова стосовно визначення документа свідчить про те, що він погодився з формулюванням "запис інформації", доповнюючи його певними ознаками: " відповідає характеристикам певного жанру та зафіксований на речовому виробі, основна функція якого - збереження та передача інформації у просторі та часі" /10/. Повністю погоджуючись з другою половиною цієї дефініції, вважаємо за потрібне переставити на перше місце вказівку на передачу інформації у часі, оскільки документ, перш за все, призначається для фіксування інформації з метою її передачі в часі і тільки завдяки цьому - для передачі інформації /разом із

документом або при вилученні з нього/ в просторі. Функція збереження та передачі інформації тут відноситься до речового виробу, який повинен створюватися з цією метою як головною функцією, за умови, що фіксування інформації на ньому виконується через запис. Наприклад, таку головну функцію виконують будь-які видання /друковані, аудіальні, електронні та ін./.

Функція збереження та передачі в часі і просторі записаної інформації може виконуватися ще й іншими речовими виробами, для яких вона є не головною, а підпорядкованою. Наприклад, проїзний квиток /тобто документ, який засвідчує оплату і право на проїзд у транспорті/ головною функцією має засвідчення права на проїзд, а функція збереження та передачі інформації у ньому є підпорядкованою. Так само поштова марка засвідчує сплату за послуги поштового зв'язку - це її головна функція, а збереження та передача інформації - підпорядкована. Паперові гроші є платіжним засобом, еквівалентом вартості товару, чи людської праці, в цьому полягає їх головна функція, а передача інформації, "записаної" на них, функція підпорядкована. Передача інформації, зафіксованої у формі запису, є підпорядкованою функцією для багатьох видів речових виробів, які не входять до кола документів як об'єктів бібліотечно-бібліографічної діяльності.

Отже, бібліотечно-бібліографічні установи збирають, накопичують, зберігають і організують використання тих документів, що відносяться до поняття "документа" як "записаної інформації". "Запис" як спосіб фіксування інформації значно обмежує коло цих документів, але цього обмеження ще недостатньо. У цьому визначенні не вказано і ознаки, за якими записана інформація може розглядатися як одиниця під час інформаційної діяльності. Крім вказівки на головну функцію речових виробів, що належать до обсягу поняття "документа" як об'єкта бібліотечно- бібліографічної та архівної діяльності, важливе значення в дефініції такого документа має характеристика записаної інформації. Деякі автори пропонували обмежити обсяг поняття "документ" вказівкою на те, що він передає "нооінформацію" /11/ або "семантичну інформацію" /12/. Характеристика інформації, яка передається документом, як нооінформації, тобто "розумової", притаманної тільки людині, безумовно, доречна, але вона дійсна для будь-якого документа, тобто відповідає найширшому значенню цього поняття. Документ завжди передає інформацію в соціальній комунікації, де комунікантами і реципієнтами є люди, які передають і сприймають інформацію розумову /нооінформацію/.

Семантичною називають таку інформацію, яка має певне значення або смисл. Саме такою є будь-яка нооінформація або соціальна інформація. Вона є інформацією для людини тільки тому, що має смисл. Будь-який документ передає інформацію соціальну, тобто семантичну.

У проєкті нового російського стандарту з діловодства пропонується у визначенні документа зазначити, що це - "зафіксована на матеріальному носії

інформація з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати" /13/. С.Г.Кулешов вважає, що в такій дефініції недостатньо охарактеризований сам процес ідентифікації, і пропонує замінити це формулювання на зазначене вище /12/. При цьому вказівка на "запис" уточняє характеристику самої інформації, а друга половина дефініції- матеріального об'єкта, що може розглядатися як документ. Але відповідність запису інформації певному жанру здається неповною, точніше документ, який функціонує у сферах управління, діловодства, науки, бібліотечно-бібліографічної та архівної справи - це запис інформації, який має реквізити, що відповідають вимогам певного жанру та виду документа, зафіксований на речовому виробі, основна функція якого - збереження та передача інформації у часі та просторі. У такому визначенні запис інформації конкретизується через реквізити, тобто "сукупність обов'язкових даних про документ, що встановлюються за стандартом або положенням" /15/. Реквізити можуть бути різними в залежності від жанру та виду документа. Жанр документа визначається за сукупністю його внутрішньо-типологічних ознак: конкретна соціальна функція, цільове та читачке призначення документа, його структура, обсяг, спосіб викладу матеріалу тощо. Кожний жанр документа відрізняється від інших специфічним набором реквізитів, особливим місцем їх розташування, послідовністю окремих елементів та ін. Прикладами жанрів управлінських документів можуть бути: план, наказ, звіт тощо; наукових документів: монографія, дисертація, стаття тощо /16/.

"Вид документа" - поняття загальне, воно свідчить лише про можливість класифікування документів за будь-якою ознакою і поділу певного класу /роду/ документів на підкласи /види/ документів. У такому сенсі жанри - це теж види документів, що визначаються за зазначеною вище сукупністю ознак. Крім того, види документів можна визначати за іншими ознаками (за способом документування - документ рукописний, друкований, механічний, магнітний, фотографічний тощо; за матеріалом носія інформації - паперовий, плівковий, пластинковий) /17/. Використовуючи різні ознаки, можна виділити інші види документів. Для багатьох із них теж встановлюється певний набір реквізитів.

Відсутність необхідних реквізитів на матеріальному об'єкті із записом інформації не означає, що він не може використовуватися для передачі інформації у часі та просторі, але цей недолік заважає точній ідентифікації документа, позбавляє його потрібної достовірності, викликає труднощі в користуванні документом, зрештою, не дозволяє використовувати цей матеріальний об'єкт із записом інформації "як одиницю у ході здійснення інформаційної діяльності". Тому при відсутності необхідних реквізитів у документі фахівець-комунікаційний посередник докладає зусилля для того, щоб ідентифікувати документ, використовуючи позадокументні засоби та джерела інформації. Знайдені в результаті такого пошуку дані вносяться в документ як його реквізити, після чого він може використовуватися в

інформаційній діяльності. Якщо ж відповідні дані не знайдено, то матеріальний об'єкт не можна ідентифікувати і включити в документальне зібрання та використовувати як джерело інформації.

Отже, визначення документа щільно пов'язане з визначенням функцій як документа в цілому, так і окремих його складових: матеріальної та інформаційної. Документ як сукупність матеріальної та інформаційної складових виконує, як було зазначено вище, функцію каналу соціальної інформаційної комунікації. Звідси походять назви таких функцій документа, як інформаційна та комунікаційна /або комунікативна/, їх тлумачення в різних джерелах дещо відрізняється, але як самі функції, так і їх назви походять від теоретичного пізнання документа з погляду теорії інформації /або теорії соціальної комунікації/. Теоретичний інформаційно-комунікаційний підхід забезпечує пізнання сутності документа як явища. Тому головна, сутнісна функція будь-якого документа може бути визначена як соціально-комунікаційно-інформаційна. Це єдина функція, яку одночасно можна характеризувати як комунікаційну чи інформаційну.

До загальних функцій будь-якого документа слід віднести функції: пізнавальну, свідчення, меморіальну, культурну і управлінську. Вони виконуються будь-яким документом, тільки в окремих видах документів одна, а інколи дві-три переважають /18/. Ці п'ять функцій є підпорядкованими до головної, сутнісної функції документа, але всі вони є загальними функціями будь-якого документа. Деякі з цих функцій можуть диференціюватися на підфункції. За переважанням тієї чи іншої функції /чи підфункції/ розрізняють такі види документів: наукові, правові, історичні, художні, управлінські.

Крім загальних існують спеціальні функції, притаманні тільки певним видам документів. Найбільш розроблена функціональна характеристика наукових документів, тобто таких, у яких відбивається наука як форма суспільної свідомості /19/. В цій категорії документів теж виділяють різновиди за функціями, що переважають, які формулюються найчастіше як цільове призначення документів /науково-дослідних, навчальних, науково-популярних, виробничих, довідкових/.

Для окремих жанрів документів теж характерні певні функції або їх сукупність. Наприклад, С.Г.Кулешов називає такі функції наукової статті: фіксація наукового пріоритету та забезпечення суспільства первинною науковою інформацією /20/. Функції, що визначають жанр документа, пропонується називати конкретними.

Спеціальні та конкретні функції окремих груп /видів/ і жанрів документів поки що вивчені недостатньо і потребують особливого дослідження. Для бібліотекознавства та бібліографознавства важливе значення має визначення функцій книги. Терміном "книга" в книгознавстві традиційно позначається поняття, що охоплює різноманітні явища, які можна вважати різновидами документів: видання неперіодичні і періодичні, великі

за обсягом /гі, що нині у статистиці називаються "книгами"/ і маленькі /брошури, буклети, аркушівки, листівки/. Книгознавство вивчає книгу не лише як неперіодичне видання обсягом понад 48 сторінок. Останнє - це найужче значення поняття "книга", що дорівнюється лише одному з видів документів, які належать до "книги" в широкому значенні.

Теоретичний аналіз місця книги в системі документальних комунікацій свідчить, що книга - це документ, створений в системі книговидавничої справи, який потрапляє до одержувача інформації в результаті діяльності системи книгопоширення та книговикористання /21/. Книзі притаманні всі функції, якими характеризується будь-який документ. Крім того, особливе місце книги в системі документальних комунікацій приводить до виконання книгою особливих функцій: поширення інформації /або її широкого розповсюдження, адресованості невизначеній кількісно множині реципієнтів інформації/; активного впливу на суспільну свідомість /її перетворення/, зокрема активізація пізнавальної, культурно-естетичної та етичної функцій; товарної функції /книга як результат діяльності системи книговидавничої справи обов'язково набуває статус об'єкта продажу хоча б для того, щоб компенсувати витрати на її виробництво/.

Книга як документ, спеціально створений для широкого розповсюдження інформації, є головним об'єктом бібліотечної справи, науково-інформаційної та бібліографічної діяльності. Діяльність бібліотек є навіть умовою виконання книгою її функцій. Бібліографічні відомості, або так звана афінна бібліографічна інформація, є обов'язковою складовою структури сучасної книги. На думку Е.К.Беспалової, "елементи вторинної структури з'являються в книзі у відповідь на потребу суспільства в динамічному документі і супроводжують його тиражування" /22/. Ці елементи свідчать про необхідність розповсюджувати документ, забезпечити його рух у суспільстві. Наявність "вторинної структури", або афінної бібліографічної інформації, є характерною ознакою сучасної книги. Афінна бібліографічна інформація - це особлива форма реквізитів документа, яка відповідає вимогам сучасної книги.

Отже, головним об'єктом бібліотечно-бібліографічної діяльності є такий документ як книга, з її специфічними функціями і особливостями оформлення. Тому характеристика книги як документа заслуговує на увагу науковців і потребує подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Див.: Швецова-Водка Г.М. Функціональне визначення документа // Духовне відродження культури України: традиції, сучасність: Матеріали і тези міжнар. наук.-практ. конф. 16-18 трав. 1994 р. / Рівн. держ. ін-т культури та ін. - Рівне, 1994. С.126-127.
2. Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття,

- типологія, історія типологічної схеми / Укр. акад. інформатики.- К., 1995.-С.25.
3. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учеб. для студентов ин-тов культуры / Харьков. гос. ин-т культуры.-Харьков, 1997. -С.67-72.
  4. ISO 5127/1-1983. Documentation and information: Vocabulary. Part 1. Basic concept.-Printed in Switzerland.-P. 10.
  5. ДСТУ 2392-94. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення.- К., 1994.- С.12.
  6. Кушнарєнко Н.Н. Указ. соч.- С.5-6.
  7. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення.-К., 1994.- С.12.
  8. Див.: Кулешов С. Документальні джерела ...- С.24-25; Кулешов С. Про значення поняття "документ" // Бібл. вісник.- 1995.-№ 1.-С.3.
  9. Швецова-Водка Г. Историко-теоретичне дослідження документальних джерел наукової інформації // Бібл. вісник.- 1996.-№ 4.-С.38.- Рец. на кн.: Кулешов С.Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми.- К.: УкрІНТЕІ, 1995.-190 с.
  10. Кулешов С. Про базові поняття документознавства // Студії з архівної справи та документознавства.- К., 1997.- Т.2.- С.73.
  11. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: Учеб. для студентов библиотеч. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов.- М., 1991.- С.20-21.
  12. Гордукалова Г.Ф. Документальный поток социальной тематики как объект библиографической деятельности: Учеб. пособие / Ленингр. гос. ин-т культуры им. Н.К.Крупской.- Л., 1990.-С.6. - 11.
  13. Демущин А.С., Кови Л.А., Чуковенков А.Ю. Стандартизация в области делопроизводства (к переработке ГОСТ 16487-83 и ГОСТ 6.38-90) // Отеч. архивы.- 1997.-№ 1.- С.15.
  14. Кулешов С. Про базові поняття документознавства ... -С.73.
  15. Кушнарєнко Н.Н. Указ. соч.- С.47.
  16. Див., напр.: Кулешов С. Документальні джерела ...-С.66-71.
  17. Див., напр.: Кушнарєнко Н.Н. Указ. соч.-С.85-87.
  18. Див. про це: Швецова-Водка Г.Н. Функции и свойства документа в системе социальных коммуникаций // Книга: Исслед. и материалы.- М., 1994.-Сб.69.-С.38-46.
  19. Див., напр.: Кулешов С. Документальні джерела ... -С.63-68.
  20. Там само.- С.66-67.
  21. Швецова-Водка Г.Н. Функциональная сущность и свойства книги // Книга: Исслед. и материалы.-М., 1995.-Сб.71.-С.83-94.
  22. Беспалова Э.К. Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.): (Моногр.) - М., 1994.- С.30.

УДК 002.2:930.2

Е.І. Франчук

ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У СПІЛЬНИХ КНИГОЗНАВЧИХ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ

Запропоновано новий історико-джерелознавчий підхід з широких загальнокультурологічних та книгознавчих позицій до української книги в історичному аспекті від рукописного до друкованого варіанта.

Книжкова культура як органічна частина суспільства досі вивчалася науками книгознавчого циклу - книгознавством, бібліографознавством, бібліотекознавством. Будучи частиною матеріальної, нормативної та духовної культури суспільства, книга за своїм змістом є явищем значно ширшим ніж обраний книгознавством предмет пізнання. Цілком закономірно (і ніхто не заперечує) вона є й об'єктом пізнання інших наук, зокрема культурології. Культурологія сьогодні - це галузь наукового знання, що звільняється від домінант попередніх обмежених теоретичних світоглядних конструкцій і відкриває для себе нові пласти й горизонти в осмисленні цілісності розвитку суспільства, виходячи з власного предмета пізнання. Вона осмислює і теоретичні основи власного методологічного та методичного апарату, об'єкти емпіричного пізнання культурології, спільне й відмінне з іншими науками, що вивчають механізми розвитку суспільства в цілому та в його структурі, яку репрезентує матеріальна, нормативна та духовна культури. Яскравим свідченням розкриття потенціалу культурології є перегляд понять та концепцій національної культури. Крім того, набули значно більшого значення книгознавчі аспекти історії національної культури України. Але ця тема не знайшла ще своїх дослідників.

Теоретичні основи поняття "книжкова культура" у спеціальній літературі не розглядалися, хоча оперування цим терміном зустрічається в багатьох наукових працях гуманітарного змісту. Книгознавці обмежуються поняттями "книга" та "книжкова справа" і розглядають їх у межах дисциплін загального книгознавства та історії книги. Загальне книгознавство нині діє через найвище, категоріальне, значною мірою абстрактно-формалізоване логіко-теоретичне визначення поняття "книги" як комунікативного

соціального явища³. Як наукова категорія, книга, за позицією бібліотиполога О.А.Гречихіна, існує в "єдності змісту (соціальної інформації), семіотичної (знак, мова, література) і матеріально-конструктивної форми"⁴. Як комунікаційний засіб розглядає поняття книга теоретик загального книгознавства А.О.Беловицька. Книга у процесі існування відображає весь процес та результат зародження й перетворення авторського рукопису у видавничий макет та тираж, у центрі якого-книга-"...засіб, що актуалізований засобами книжкової справи як процес і перехідний результат організації тексту літературного, музичного, образотворчого твору, що існує у формі писемного документа, в таку форму твору друку, як книжкове видання"⁵. Системне визначення поняття "книга" запропоноване у книгознавчому словнику 1981 р., де книга розглядається як "найважливіший засіб інформації", "що розповсюджує знання, освіту, виховання", та "форма видань різної літератури"⁶. Поняття "книжкова справа" пов'язане з процесом виробництва, розповсюдження та користування книгою в різні історичні часи. Перед істориками книги як книгознавцями у свій час було поставлено завдання вивчення історії за напрямками створення книги, розповсюдження книги, створення книжкових колекцій і зібрань, використання книги⁷.

Визнаючи книгу "невід'ємною частиною загального поняття культури" та "зв'язок книги взагалі з культурою взагалі"⁸, книгознавство поки ще не вийшло на широкий контекст категорії "культура" та вивчення механізму взаємозв'язків між книгою й культурою, а концентрується або на внутрішньодисциплінарних визначеннях зв'язків з книжковою справою як частиною культури, або на теоретико-методологічних узагальненнях внутрішньосистемних структурно-функціональних зв'язків.

Змістовний зв'язок книги та культури досліджувався виключно в

---

³ *Визначенню цього поняття в історіографії загального книгознавства та історії книги присвячена наша окрема стаття, що вийде в "Українському археографічному щорічнику" (Вип. 3-4 вип. за 1997 р.)*

⁴ *Гречихин А. А. Современные проблемы типологии книги. - Воронеж, 1989. - С. 56.*

⁵ *Беловицкая А. А. Общее книговедение. - М., 1987. - С. 152.*

⁶ *Книговедение: Энциклопедический словарь. - М., 1982. - С. 251.*

⁷ *Луппов С. П. История книги как комплексная научная дисциплина // Проблемы рукописной и печатной книги. - М., 1976. - С. 5.; Берков П. Н. Предмет и объект истории книги как науки // Труды Ин-та книги, документа, письма. - М.-Л., 1936. - Т. 5. - С. 13-27.*

⁸ *Сидоров А. А. Культура книги. - "Литературная Россия", - 1973. - № 43. (563). - С. 5.*

аспектах конкретно-історичного підходу істориками книги та книжкової справи. Хоча у середовищі книгознавців термін "книжкова культура" не набув поширення (лише серед істориків книги існує тотожній за змістом термін "книжність"), що ми пов'язуємо з історичними обставинами розвитку вітчизняної науки в останні десятиліття, він реально існує в усіх сферах культури суспільства. Вважаємо, що до поняття історії книжкової культури входить весь історико-культурний процес, пов'язаний з історією книги писемного періоду (рукописно-книжкова культура), періоду старого друку (культура стародрукованої книги), а також історією книжки нового та новітнього періодів (книжкова культура нового та новітнього часів). Оскільки книжкова культура як категорія - це і діяльність (процес), і засоби її регулювання (технологія), і її результат (книжка), і функція культури, і зміст (зовнішній і внутрішній), і форма-, теорія книжкової культури має вивчати сутність, закономірності, процеси та форми функціонування книги, книжкової та бібліотечної справи, пов'язаних з ними документних та бібліотечно-інформаційних систем як в історичному, так і сучасному соціокультурному процесі. Книжкова культура - частина загальної культури суспільства в її матеріальній, нормативній і духовній основі, яка відображає як загальне, що властиве культурі певного суспільства, так і окреме в національній культурі. Тому книга як явище й об'єкт дослідження може бути в центрі уваги як книгознавства, так і культурології. Теорія книжкової культури має спільну сферу дії в теорії культури, в теорії книги і тим розвиває обидві галузі знання.

Власне ця багатоаспектність та багатозначність книжкової культури й викликала неузгодженість окремих напрямів книгознавства в методичному й методологічному апараті сучасного книгознавства, розробки спеціальних методів дослідження різних галузей та аспектів книжкової культури як складової матеріальної і духовної культури. Ці тенденції є закономірним дедуктивним етапом розвитку книгознавства як науки, яке знаходиться на стадії осмислення змісту й предмета та методів своєї науки, розробки книгознавчого методу та методик дослідження книжкової культури, їх співвідношення з методами інших наук та дисциплін спорідненого циклу знань. Це, очевидно, зумовлено тим, що досі між книгознавцями не існує остаточного розуміння змісту книгознавства як окремої "суспільної" дисципліни. Певне поширення має думка про книгознавство як комплексну науку, яка включає цикл споріднених наук: книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, видавничу справу тощо. Ця думка викликала появу спеціальної дисципліни - загального, або теоретичного книгознавства, яке спробувало на найвищому теоретико-методологічному рівні об'єднати всі ці дисципліни в єдину науку про книгу⁹.

⁹ Беловицкая А.А. *Общее книговедение*. - М., 1987.

Нині історіографія питання свідчить про те, що здійснилося певне відокремлення об'єкта від предмета конкретних напрямів книгознавства: історії книги як окремої галузі книгознавства, мистецтва книги, правознавства і певного штучного звільнення цих наук від теорії книгознавства, обмеження цих наук емпіричними методами. І, навпаки, ті напрями книгознавства, що мали б розвиватися на логіко-емпіричному матеріалі з виходом на теоретичні узагальнення великого експериментального матеріалу (бібліотипологія, бібліопсихологія, бібліосоціологія, бібліополістика та ін.), в сучасній науці не вийшли за межі логіко-формальних досліджень.

Культурологія як інтегративна галузь знання виникла на межі культурфілософії, культурної антропології, соціології культури, теології культури, етнології, культурпсихології, історії культури. На Заході вона виросла з надр філософії і понині теоретичні питання теорії сучасної культури, незважаючи на величезну багатогранність аспектів, значною мірою тісно пов'язані з розвитком філософської думки, а останнім часом і соціологічних теорій. Антропологічні та етнологічні концепції культури протиставляють поняття культури та цивілізації на Заході. Загальний песимістичний тонус у оцінках перспектив культури в умовах сучасного індустріального та інформаційного суспільства на Заході, сприймання цього процесу як неминучої загибелі культур та витіснення їх цивілізаціями¹⁰. Ідеологія стирання граней між націями в останньому десятилітті існування Радянського Союзу була фундаментальною спробою захисту соціалістичної форми культури, яка, як знаємо, повністю зруйнувалась. Розпад Союзу з усією очевидністю показав, що управління національною культурою зверху директивними методами не завжди можливе, а в основі змісту культури виявляються міцні архетипи. Формуючи поняття цілісності культур як унікальності прасимволів та стилю, що формують архетипи, але не збігаються із законами суспільного розвитку, О.Шпенглер стверджував: "Реальна історія обтяжена долею, але позбавлена законів", а культура вмирає як неминучий момент долі, переходячи у цивілізацію¹¹. Фаталізм у розумінні долі культур пов'язаний із падінням значення духовної культури як форми творчості, яка є антиподом масової культури сучасного Західного суспільства, проникає в пострадянські держави, зокрема християнського спрямування під впливом проникнення західного способу життя. Вивчення

---

¹⁰ *Культурологія. XX век: Антологія / (С.Я.Левит сост.). - М.: Юрист, 1995. - 703 с. - (Лики культури).*

А.С.Филоненко. Наука в культуре: версия Шпенглера. // Концепція цілісності. Проблема духовності в культурі й науці: Зб. наук. ст. "Вісник Харківського державного університету № 385/1". -36. 3.-X., 1996. - С. 35-39.

¹¹ *Шпенглер О. Закат Европы. - М., 1993. - Т.1- С.274.*

витоків, розвитку та перспектив духовної культури українського народу, внутрішніх її чинників конче важливе для розбудови духовних засад української держави як національної. Книга та її моделювання як чинника культури дозволяє побудувати не ідеальні, а природні засади типології та класифікації культурологічних явищ.

Хоча історія культури завжди конкретна, при всій різноманітності вона є єдиним процесом, що поєднує категорію "книга" в її єдиному внутрішньому змістові та конкретних численних проявах форм і змістів. Існує поширена думка, що предмет культурології - лише теорія культури, а історія культури співвідноситься з нею як конкретна історична наука з теоретичним знанням, і якщо історія культури досліджує переважно минуле, то культурологія - знання про поточне сучасне культурне життя, структуру культури, її функції, перспективи розвитку. Предмет культурології набуває ще більшої аморфності, оскільки певною мірою сучасна культурологія має активно застосовувати соціологічні методи в їх класичному змісті. Цілком справедливою є висловлена одним із найвідоміших сучасних культурологів С.Я. Левитом думка про те, що "культурологія орієнтована на пізнання того загального, що пов'язує різні форми культурного існування людей" і, передусім, їх історичні форми¹².

Зрозуміло, що дослідження закономірностей існування книги в системі культури є неосяжною темою, яка потребує зусиль багатьох дослідників історії книги та історії культури. Але, з огляду на штучність різних меж між предметними галузями книгознавства (зокрема між історією та теорією книги), історичний підхід має сприяти подальшій розробці самостійного методологічного та методичного апарату книгознавства як окремої дисципліни і як комплексної науки за напрямом створення єдиної теорії книгознавства.

Слід зазначити, що актуальність розробки спеціального поняття "книжкової культури" викликана, передусім, необхідністю української гуманітарної науки, що сконцентрувала нині свої зусилля на визначення поняття "національної культури". Дослідження теорії, історії української книги, формування "української книжковості" як загального та окремого культурного явища і чинника духовного розвитку є важливим завданням сьогодення і українського книгознавства.

Передусім, необхідно визначити книгознавчі методи, їх застосування в культурології та історії культур, а по-друге, визначити культурологічні методи, можливості їх застосування у книгознавстві. Розробка міждисциплінарних методів дослідження історії книжкової національної культури є тим механізмом, що дозволить вийти на нову парадигму

---

¹² Левит С.Я. *Культурология как интегративная область знания* // *Культурология XX век: Антология*, - М., 1995. - С. 654-655.

культурологічних та книгознавчих досліджень. Тому дослідження книги як феномена національної культури в її історичному розвитку і певні історичні часи, що має специфічні ознаки приналежності до національної культури (ознаки мови, території та авторства), може не лише суттєво сприяти розробці питань української національної культури, а й українського книгознавства.

Важливим аспектом цієї проблеми є розподіл між вивченням книги як чинника духовної культури, що пов'язано з вивченням індивідуального, творчого та неповторного у національній книзі (духовні цінності), а також як чинника нормативної культури, що є предметом соціології книги та соціології культури (соціальні мотиви створення книги та її розповсюдження). Тут ми безпосередньо втручаємось у сферу використання джерелознавчих підходів у історичному пізнанні історії книги та використання соціологічних підходів у культурології. На нашу думку, джерелознавчі методи є надзвичайно перспективними у міждисциплінарних дослідженнях книжкової культури, оскільки лише вони, розглядаючи книгу як джерело певної культури, можуть інтерпретувати внутрішньосистемні зв'язки книги й національної культури.

Книга є своєрідним соціально-культурологічним джерелом. У національній культурі книга завжди є проявом матеріального, нормативного та духовного в суспільстві. З одного боку, "книга" є індивідуальним явищем, результатом духовної творчості, що протистоїть культурі нормативній. Але завдяки книзі духовна творчість перетворюється в нормативну, формуючи як національну, так і загальнокультурну традицію. З іншого боку, в книзі можна вивчати й загальні закономірності її існування, соціальну регуляцію книжкової культури, соціальну дію в різні історичні періоди та типи культур і таким чином механізми перетворення індивідуального в соціальну культурну норму. Ці два методологічні джерелознавчі підходи на теоретичному рівні вже зародилися у книгознавстві серед істориків книги.

Вперше питання дослідження книги як чинника культури, як теоретичної проблеми та окремого предмета дослідження (понад власне книгознавчим та культурологічним, на межі комплексних досліджень) у вітчизняній літературі були порушені відомим російським істориком книги та теоретиком книгознавства А.С.Мильниковим. Визнаючи значення книги в системі культури, він розглядав книгу як компонент культури, що синтезує рівень духовного та матеріального виробництва і стосовно функціональної ролі є загальним комунікаційним засобом¹³. Але, відповідно до прийнятого в радянському книгознавстві ідейного контексту, він розглядає предмет дослідження у "функціональній ролі книги в розвитку культури" як масових

¹³ Мильников А.С. Книга и культура // Книга и культура: Сб. науч. ст. - М., 1979. - С. 8.

історичних джерел, що репрезентативно відображають об'єктивний хід історії. Тому, за його думкою, в першу чергу необхідно вивчати універсалізуючі властивості книги в системі культури через репертуар певної історичної доби, котра відображає загальні умови базисного порядку, технічні та інтелектуальні можливості суспільства¹⁴. Важко заперечити цю тезу, але А.С. Мильников при цьому декларує відмову від ретельного вивчення окремих випадків створення або друку, що, за його думкою, не впливали на загальну картину значущості книги у розвитку суспільства. "Детермінованість книги (та засобів її виготовлення) рівнем матеріального та духовного виробництва, що розуміються у діалектичній, системній залежності, свідчить про класову, ідейну полісемантичність функціональної ролі книги і, відповідно, історичного змінювання останньої"¹⁵.

Зрозуміло, що цей підхід ігнорування індивідуального (або специфічного, зокрема й національного) в книзі як чинника культури був даниною історичного часу, коли необхідність історичної "типології книги обґрунтовувалася у світлі марксистсько-ленінського вчення про суспільно-економічні формації та суспільну зумовленість книги і тому мала яскраво виражений світоглядно-соціологічний зміст. Прагнення до розробок історичної типології книги, вивчення загальних закономірностей розвитку світової культури на базі відмови від філософськи трактованого поняття "специфічного", на нашу думку, є виключно декларативною тезою. Вивчення загального в конкретно-історичному контексті можливо лише на базі встановлення специфічного у кожній культурі, його локального або світового значення. Простий порівняльний аналіз репертуару книги, як це пропонує А.С.Мильников, без розуміння його національно-культурологічної специфіки, без аналізу зв'язку з іншими компонентами культури як в її загальних, так і специфічних властивостях призведе до формальних, далеких від життя та правдивого розуміння реальних процесів у культурі. Крім того, якщо відмовитися від абсолютизації висловленого А.С.Мильниковим підходу та його ідеологізованого змісту, розглядаючи його як складову загального системного вивчення загальних закономірностей розвитку книжкової культури, можна погодитися з тим, що цей метод у поєднанні з іншими методами аналізу книжкової культури і, передусім, з вивченням національно-специфічних особливостей книги є дійсно плідним міждисциплінарним методом аналізу книжкової культури.

Другий напрям представлений у концепції рукописної книги як феномена національної культури взагалі та української зокрема, що була обґрунтована Л.А.Дубровіною. Вона запропонувала новий підхід до поняття рукописної книги як комплексного історичного джерела з історії духовної

---

¹⁴ Там же.-С.11.

¹⁵ 13. Там же.-С.12.

культури, основаного на понятті єдності книги в її духовній та матеріальній сутності як факту культури в його індивідуально-специфічному та загальнокультурологічному плані. В цьому її визначення книги відрізняється від попередніх і значною мірою формальних визначень книги як об'єкта книгознавства. Рукописна книга - окреме явище, окремий вид комплексного історичного джерела, який створюється у сукупності зовнішньої та внутрішньої книжкової форми і змісту на основі єдиних за походженням та призначенням ідеї, структури, технології, мистецтва, а також єдиної мети, яка зумовлена його соціальними функціями, зокрема і функцією культурної національної традиції. Методи наукового пізнання кожного примірника рукописної книги як окремого явища духовної культури були визнані нею як спеціальні, а компоненти аналізу книги були тісно пов'язані з напрямками культурологічного аналізу. Таким чином було обгрунтовано підхід індивідуального в книжковій культурі. Зрозуміло, що стосовно рукописної книги індивідуальний підхід є запорукою вірогідного знання про індивідуальне в українській книжковій культурі, яке узагальнюється на великому емпіричному матеріалі як результат опису багатьох книжок. Крім того, лише через індивідуальне, але узагальнене на великому емпіричному матеріалі, можна пізнавати й закономірності розвитку книжкової культурної традиції. Л. Дубровіна сформулювала напрями вивчення книжково-рукописної традиції в Україні, що передбачають системне уявлення про процеси передачі традицій і розвитку духовної спадщини в загальному її розумінні через книжкову рукописну соціально-комунікативну систему. Основними елементами цієї системи вона визначає репертуар та типологію української за походженням і розповсюджуваної в Україні книги, який вона пропонує характеризувати за авторами та видавцями книги, за загальними назвами і самоназвами; за жанровим та предметним характером твору, тематикою творів, аналізувати за мовами та діалектами (перш за все, на основі вивчення особливостей мови і графіки); мистецтвом книги, хронологією (яка передбачає розробку нової періодизації історії книги); локалізацією або географічною інформацією (на основі адміністративного устрою України в різні періоди її історії і в складі різних державних утворень); вивчення кола українських книжників та письменників, скрипторіїв та майстерень тощо¹⁶. Цей напрям джерелознавства розвивається й в історії стародруків на практично описовому рівні при складанні каталогів.

Втім рукописний та стародрукований період книжкової культури не може бути автоматично перенесеним на період книги нового та новітнього часів, хоча основні елементи структури книжкової культури залишаються тими ж.

---

¹⁶ Л.А.Дубровіна. *Кодикологія та кодикографія української рукописної книги.* – К., 1992. – С.182-186

Нині механізми дії книжкової культури значно ускладнилися. Поняття "книга", "нація", "культура" широко використовуються у засобах масової інформації, офіційних документах, наукових та публіцистичних працях, у широкому спілкуванні. Активізація і навіть вибух використання цих термінів відчувається останнім часом в Україні і є символом нової історичної доби-вперше в історії нашої держави протягом тривалого часу (майже десятиліття) у соціальних комунікаціях здійснюється вільний, не обмежений політичними та ідеологічними заборонами обіг понять, пов'язаних із національно-культурним та національно-державним розвитком України. Історико-культурологічні та конкретно-історичні дослідження останніх років в історії української культури досягли небувалого до цього часу розмаху і поповнили й до цього колосальну за обсягом, завжди полемічну, надзвичайно багатогранну за змістом спеціальну літературу з теоретичних питань історії книги, культури, нації, традиції. При цьому аналіз використання цих понять, їх змісту та значення у кожному конкретному випадку або історичному контексті яскраво свідчить, що найскладнішими об'єктами дослідження є ті, що загальновідомі, очевидні та нібито цілком зрозумілі на рівні побутової свідомості. У передмові до маловідомої нині праці М.Ф. Яновського "О книге: опыт анализа понятия "книга" (К., 1929) С.І. Маслов писав: "Не только в житейском обиходе, но и в научном употреблении мы часто пользуемся понятиями, для всех, на первый взгляд, ясными и отчетливыми... Оказывается, однако, что при попытке научного определения подобных понятий, при выяснении их объема и содержания, исследователи встречают часто большие затруднения, дают определения то слишком широкие, то узкие, непригодные для отграничения данного понятия от других,

17

близких". Такими є поняття "культура" і "книга". Майже 70 років минуло з тих пір, виростили численні школи культурологів та книгознавців, але й досі ці питання не мають узгодження та чіткого визначення. Втім поняття "книга" та "книжкова культура" розвиваються, окремого аналізу потребує зміст книжкової культури для сучасного розвитку суспільства, коли ми відмовляємося від традиційного погляду на форму книги.

Поняття індивідуального та масового в національній культурі набуває дещо іншого змісту в умовах самостійного розвитку України. Нині індивідуальне чітко пов'язане з поняттями вищого змісту духовності, поняття масового - з культурною політикою, ідеологією та політикою держави. Духовні чинники в сучасному культурно-історичному типі переміщуються з традиційно-книжкової сфери до сфери засобів масової інформації, до нових форм масового впливу на свідомість через світові комп'ютерні мережі і

---

¹⁷ М.Ф. Яновский. "О книге: опыт анализа понятия "книга". - К., 1929. - С.24

екстенсивні форми знання та нові форми масових джерел. Із лексики книгознавців та бібліотекознавців поступово зникає слово "книга," яке замінюється поняттям "документ", котрий втрачає індивідуальні ознаки. Культура як результат та процес змінює свій зміст і набуває інших форм впливу на систему норм, цінностей, ідей.

Не потребує спеціальних доказів твердження, що глибинні історичні корені духовної культури народу та національні традиції впливають на всі процеси й норми суспільного життя і складають його внутрішній зміст, що виокремлює культуру як ідентифікуючий та самоідентифікуючий чинник нації. Він проявляється в багатьох базисних суспільних явищах та інститутах культури, включаючи матеріальне виробництво, державотворчі процеси, науку, освіту, мистецтво, релігію, а також повсякденне життя та діяльність людей. Поняття традиції і національної культури як перманентного історичного чинника з найдавніших часів зародження писемності й понині завжди пов'язане з книгою. Книга є тим соціальним явищем, що несла цю традицію крізь століття, хоча й відчувала на собі вплив історичних епох та формувала її образи.

Джерелознавчі підходи до поняття "книга", коли книга розглядається як джерело з історії культури, є перспективними для вивчення механізмів розвитку культури на міждисциплінарному рівні і мають стати одним із методів теорії книжкової культури. Основи джерелознавчого підходу у спільних культурологічних та книгознавчих дослідженнях культури мають бути у сфері понять специфічного та типологічного. Історико-джерелознавчий підхід забезпечить як вивчення індивідуального на рівні окремого в книжковій культурі, так і використання соціологічних підходів у дослідженнях книжкової культури для вивчення підтексту її масових явищ та загальних закономірностей, внутрішньої динаміки інститутів культури в Україні.

Надійшла до редколегії 05.03.98

С.В.Сищенко

ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КНИГОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВУ ДИСЦИПЛІНУ

Розглянуто систему визначень книгознавства, починаючи з трьохчленної формули книгознавства, розробленої М.М. Лісовським (1884), до моделі книжкової справи, запропонованої М.А. Низовим (1992), що є методологічною основою для подальшого розвитку книгознавства.

Наука про книгу та книжкову справу, тобто книгознавство, має великий історичний досвід. Але нині існує проблема визначення поняття “книгознавство”. Поруч з цією проблемою обговорюється питання щодо визначення об’єкта, предмета, структури та методів книгознавства як наукової дисципліни. У зв’язку з цим особливої гостроти набуває проблема визначення змісту, обсягу і структури книжкової справи. Вирішення цього питання має свою історію, суть якої полягає у створенні моделі (структури) книжкової справи, яка б наочно показувала її склад та механізм функціонування. Що тільки не відносили книгознавці минулого до змісту широкого та щедрого терміна “книгознавство”, яке в першій половині XIX ст. називали “бібліографією”, а у другій половині XIX ст. – “бібліотекознавством”.

М.М.Лісовський був першим, хто покінчив з цією полісемічністю. У 1884 р. у першому номері організованого ним журналу “Библиограф” М.М.Лісовський опублікував статтю “Библиография и библиографическое общество” [6]. Називаючи науку про книгу бібліографією, він спробував визначити її зміст: “Предмет библиографии составляет книговедение в самом обширном смысле этого слова. Сюда принадлежат вообще всякие разыскания о литературных и художественных древностях, история книготорговой и издательской деятельности, известия о писателях и художниках, библиографах, типографах, книгопродавцах и т.п. Наконец, сюда же можно отнести разыскания о произведениях, почему-либо не бывших в печати, описание старинных рукописей, различных автографов, объяснение анонимов и псевдонимов” [6, С.1].

У 1891 р. надрукована стаття “Материалы для словаря русского книговедения”, в якій М.М.Лісовський відмежує термін “бібліографія” від “книгознавства”, уточнює його зміст. Склад книгознавства він уявляє таким

чином: книгописання, тобто рукописна книга, книгодрукування, книговидання, книгоопис або бібліографія, книгозберігання, бібліофільство, збирання книг та рукописів, бібліотечна справа, архівознавство, книжкова торгівля, цензура [6, С.18-19].

Вивчення питання стосовно сутності книги отримало своє завершення у збірнику “*Sertum bibliologicum* в честь Президента Русского библиологического общества проф. А.И.Малеина” під назвою “Книговедение, его предмет и задачи” [7]. Визначення книгознавства, таке: “Под книговедением мы должны понимать научную дисциплину, объединяющую технические, практические и теоретические познания, касающиеся книги как таковой в ее прошлом и настоящем, и имеющую целью выяснение условий возникновения, распространения и эксплуатации произведений письменности и печати. А также выяснение причин и следствий количественного состава этих произведений при различных обстоятельствах” [7, С.11]. У цій же статті М.М.Лісовський пропонує свою славнозвісну трьохчленну формулу книгознавства:

- 1) книговиробництво, до якого належать історія рукописної книги, історія друкованої книги, друкарська справа та книговидання;
- 2) книгорозповсюдження, яке містить книжкову торгівлю та бібліотечну справу;
- 3) книгоопис або бібліографія.

Окрім цих основних розділів, М.М.Лісовський включає до книгознавства:

- а) юридичні питання, які стосуються книги (взаємовідносини автора та видавця, видавничий договір, авторське право, літературна конвенція, правовий статус друку та цензури);
- б) статистику друку.

М.М.Лісовський у своїй лекції подав два визначення поняття “книгознавство”: розширене та стисле. У стислому варіанті: “Книговедение есть научная дисциплина, которая на почве объединения различных познаний о книге изучает ее эволюцию во всех отношениях” [7, С.12]. Розширене: “Под книговедением надо понимать научную дисциплину, объединяющую различные познания (технические и теоретические), касающиеся книги, как таковой, в ее прошлом и настоящем, и имеющую целью: выяснение условий возникновения, распространения и эксплуатации произведений письменности и печати, а также выяснение причин и следствий качественного и количественного состава этих произведений при различных обстоятельствах” [7, С.13].

Починаючи від тріади М.М.Лісовського, яка включала три основних елементи (книговиробництво, книгорозповсюдження, книгоопис), була запропонована значна кількість варіантів такої моделі, які відрізнялися одна від одної структурою побудови та кількістю складових елементів.

Найзначнішими були моделі, обгрунтовані А.І.Барсуком, І.Г.Моргенштерном, О.А.Гречихініним, М.А.Низовим та ін. Важливе значення

для розвитку книгознавчої науки мала “принципова схема книгознавства”, яка була запропонована через півстоліття після М.М.Лісовського А.І.Барсуком [2]. У своїй схемі А.І.Барсук уточнює склад та межі книжкової справи і книгознавства, пояснює прямі та опосередковані зв’язки і взаємодії утворюючих цю систему галузей діяльності та наукових дисциплін. Схема свідчить, що книгознавство об’єднує групу споріднених дисциплін, що вивчають історичний та сучасний досвід різних галузей книжкової справи, які у сукупності відображають етапи створення і функціонування книги у суспільстві: редакційно-видавнича справа, художнє та поліграфічне оформлення (“мистецтво книги”), бібліографічна справа, статистика друку, бібліотечна справа, книготорговельна справа.

“Принципова схема” книгознавства А.І.Барсука була значним кроком уперед у порівнянні з тріадою М.М.Лісовського, оскільки вперше до книжкової справи було включено шість основних складових елементів, а також зазначено наукові дисципліни книгознавства, які обслуговують основні розділи книжкової справи.

А.І.Барсук розробив свою “принципову схему” з позиції отожднення “книги” та “книжкового видання”, функціонального підходу та ідеї комплексності книгознавства. Однак основним недоліком цієї схеми була її статичність, що не відбивала реального динамічного, безперервного процесу книжкової діяльності.

Подальшим кроком у розробці моделі книжкової справи стала фундаментальна публікація І.Г.Моргенштерна “Книжное дело в единстве – главный объект книговедения” [8], в якій було запропоновано своє бачення структури і складу книжкової справи. В розробленій ним схемі “Путь книги” визначено основні складові компоненти видавничої справи: “автор, видавництво, друкарня, бібліотека, бібліотекари”. Вперше був відображений рух книги і книжкового потоку через основні складові видавничої справи: створення книги (автор – видавництво (редакція) – друкарня); розповсюдження книги; використання книги. Недоліком запропонованого варіанта було те, що за межами схеми практично залишився читач, а рух книги і книжкового потоку не мав логічного завершення.

Якісно новий погляд на склад та зовнішні зв’язки книжкової справи через вісім років висловив О.А.Гречихін у статті “Книжное дело как система” [3], яка потім у розширеному вигляді була надрукована окремим виданням [4]. Книжкову справу О.А.Гречихін розглядає як суспільну діяльність, специфічним призначенням якої є інформаційне спілкування, соціальна комунікація.

У схемі О.А.Гречихіна відбилися об’єкти книгознавства: “книга” та “книжкова справа”; послідовність процесів життя книги – книговиробництво, книговикористання, книгоопис (який у схемі названо “книгоуправління”); галузі книжкової справи – редакційна справа, мистецтво книги,

бібліографознавство, бібліополістика, бібліотекознавство. У схемі є суб'єкт книгознавства, а точніше наука, яка його вивчає – авторознавство.

Новим, відмінним від попередніх поглядів (схем, моделей, структур) є те, що у схемі присутній зовнішній зв'язок з суспільною діяльністю. Але за побудовою і кількістю елементів схема більше нагадувала атлас або каталог складових частин книжкової справи, тобто вона відповідала лише на перше запитання будь-якої моделі: давала перелік складових частин, але через надмірну компонентну насиченість не показувала механізм її функціонування.

Тому, мабуть, не випадково, що у 1992 р. з'явився новий варіант моделі книжкової справи, запропонований М.А.Низовим [10], пов'язаний з його пошуками місця статистики друку в системі книжкової справи. У цій схемі вперше в епіцентр книжкової справи був поставлений читач як особистість і читач як суспільство. Основними складовими є 4 підрозділи:

1. Підготовка;
2. Випуск;
3. Розповсюдження;
4. Споживання [10, С.19].

У межах чотирьох підрозділів основними “дійовими особами” були визнані:

1. Автор, видавництво;
2. Видавництво, друкарня;
3. Установи розповсюдження;
4. Бібліотеки (громадські та приватні) [10, С.19].

В межах підрозділів діяв безперервний книжковий потік у вигляді замкнутого кола, який відображав процес підготовки, випуску, розповсюдження та використання творів друку.

Сучасна офіційна точка зору на проблему природи книгознавства наведена в енциклопедичному словнику “Книговедение”, де книгознавство трактується двоюко:

- 1) як “комплекс споріднених, тісно взаємопов'язаних, але відносно самостійних наукових дисциплін суспільного циклу, які вивчають твори друку, процеси їх розповсюдження і використання, а також галузі культури і народного господарства, які здійснюють зазначені процеси” і
- 2) як “комплексна суспільна наука про книгу і книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному і прогнозуючому планах процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності і друку в суспільстві” [5].

Таким чином, однозначного тлумачення поняття “книгознавства” немає. На наш погляд, найповнішу характеристику книгознавства, яка відповідає сучасному сприйняттю цього терміна, дав М.М.Лісовський. Наступні книгознавці-теоретики фактично спирались на запропоновану ним

схему, деталізуючи та уточнюючи її. З одного боку, це сприяло подальшому розвитку теоретичної думки щодо змісту та структури книгознавства, а з іншого – надмірне заглиблення в структуру цієї наукової дисципліни відволікало вчених від визначення її сутнісних характеристик. Тому й дотепер не існує єдиної, яка б отримала одностайне визнання, дефініції поняття “книгознавство”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баренбаум И.Е. Н.М.Лисовский и становление книговедения в России // Книга: Исслед. и материалы.- 1995.- Сб. 70.- С. 41-51.
2. Барсук А.И. К построению принципиальной схемы книговедения // Изд. дело. Книговедение.- 1972.- № 4.- С. 37-44.
3. Гречихин А.А. Книжное дело как система: (К вopr. о построении интегральной типол. модели) // Соврем. пробл. книговедения, кн. торговли и пропаганды кн.- 1988.- Вып. 5.- С. 6-30.
4. Гречихин А.А. Книжное дело как система.- М., 1990.- 90 с.
5. Книговедение: Энциклоп. словарь.- М., 1981.- С. 253-254.
6. Лисовский Н.М. Библиография и библиографическое общество // Библиограф.- 1884.- № 1.
7. Лисовский Н.М. Книговедение, его предмет и задачи: Из лекций Н.М.Лисовского // Sertum bibliologicum в честь Президента Русского библиологического общества проф. А.И.Малеина.- Пб., 1922.- С. 5-21.
8. Моргентерн И.Г. Книжное дело в единстве – главный объект книговедения // Книга: Исслед. и материалы.- 1982.- Сб. 44.- С. 5-27.
9. Низовой М.А. Основы статистики друку: Навч. посібник.- Х.: ХДІК, 1993.- 116 с.
10. Низовой Н.А. О структуре книжного дела и создании его статистического мониторинга // Книга в меняющемся мире: Седьмая науч. конф. по пробл. книговедения: Секция теор. пробл. книговедения: Тез. докл.- М., 1992.- С. 18-20.

Надійшла до редколегії 09.02.98

УДК [02(092)+025.17](477)

Л.А. Дубровіна

ГНАТ ЖИТЕЦЬКИЙ ЯК ЗАСНОВНИК ТА ПЕРШИЙ КЕРІВНИК ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ (1918-1929)

Висвітлено діяльність Г.П. Житецького як керівника відділу рукописів Всенародної бібліотеки України по формуванню рукописних і архівних матеріалів бібліотеки, досягнення Української камеральної археографії.

Фундатори Національної бібліотеки Української держави (з 1920 р. Всенародної бібліотеки України) надавали важливе значення створенню відділу рукописів як національного рукописного фонду України - "скарбниці рукописної спадщини українського народу". Вже у першому протоколі Тимчасового комітету по заснуванню Бібліотеки від 23 серпня 1918 р. записується: "Ухвалено завести при Національній Бібліотеці відділ рукописів, як архів духовного життя України. Основою такого відділу мають бути рукописи, що належали Драгоманову, а також рукописне зібрання проф. Кримського і каталог проф. Тутковського"¹⁸. Відділ мав збирати рукописи, листи, портрети тощо тих діячів, які - без розрізнення національності, релігії і політичних переконань - жили і діяли на території України і одночасно з цим в ньому повинен бути зібраний такий же архів літературний і побутовий усіх діячів духовного життя українського народу.

Очоловав цей відділ відомий філолог Гнат Павлович Житецький, який був запрошений до складу Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави особисто академіком В.І.Вернадським, на той час Головою Комітету, Президентом Української академії наук та акад. М.П.Василенком (Міністром народної освіти у гетьманському уряді)¹⁹. Житецький Г.П. (1866-1929), син визначного

¹⁸ Архів НБУВ.- Оп.1, спр.1, арк.1 зв.

¹⁹ Там же.- Арк.7 зв. У листі від 20 серпня 1918 г. В.І.Вернадський пише: "Многоуважаемый Игнатий Павлович, обращаюсь к Вам по указанию Н.П.Василенко. Н[иколай] Пр[окопович] уже говорил Вам о создающейся здесь Национальной библиотеки Укр[аинской] Державы. Для организации ее отпущено 500000 р. и организация должна начаться немедленно. Я взял на

мовознавця Г.П.Житецького, сам відомий історик і літературознавець, дійсний член НТШ, був найдостойнішою кандидатурою на цю посаду. Він закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1889), працював редактором відділу російської і української історії видавництва "Провещение" (1898 - 1903), вчителював у середніх навчальних закладах Петербурга і Києва (1890 - 1924), був автором праць про громадські течії та історію української культури XVII - XIX ст., про літературну діяльність І.Вишенського, М.Смотрицького, М.Максимовича, М.Костомарова та ін.²⁰ Його наукові інтереси, широка ерудиція, коло видатних українських діячів, що оточували його та його родину, - сприяли вибору на цю посаду.

Але спочатку, за браком кадрів та приміщень, відділ рукописів та стародруків функціонував як "відділ рукописів й стародруків" і виключно збирав матеріали: рукописні матеріали, книжки слов'янського друку до 1700 року. У Перший Статут ВБУ 1919 р. було закладено, що збереження рукописів і стародруків передбачалось у відділі рукописів, інкунабул і старих українських друків.²¹

Основним завданням цього періоду було придбання комплексних бібліотечно-архівних зібрань приватних осіб та культурологічних установ. Серед перших надходжень відділу рукописів - рукописна збірка та архів С.Т.Голубева, О.Х.Кістяківського, І. Лучицького та ін. У 1918 -1919 рр. створюється спеціальна комісія, що переглядала та оцінювала рукописні матеріали, до її складу увійшли: Г.П.Житецький, М.І.Сагарда, акад. А.Ю.Кримський, акад. Д.І.Багалій, Б.Л.Модзалевський, І.М.Каманін, акад. О.І.Левицький (які згодом і самі здавали свої найцінніші колекційні матеріали до відділу рукописів і нині мають окремі архівні фонди в складі Інституту рукопису)²².

Але інтенсивний потік надходжень викликав поділ відділу на відділ рукописів та відділ стародруків вже наприкінці 1919 р. У кінці 1920 року відділу рукописів було виділено приміщення. Г. Житецький починає виокремлення рукописних матеріалів із фондів бібліотечних зібрань, що надходять до бібліотеки. Разом із В.Міяковським вони розробляють

себя временно председательство в Комитете по организации национальной библиотеки. Членами комитета согласились быть А.Е.Крымский и С.А.Ефремов. Обращаюсь к Вам с предложением не отказаться вступить в число членов Комитета. Первое заседание в М[инистерстве] Н[ародного] Пр[освещения] в пятницу в 7 ч. вечера. Очень прошу не отказать в ответе. Готовый к услугам В.Вернадский". -Ин-т рукописів_НБУВ, Ф.І. №47359.

²⁰ Українська літературна енциклопедія. - Т.2. - К., 1990. - С.202.

²¹ ІР НБУВ. - ф.52, №14. - Арк. 1-2.

²² Архів НБУВ.- Оп.1, спр.1.- Арк. 76-76 зв., 93, 98, 101 зв., 105 зв., 221.

інструкцію по виокремленню рукописних матеріалів із загального книжкового фонду ВБУ. Г.П. Житецький формулює свої теоретичні підходи до розмежування поняття "манускрипт" та поняття "рукопис" як об'єктів колекціонування бібліотек. Традиційним для бібліотек світового типу на початок ХХ ст. було збирання переважно манускриптів — рукописної книги середньовічної доби. Колекціонування манускриптів, яке розгорнулося в ХІХ ст., призвело до збирання й унікальних актових документів, інших рукописних колекцій у складі бібліотек та архівів. Здійснюється певний поділ понять на манускрипт - найдавнішу частину рукописної спадщини та загальне поняття "рукопис". У надрах архівної справи виникає поняття "актовий документ", що набуває значення антипода "оповідному джерелу".

Відділ рукописів національної бібліотеки, за думкою Г.П. Житецького, не може бути обмеженим лише колекціонуванням унікальних манускриптів і має збирати рукописну продукцію про історію українського народу, що представлена найкращими зразками його культури, рукописну україніку, поруч зі зберіганням найкращих зразків манускриптів інших народів. Крім того, в умовах поневоленої долі України, важливим було збирати не лише найкращі зразки її культури, а й збирати усе те, що репрезентує її культуру найповніше в книжній та книжковій культурі, а також творчих матеріалів найвидатніших її представників. Таким чином провадити своєрідну реконструкцію історичного шляху України в культурі.

Ця ідея національного рукописного сховища та сховища українського друку дозволяла розділити профіль комплектування бібліотеки з адміністративними архівами та архівами давніх актів. У рукописному відділі бібліотеки мала сконцентруватися різноманітна за походженням, змістом, хронологією та характером рукописна продукція українського народу в найширшому її розумінні: рукописні книги та найцінніші архіви творчого характеру - особові архіви видатних учених, діячів мистецтва та культури, окремі книжки з автографами. Власне ця рукописна спадщина репрезентувала найцінніші колекційні за змістом зразки духовного життя України, яка до ХХ ст. не мала власних національно-державних рукописних колекцій, збірок письма та друку, а також і національного архіву фондів українських діячів науки та культури. Це визначає і специфіку відділу рукописів ВБУ, що збирав зразки рукописної продукції, але орієнтувався на створення найціннішого національного фонду рукописної спадщини українського народу. Крім документів, відтворених ручним способом, до відділу надходили книжки з авторськими написами, рукописними помітками, доповненнями та поясненнями, якщо ці написи і помітки мали наукове, літературне або біографічне значення.

Дуже цікавим є той факт, що до рукописного відділу мали передаватися коректурні відбитки і гранки статей, заборонених цензурою, уніками книжкової продукції, хоча вони і не мали рукописних поміток, усі

літографовані видання і книжки, видані на правах рукопису і довірочно²³. Ця Пам'ятка фактично окреслює профіль комплектування рукописного відділу Національної бібліотеки.

Уже в 1923 р., коли був призначений перший офіційний директор Бібліотеки С.П.Постернак, а Тимчасовий комітет склав свої повноваження, завдяки Г.П.Житецькому у відділі рукописів був зібраний колосальний за обсягом та українознавчою цінністю рукописний фонд. Одним із перших архівів, що надійшов до рукописного відділу²⁴, був переданий вдовою відомого педагога, знавця української літератури, громадського та державного діяча В.П.Науменка - найцінніша архівна збірка, в котрій зосереджені документи особистого архіву В.П.Науменка та його родини, а також численні матеріали діячів "Старої Громади", Українського наукового товариства, редакції часопису "Киевская старина", "Україна". Крім того, в архіві збереглися редакційні портфелі часописів "Червоний шлях", "Дніпрові хвилі", "Дзвін", газет "Рада", "Народна воля", видавничого товариства "Друкар", літературного альманаху "Гарт," які були невеликі за обсягом, але цікаві за складом фонди. У зібранні В.П.Науменка зберігається архів Михайла Максимовича, цінні рукописи Ол.Котляревського, О.Русова, М.Шугурова, В.Гнилосирова, Д.Маркевича та інших українських письменників і діячів.

У 1919 р. отримано архів В.Я.Головни з родинною збіркою Гоголь-Яновських, що складається з величезного листування, майнових документів та матеріалів господарчого змісту XVIII і початку XIX ст., серед них родинні документи, юридичні акти, листування різних осіб до В.О. і М.І.Гоголів та листи дідів і прадідів М.В.Гоголя. У цей період придбані родинні матеріали Лопухіних-Демидових, Сулим-Войцеховичів, Плятерів, чимало документів і листування з архіву Гр. П.Галагана і Колегії Павла Галагана та ін. У відділі рукописів було найбільше з відомих нині архівних фамільних зібрань - родинний архів баронів Шодуарів, який містить різноманітні матеріали з нумізматики, ентомології, ботаніки, зоології, численні матеріали про майнові справи, листування кількох поколінь представників роду Шодуарів.

Серед матеріалів, пов'язаних із історією церкви — особові архіви проф. КДА Ф.Титова та проф. С.Т.Голубева з колекційними матеріалами та документами із загальної історії та історії церкви на Україні²⁵. Важливим здобутком стали архіви проф. М.І.Петрова, П.Г.Житецького, Г.Є.Афанасьєва та ін. Перлиною стала збірка манускриптів проф. О.Ф.Кістяківського, яка містила в собі багато матеріалів, пов'язаних із історією України, зокрема,

²³ Там же. - Спр. 3, арк. 16

²⁴ Там же. - Оп.1, спр.1, арк.4, 242 зв., 247 зв.

²⁵ ІР НБУВ, ф. 71, №424-425.

литовських статутів та їх копій, цехових книжок і реєстрів цехів на Україні, матеріалів з історії Полтавщини XVIII ст. та ін. Історія соціально-економічних відносин в Україні, починаючи від XVIII ст., представлена оригіналами та копіями поземельних актів, які збереглися у фондах та колекціях істориків О.М.Лазаревського та В.Л.Модзалевського, відомого чернігівського громадського діяча П.Я.Дорошенка, проф. університету Св. Володимира, історика І.В.Луцицького, статистиків О.О.Русова та Є.Д.Сташевського. Документи про підготовку і проведення земельної реформи 1861 р. збереглися у збірці О.З.Попельницького.

Із архіву проф. І.В.Луцицького передано до відділу статистичні матеріали та виписки по соціальному і аграрному питаннях з історії Франції, серед них частина з архівів Північної Франції, знищених за часів війни 1914 - 1918 рр. У 1921 р. до відділу надійшла цінна колекція рукописів Д.В.Марковича²⁶. Крім рукописних збірок, у відділі манускриптів вже на початок 20-х років накопичилося багато рукописних матеріалів, рукописів латинських, польських, українських; листування та папери різних діячів, установ, організацій, книжок з автографами діячів та письменників, а також різних пергаментних документів.²⁷

У 1921 р. Г.П.Житецький складає загальну Інструкцію з обліку та опису матеріалів, що розглядалася радою бібліотекарів і представниками Тимчасового Комітету, її затвердили як основний документ для найціннішого фонду бібліотеки.²⁸

Г.П.Житецький розробляє спрощену систему обліку, яка дозволяла розподілити матеріали за родо-видовим складом. Головним завданням була розробка найпростіших правил для інвентарних записів, що мали б одночасно й обліковий характер, з метою складання реєстру всього рукописного матеріалу. За браком кадрів, коштів, приміщень, палива, обладнання, паперу та ін. Житецький складає свої перші реєстри. Й хоча він добре розумів, що ці реєстри не дають навіть можливості скласти каталоги, але вони були першим нормативним та обліковим документом, хоча й тимчасовим.

Згідно з цією інструкцією всі матеріали відділу поділяються на чотири підвідділи: 1. Рукописні книжки; 2. Документи; 3. Листування; 4. Автографи на друкованих книжках. Згодом радянська архівна практика відмовилася від

---

²⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр.33, арк. 31-38

²⁷ Звіт старшого бібліотекаря, зав. відділом рукописів Гната Павловича Житецького про його роботу у Всенародній бібліотеці за перше півріччя (1 січня- 1 липня) 1921 р.

²⁸ Цей документ зберігається в архіві С.І.Маслова: «Проект інструкції записів і реєстру Відділу рукописів Всенародної бібліотеки», складений Г.П.Житецьким. - ІР НБУВ, ф. 33, № 2807.

такого підходу до розподілу рукописних матеріалів, але ця система інвентаризації і залишилася в деяких сховищах понині. Через певний час практика відділу рукописів поширила підвідділ рукописної книги й на інші об'єднані за походженням літературні матеріали та архівні збірки. Г.П.Житецький запропонував одним із перших у архівознавстві поважливе ставлення до походження рукописних комплексів. За його пропозицією, матеріали суцільних колекцій та рукописів видатних осіб, а також установ можуть залишитися єдиними комплексами, класифікаційно та топографічно неподіленими, і містити окремі номери в інвентарному описі або окремі описи. Для полегшення наукового пошуку зміст цих описів розноситься по загальних інвентарних книжках підвідділів.

За інструкцією на кожний інвентарний запис складається картка для загального каталога ВБУ та каталогів відділу рукописів: 1) автори; 2) прізвища осіб та інших власних імен; 3) назви місцевостей; 4) назви речей (предметний); 5) хронологічний. Зберігання рукописних матеріалів повинне здійснюватися в папках та картонажах. Кожна папка чи картонаж має опис на самій папці чи картонажі.²⁹ За Правилами інвентарних записів Відділу рукописів знак відділу - М (манускрипт); знак підвідділу I, II, III, IV³⁰. Для полегшення обслуговування визначалося, що інвентарний номер є і номером топографічним папки чи картонажу, що розміщувалися за порядковим номером підвідділу. Унікальність рукописного фонду потребувала належного ставлення до його збереженості, особливо наголошувалося на тому, що всі шифри відділу, підвідділів, інвентарні топографічні номери, а також штамп ставляться виключно на чистих місцях аркушів (не закривають тексту рукописного документа чи листів). Кожний рукопис нумерується по аркушах, а наприкінці (на звороті останнього аркуша) занотовується число аркушів чи сторінок з підписом відповідної особи.

Архівна система створила архівний інвентарний опис як головний довідник у системі науково-довідкового апарату. Каталогізація визнавалася як допоміжний засіб пошуку на об'єднаному, колективному рівні, коли описувалася група справ або група документів з опису. Започаткована Житецьким система опису відображала досягнення української камеральної археографії того часу, і нині практика детального одиничного опису є загальним принципом науково-технічного опрацювання рукописів в Інституті рукопису.

А. Рукописні книжки й їх збірки : 1) інвентарне число -топографічне число; 2) дата запису; 3) автор чи автори, заголовки загальної і кожної

²⁹ Там же

³⁰ Слід зазначити, що система Житецького й нині функціонує в Інституті рукописів на ті фонди, що були описані в 20-ті роки, а «відділи» не розфондовані.

частини рукопису в транскрипції оригіналів або стисле визначення змісту рукопису чи його частин, посилання на оригінал, копію чи переклад, мову, хронологічний та топографічний шифри; формат у знаках і сантиметрах, число зшитків, аркушів чи сторінок, зовнішній вигляд, матеріал, на якому написаний рукопис, філіграні, почерк старих рукописів, палітурки, обгортки, малюнки, мініатюри, заставки та ін. незвичайні додатки рукописів, а також їх недоліки; 4) від кого надійшла, засіб надходження; 5) уваги бібліотечні (примітки).

Б. Документи актового типу (акти, грамоти, укази, справи, архів, матеріали різних установ та ін.). 1) інвентарно-топографічне число; 2) день запису; 3) заголовки чи тема, або загальний зміст документа, оригінал, копія чи переклад, мова документа, хронологічні та топографічні дати, число зшитків, аркушів чи сторінок, уваги зовнішні; 4) від кого надійшла, засіб надходження; 5) уваги бібліотечні (примітки).

В. Листування: 1) інвентарно-топографічне число; 2) день запису; 3) автор листа, адресат, місце написання і хронологічна дата; якщо можливо встановити місце, куди надіслано, мову листа, формат, число сторінок, зовнішній вигляд, матеріал, на якому написано листа, знаки на ньому, почерк стародавніх листів, додаток до листа і помітки на ньому чи до нього, які не характерні при листуванні, недоліки та ін. 4) від кого чи звідки, спосіб і час набуття; 5) уваги бібліотечні (примітки).

При колекціях листування особи запис робиться загальний для всієї колекції як індивідуальний (тобто подається один номер).

Г. Автографи на друкованих книжках. Автографи підлягають звичайному процесові інвентарних записів у ВБУ та ін., як і звичайні книжки, крім уваг бібліотечних. Єдина картка інвентарного запису книжки з автографом залишається в каталозі відділу рукописів. А друга мала бути в загальному каталозі Всенародної бібліотеки. Фіксується день запису, автор автографа, час написання автографа сторінки книжки, де містяться автографічні помітки, мова й характер автографа, приміток, нотаток, уваги бібліотечні (примітки).³¹

У перший період - 1918-1923 рр. - діяльність відділу рукописів концентрувалася практично на збиранні матеріалів та накопиченні їх у стосах. У відділі весь час Г.Житецький працював сам: описи і технічна робота, починаючи з розгляду рукописів, що надходили з комор, штампування рукописного матеріалу; експертиза комплектування загальних фондів Бібліотеки, напружена робота в складі Тимчасового комітету. Лише в 1923 р. він зміг почати систематичну роботу у рукописному відділі. За 1923 р. Г.Житецький описав 221 рукописну книжку, 655 документів, 1237 листів, пронумерував в інвентарних книжках

³¹ *ІР НБУВ, ф. 33, № 2807; Архів НБУВ, оп. я, спр.5, арк.35-36*

1113 документів та 1293 листи. Позаштатний співробітник О.М.Александровський допомагав завідувачу описувати, штампувати занесений в інвентарні книжки рукописний матеріал. За рік надійшло немало рукописних матеріалів, що лежали в корзинах, ящиках, або пакунках з комор ВБУ³².

Г.Житецькому належать спроби теоретичного обґрунтування розподілу рукописного матеріалу між архівами, бібліотеками та музеями, яке можна вважати фундаментом сучасного розподілу трьох соціальних інститутів. У 1926-1928 рр. у зв'язку зі створенням Центрархіву Г. Житецький брав активну участь у роботі комісії по розподілу рукописного та архівного матеріалів між архівами, музеями і бібліотеками³³. Він критично ставився до ідеї повного об'єднання рукописного та архівного матеріалу, що розкиданий по багатьох сховищах різних архівів, бібліотек, музеїв, і обґрунтував недіючість фізичного об'єднання всіх матеріалів.

За Г.Житецьким, зв'язок рукописних відділів із бібліотеками склався історично, внаслідок цілеспрямованої діяльності бібліотек по збиранню пам'яток з історії книги та письма як фактів національної та світової культур. Збирання рукописного матеріалу здійснювалося з метою активного залучення до наукового обігу на відміну від музеїв, що збирають видатні пам'ятки для виконання лише меморіальної функції.

Г. Житецький пропонує поділяти рукописний матеріал таким чином: до архівів належать переважно матеріали офіційно-юридичного, актового, ділового, довідково-діловодного характеру; в рукописних відділах великих бібліотек зберігаються матеріали літературно-наукового характеру в широкому розумінні слова: рукописні книжки, збірники рукописів, документів, мемуари, життєписи, автографи письменників та ін. "Зараз, - пише Житецький, — на рукописні відділи переважно покладається збирання і охорона матеріалів літературно-наукового характеру для використання їх дослідниками історії, економіки, юридичних справ, побуту, літератури, мистецтва, життєписів видатних наукових, громадських діячів та письменників, доби, в якій вони жили, окремих творів наукових, літературних, критичних, художніх, релігійних, умов життя людності"³⁴.

Аналізуючи досвід архівних та бібліотечних установ, Г.Житецький підкреслює, що архівні установи — це сховища тих рукописних матеріалів, які відбивають факти і події життя об'єктивного характеру, що відклялися як

³² *Архів ІР.- Оп. 1, спр. 6, арк. 16.*

³³ *Ф. 285, № 835. Тези доповіді Г.П.Житецького: Архівна справа та відділи рукописів по наукових бібліотеках*

³⁴ *Ф.285, №836.*

факти офіційного діловодства в установах, а у відділах бібліотек зберігаються матеріали переважно суб'єктивного характеру: міркування, думки, мрії, згадки, тлумачення фактів і подій людського життя в найширшому значенні цього слова.

Музеї, за думкою Г. Житецького, передусім мають завдання—збирати і охороняти продукцію людської творчості. Мислячи державно, він є прихильником зведеного державного обліку документів з метою державної охорони. Думки Г.Житецького, висловлені під час роботи Комісії по розподілу, відіграли вирішальне значення і за підтримкою інших членів Комісії заклали фундамент сучасного стану профілю комплектування архівів, музеїв та бібліотек. Значимість висловлених Г. Житецьким теоретичних підходів можна оцінити лише сьогодні, коли його концепція розподілу джерельної бази досліджень вписується в сучасну теорію трьох культур у суспільстві: матеріальної (джерельна база - музеї), нормативної (джерельна база - архіви) та духовної (джерельна база - бібліотеки).

Надійшла до редколегії 18.04.98

УДК 017(438)''17''

С.О. Булатова

ЛИСТИ Ю.О. ЯБЛОНОВСЬКОГО ДО Ю.А. ЗАЛУСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КНЯЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯБЛОНОВСЬКИХ

Розглянуто зміст листування видатних бібліофілів польського Просвітництва як джерело аналізу комплектування князівської бібліотеки Яблоновських, що репрезентує широкі міждержавні зв'язки того часу, включаючи матеріали, пов'язані з Україною.

Величезна кореспонденція князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711-1777), воеводи новогрудзького, ученого і мецената, з Юзефом Анджеєм Залуським (1702-1774), коронним референдарієм, київським єпископом, засновником Публічної бібліотеки у Варшаві, є цінним джерелом, що дозволяє розглянути контакти двох видатних бібліофілів польського Просвітництва, їх науково-творчу й видавничу діяльність й порушити питання, які пов'язані із комплектуванням цінної магнатської бібліотеки цього періоду, що нині зберігається у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського.

Листи Ю.О. Яблоновського до Ю.А. Залуського зберігаються у фондах Бібліотеки Народової у Варшаві й охоплюють період з 1743 по 1773 роки³⁵. Нечисленні, але важливі для розуміння стосунків цих видатних діячів польського Просвітництва фрагменти їх епістолярії нині містяться у Бібліотеці Чарториських у Кракові³⁶. Маргіналії Залуського на листах Яблоновського до коронного референдарія, а іноді – відповіді у тексті або по краях значно підвищують їх джерелознавче значення, відтворюють атмосферу творчого діалогу кореспондентів.

Бібліотека Яблоновського та бібліофілство є одним із основних лейтмотивів листування, тісно пов'язаного з багатоаспектними науковими, видавничими та меценатськими інтересами князя. У Польщі XVIII ст. в умовах, коли друковані каталоги бібліотек зустрічалися рідко, а наукові періодичні видання та товариства тільки зароджувалися, завдяки меценатству

³⁵ *Biblioteka Narodowa, (Дани BN) Zbiory Zaluskich, III, 3242-3268*

³⁶ *Biblioteka Czartoryskich: (Дани B.Cz) Rkps: 1162*

братів Залуських, Ю.О. Яблоновського, Станіслава Конарського інтелектуальна еліта отримувала необхідну інформацію про видання різних книжок. Кореспонденція для діячів культури в середині XVIII ст. слугувала універсальною формою комунікації. У Речі Посполитій першої половини XVIII ст. при недостатньому авторитеті Варшави, як культурного центру, магнатські двори відігравали роль осередків культури. Віддаленість від столиці не була чинником відчуження від явищ культури, зокрема, на території східних кордонів Речі Посполитой – на Волині й у Галиції – в родових маєтках існували чудові бібліотеки, домашні музеї старожитностей, у малих друкарнях видавали книжки, в салонах обговорювали літературні новини. Але на відміну від інших культурних центрів, на Волині бібліотеки магнатських маєтків мали скоріше регіональне значення, тому бібліотека Юзефа Яблоновського, завдяки науково-творчій діяльності власника, за своїм впливом на польську еліту XVIII ст. підвищувалась до всепольського і навіть європейського рівня.

Бібліотека Яблоновського не була типовою для того часу, де домінували твори класиків-просвітників XVIII ст., наприклад, бібліотеки Адама Чарториського, Ігнатія Потоцького, Ігнатія Красицького і короля Станіслава Августа Понятовського. Бібліотека останнього – самобутня колекція наукового та антикварно-бібліографічного характеру, а її склад відображає багатогранну сферу інтересів власника, просвітницьку та видавничу діяльність й виходить за межі літератури XVIII ст. Це ріднить її з найбільшою польською бібліотекою його сподвижника Ю.А. Залуського.

Аналізуючи кореспонденцію різних років, вимальовується широка картина контактів князя з польськими й європейськими книготорговельними, видавничими та науковими центрами: Париж, Падуя, Віттенберг, Лейпциг, Галле, Дрезден, Берлін, Кенігсберг, Стокгольм, Ганновер, Прага, Карлсбад, Варшава, Гданськ, Торунь, Львів, Вільно тощо³⁷. Яблоновський – член декількох європейських академій, учений-просвітник, меценат, чудово володів ситуацією в культурно-науковому житті Європи, безпосередньо пов'язаною з книговидавництвом та бібліофільством, сам брав у ній діяльну участь, привозив з поїздок масу книжок, видавав та перевидавав польські пам'ятки історії та культури. Князь провів більшу частину свого життя в поїздках, на відміну від його сусідів, волинських магнатів і шляхти, які роками не виїжджали зі своїх маєтків.

Кореспонденція Яблоновського випадає за межі суто сімейної або дружньої епістолярії, з традиційним інтересом, притаманним польській

---

³⁷ див. рукописну спадщину Ю.О.Яблоновського в Бібліотеці Чарториських у Кракові.

магнатерії, до питань внутрішньополітичного життя Польщі. У центрі уваги листів Яблоновського – зовсім інше коло проблем, вражає поліфонічність наукової тематики: нумізMATика, генеалогія, геральдика, історіографія, релігія, література, славістика, науково-видавнича діяльність. Навіть побіжний огляд листування Яблоновського й Залуського дозволяє прослідкувати тенденцію, протилежну визначеній польським дослідником Ярославом Курковським про побічність теми науково-літературної діяльності у відносинах між магнатами і першорядність сфери життєвої активності, передусім, державної служби³⁸. Для епістолярії цих двох яскравих індивідуальностей польського Просвітництва подібна інтерпретація абсолютно не характерна.

Тематичний зміст, обсяг, стиль, в окремих випадках з елементами публіцистичності, листування Яблоновського, сам рівень кореспондентів, як і у Залуського, дозволяють порівняти її зі спадщиною представників школи ерудитів, що започаткована у Франції кінця XVI ст. і розквітає в європейській традиції у XVII ст. Оскільки у ті часи альманахи, часописи наукових товариств, довідкові видання, лексикони, каталоги та інші довідкові й науково-інформаційні видання не були широко доступними, епістолярія перетворилася в джерело наукової інформації й основну форму науково-творчої діяльності. Кореспонденція Залуського та Яблоновського нагадує рукописну спадщину видатних французьких енциклопедистів XVIII ст.³⁹

За слушною думкою Я. Курковського, навколо особистостей, що володіли великими бібліотеками, завжди формувалося оточення письменників та вчених⁴⁰. Таким був Яблоновський. Його найцінніша бібліотека привертала увагу багатьох діячів культури і науки. Серед них: краківський єпископ Анжей Станіслав Залуський, історик і видавець Мачей Домінік Догель, видавець-п'яяр Олекса Ожга, префект бібліотеки Залуських Ян Даніель Яноцький, французький публіцист Сезар Піррис де Вариль, німецький бібліограф Фрідерік Сигизмунд Віцлебен та ін.

Зв'язок Яблоновського та Залуського був оснований на духовній єдності та спільній діяльності. Яблоновський був одним із учасників видавничих проєктів Залуського. Він підтримував глобальний видавничий проєкт, представлений у брошурі *literalium artium amatores* (1732), що передбачав видання бібліографії, публікацію документальних джерел та

---

³⁸ Kurkowski J. *Warszawskie czasopisma uczone doby Augusta III*. Warszawa, 1994, s.31,39.

³⁹ *Ibid*, s.21-22.

⁴⁰ *Ibid*, s.22.

енциклопедій і де *Bibliotheca polono-litteraria* була основою⁴¹. Найціннішим джерелом для реалізації цього проекту була бібліотека Яблоновського. Залуський залучає Яблоновського й до читацького товариства, проект якого був опублікований Залуським у 1744 р. *Project associacyu kilkunastu lub w czytaniu nowo wychodzacych w cudzych krajach ciekawych lukubracji kochajacych sie osob.* Читацька асоціація діяла у період 1748-1755 рр. і була представлена групою шляхетних кореспондентів (до 15 членів), які обмінювалися книжками⁴². Яблоновський і Залуський ретельно стежили за всіма виданнями авторів, допомагали один одному, були знайомі з самими авторами, зокрема з Готфридом Ленгніхом (1689-1774), представником інтелектуальних кіл Гданська, істориком і правознавцем⁴³, істориком із Швейцарії Луї де Бохат (*Bochat Lois de*) *Memories critiques pour servir d'eclalesmonumens d'Antiquite qui la concent. (Laussane, 1747-49, vol. 3)*⁴⁴

Переслідуючи мету створення антології старопольських письменників, Яблоновський певну частину видань своєї бібліотеки придбав з допомогою Залуського.⁴⁵ Але їх листування – це одночасно й обмін думками, дружні поради, допомога у пошуках книжок. Велику увагу кореспонденти приділяли польській художній літературі, зокрема поезії, листування містять й літературну критику⁴⁶. Залуський надсилав Яблоновському все, що він сприймав як видатне (наприклад, поезія Елжбети Дружбацької, ліричним даром якої захоплювався князь, драматичні твори, переклади сатиричних творів тощо).⁴⁷

Відомо, що й Яблоновський з великою щедрістю, без обмежень, надавав цінні матеріали своєї бібліотеки Залуському, зокрема рідкісні видання та рукописи (наприклад, польська анонімна хроніка XVII ст., яку Залуський атрибував як твір Веспазіана Коховського; унікальний примірник видання львівського правознавця та бібліофіла Павла Щербича з

⁴¹ Witzleben F.S. *Bibliotheca Jablonoviana.* – Lipsiae, 1755, vol. I, p.290.

⁴² Jan Kozłowski *Szkice o dziejach biblioteki Zaluskich Wrocław.* – Warszawa-Krakow.: Ossolineum, 1986, s.83-88.

⁴³ BN, III, 3244, k.66.

⁴⁴ *Ibid*, III 3267, k.92.

⁴⁵ *Ibid*, III 3247, k.9-9v.

⁴⁶ *Ibid*, III 3253, k.125-126.

⁴⁷ *Ibid*, III 3252, k.29; III 3247, k.13v.

його власноручними маргінальними записами тощо).⁴⁸ Бібліотека князя була для Залуського джерелом з історії польських родів й, передусім, самих Яблоновських. У 1752 р. князь пересилає йому єдиний примірник твору єзуїта Леонарда Фриона *Magni Polemarchi expeditio bellica Jablonovium (Burdigalae, 1687)*, присвячений військовим походам Станіслава Яна Яблоновського, гетьмана великого коронного, який Залуський переддрукував у своєму дослідженні з історії роду Яблоновських *Anectoda Jablonoviorum (1752)* та багато інших праць, необхідних для вивчення історії роду.⁴⁹

Однією з характерних особливостей бібліотеки Яблоновського було те, що він приділяв велику увагу збиранню найкращих зразків світової літератури, а також бібліографічних покажчиків, довідників, енциклопедичних видань, серед них рідкісних – стародруків та рукописів. У його зібранні були каталоги публічних та приватних бібліотек усієї Європи. Під час поїздок по Європі він завжди відвідував аукціони, антикварні магазини, видавництва, про що систематично писав Залуському. Сімейні традиції та родинні зв'язки із монархічною династією Франції сприяли й тому, що він збирав французьку літературу, яка надходила за його замовленнями безпосередньо з Франції (у листах він наполегливо рекомендує її Залуському, наприклад, французького історика *Le Gendre Gilbert. – Charles de Saint-Aubin. Trait de L'opinion ou memories pour servi L'Histoire de L'Esprite Humain [Paris, 1735]*).⁵⁰ Яблоновський практикує і купівлю книжок післяплатою, зокрема під час мандрювань у Німеччині, Франції, Італії або за листуванням (в 1748 р., перебуваючи в Нюрнберзі, він придбав через субскрипції за 25 гульденів чудовий твір у 3-х томах: *Novo scriptores Hungaria*, а у Швеції через Луї де Гесса, королівського радника, замовляє друки шведських типографій).⁵¹

Склад його бібліотеки поповнювався завдяки широким зв'язкам князя з книготорговцями та видавцями в Польщі, Чехії та інших країн. Перебуваючи у Празі, князь купує для своєї бібліотеки рідкісні чеські видання: *Stambuch slaski* Бартоломея Папроцького, *Diadochos* (мається на увазі *kronika czeska* Бартоломея Папроцького, 1602), *Speculum Moravicus*, третій, четвертий та п'ятий томи – «*Rarissimum*», за його думкою, а також

⁴⁸ *Ibid.* III 3251. *Zaluski J.A. Biblioteka historykow, prawnikow, politykow i innych autorow polskish lub o Polse piszacych.. / wyd. J. Muczkowski. – Krakow, 1832. – s.57, 100.*

⁴⁹ *BN, III, 3252, k.113-113v.*

⁵⁰ *Ibid.* III 3246, k.117.

⁵¹ *BN III 3248, k.107; B.Cz. Rkps. 845, k.215*

*Herby rycerstwa morawskiego t.in Fol.*⁵² Серед інших проблем славістики князя хвилювало питання про Леха, в історичній вірогідності котрого він не сумнівався. Тут він бачив старовинний манускрипт *O Czechu i Lechu*, і через декілька років сам написав наукове дослідження з цієї актуальної для польських істориків теми. У Чехії він підтримує стосунки з ученими сзуїтами та поповнює своє зібрання дарами. Так, від Каетана, аббата цистерціанського монастиря у Богемії, йому подарували книжку з дарчим записом, що нині зберігається у фондах НБУВ *Jo. Florianus Hammerschmiod. Prodrromus Glorіаe Pragenae. (Veteri Prugae.: Typis: Wolffgangi Wickhart., 1723) (Coll. Jabl.412)*.

Для поповнення бібліотеки він використовував будь-які можливості, навіть після лікування на водах прагнув відвідати книжкові торги у Саксонії.⁵³ Яблоновський, як бібліофіл, неохоче розлучався з дублетами та вважав за необхідне обмінювати їх на потрібні йому видання.⁵⁴ Лише раз у кореспонденції зустрічається інформація про продаж дублетних примірників Тацита в 1748 р. у Львові.⁵⁵ Вражають енциклопедичні знання князя та його здатність пам'ятати про численні рукописи та книжки в різних бібліотеках, архівах, приватних колекціях, знання про котрі він набував під час поїздок. Він консультував Залуського під час спільної роботи та підготовки першої польської бібліографії «*Biblioteka historykow, prawnikow, politykow*».⁵⁶ Дані про книжки та рукописи, що зберігаються у різних бібліотеках та зібраннях, мають великий інтерес для джерелознавців та археографів і нині.

Бібліотека князя була розташована у різних містах (хоча основна частина була у Ляховцях та Підгорці), завдяки чому створювався своєрідний культурний простір: у Ляховці, Підгорці, Яблонові Литовському понад Неманом, Завалові, Бусьці, Вольні, де мешкала К. Яблоновська, його дружина, Чарнолясі (придбав у 1760 р. як родове гніздо поета Яна Кохановського).⁵⁷

Найулюбленішою була бібліотека Ляховецького замку.⁵⁸ Але зібрання князя містились також у його маєтках Підгорцях і Яблонові Литовському. На

---

⁵² *Ibid*

⁵³ *Ibid* III 3254.

⁵⁴ *Ibid*, III 3255, k.99

⁵⁵ *Ibid* III 3248, k.104v.

⁵⁶ Zaluski J.A. «*Biblioteka historykow, prawnikow, politykow...*» / wyd. J. Muczkowski.– Krakow, 1832.

⁵⁷ *d-r Antony (Rolle) Opowiadania. Serya czwarta.*– Warszawa. 1884, s.359.

⁵⁸ *BN III, 3261, k.67-68; 3255, k.99.*

жаль, розкиданість фондів була перешкодою для творчих занять, і в 1751 р. Яблоновський починає думати про збирання своїх фондів в одній резиденції: «*Jestem bez xiąg w Jablonowie odeslawszy wszystko*»,— пише він 2 лютого 1751 р.⁵⁹ Через рік він ще поповнював бібліотеку у Яблонові Литовському.⁶⁰ У 1953-54 рр. починає перебудовувати бібліотеку в Ляховцях з метою її пристосування до майбутнього об'єднання.⁶¹ Зібрання, яке містилося в трьох бібліотеках, навряд чи було повністю перевезене та сконцентроване у Ляховцях у період підготовки каталога. Ймовірно, що це об'єднання здійснилося дещо пізніше. Однак уже в період перебудови резиденції Ляховецька бібліотека, котра поступово стає базовою, домінуючою, хоча згадка саме про три бібліотеки зустрічається значно пізніше, в кореспонденції 1763 р., що свідчить про функціонування їх як таких.⁶²

Залуський був одним із небагатьох духовно близьких його друзів.⁶³ Остаточо він оселився у Ляховецькому замку в 1755 р. і, чекаючи приїзду референдарія, писав про свої колекції: «*nie tylko biblioteka, ale museum. 3. La chambre des Tableaux. 4. La Chambre des armes, gabinetami trema przedniemi et alia*».⁶⁴

У Лейпцігу в 1754 р. князь віддав до друку окремі свої праці, серед них – каталог бібліотек. Каталог був опублікований у найбільшому лейпцігському книжковому видавництві Брейткопф у 1755 р. і скоро став бібліографічною рідкістю: вже в 1758 р. Залуський прохає знайти каталог для фондів Варшавської публічної бібліотеки, і князь в 1961 р. обіцяє виділити страхові примірники. Для Залуського він посилає два примірники своїх видань та видань, що він фінансував або підтримував – для бібліотеки та кабінету референдарія, де розміщувалося власне зібрання Залуського.⁶⁵ Яблоновський допомагає розміщувати рекламу наукових праць Залуського у провідному лейпцігському науковому журналі «*Acta Eruditorum*», редактором котрого був його приятель Карл Андреас Бель, що, безумовно, сприяло зміцненню наукового авторитету Залуського за кордоном.⁶⁶

⁵⁹ *Ibid* III 3251, k.107-108

⁶⁰ *Ibid* III 3252, k.113v.

⁶¹ *Ibid*, k.115-116v.

⁶² *Ibid*, III 3263, k.122

⁶³ *Ibid*, 3260, k.21

⁶⁴ *Ibid*, k.23v.

⁶⁵ *Ibid* III 3258, k.109; III 3261, k.62; III 3261, k.63.

⁶⁶ *Ibid*, III 3268, k.22

Кореспонденція насичена подробностями щодо підготовки славнозбісного генеалогічного видання *Tabulae Jablonovianae*. Після народження сина Доброгоста в одруженні з Франтішкою Воронецькою Яблоновський публікує доповнене видання *Genealogiae Jablonovianae*. Книга базувалася на 96 різноманітних джерелах і містила 370 польських прізвищ й близько ста ілюстрацій: Яблоновський працював над нею майже 25 років. Уже після амстердамського видання 1743 р. вона вийшла малим тиражем і стала раритетом – у Варшаві вона коштувала 20 дукатів і стала предметом бажань усіх бібліофілів наступної епохи. Так, відомо, що в 1804 г. Юліан Урсин Немцевич, польський поет, історик і публіцист, подарував Яну Потоцькому, власнику відомої бібліотеки у Вилянові *Tabulae Jablonovianae* (Amst, 1743).⁶⁷ Ядром були рукописи родового архіву Яблоновських, але використані численні документальні джерела у різних магнатських архівах та монастирських бібліотеках.⁶⁸ Залуський допомагає князю матеріалами з історії Польщі, що зберігалися в його бібліотеці, надсилає необхідні книжки. За сприяння у цьому виданні вдячний князь обіцяє своєму приятелю у подарунок годинник.⁶⁹

Плануючи поїздку за кордон у 1748 р., князь готує книжки для читання в дорозі: у листі він просить у Залуського *Fraszki* Морштина, дослідження Йордана Й. Каспара (*Jordan J. Casp.*) *De originibus slaviciis (Vindoboni 1745)* і планує в цей період закінчити рукопис про гетьманів, що був надісланий Залуському на апробацію. У цей час його захопила тема гетьмана Яблоновського і він звертається до Залуського з проханням допомоги у пошуках матеріалів у бібліотеці Залуського, зокрема про військові баталії. Згодом у 1750 р. він починає писати книжку про гетьмана. До 1751 р. рукопис про діда, коронного гетьмана Станіслава Яна Яблоновського, був підготовлений та відісланий 21 березня Залуському.⁷⁰

На початок вересня 1748 р. князь із Чехії відправляється в один із найбільших німецьких видавничих і книготорговельних центрів – у Нюрнберг, де дуже дешево віддає для публікації в типографію 11 книжок *Genealogiï* з додатками: чотири реєстри, дедикація, передмова: «*Atlas sobie ulozylem w dwoch tomach po 100 tar*», – писав він Залуському у листі від 16 вересня з Нюрнберга.⁷¹

⁶⁷ Rudnica Jadwiga. Biblioteka Wilanowska. – Warszawa, 1967, s.86.

⁶⁸ B.N III 3248, 3249.

⁶⁹ *ibid* III 3251, k.111.

⁷⁰ *Ibid* III 3250.

⁷¹ *Ibid*, III 3248.

Якщо на рубежі 40-50-х років XVIII ст. значну частину своїх праць Яблоновський зберігає у Підгорцях⁷², то починаючи з 1753 р. сховищем нових публікацій його праць стає Ляховецька бібліотека. Залуський та Яблоновський мали й спільні видавничі проекти, одним із перших була хроніка Богухвала й Башка (*Baszko Godzyslaw*) – польського літописця XIII ст., який продовжив та доповнив хроніку Богухвала. У листуванні відображений творчий процес надзвичайно кропіткої археографічної підготовки видання, вирішення спірних питань.⁷³ Князь дуже турбувався про видання. Він пише 20 березня 1749 р., що на видання Башка в друкарні єзуїтів було передбачено 40 червоних злотих.⁷⁴ 8 лютого 1750 р. Яблоновський рекомендує написати Залуському присвяту до видання Башка, що вийшло друком у Варшаві в 1752 р.⁷⁵ У разі спільної участі в публікації, як це було, наприклад, з *Anecdoia Jablonoyioum.*, Яблоновський пропонує Залуському 50 примірників, якими він міг розпорядитися за власним бажанням. У знак подяки за роботу над версією *Anecdota Jablonoviorum* в 1752 р. Яблоновський обіцяє київському єпископу цуг коней.⁷⁶

Цікавим фактом листування є відомості про переписування книжок, коли Яблоновський не міг поповнювати видання оригіналами. Він мав власних копіїстів і копіював для Залуського унікальні хроніки та видання, а коли обсяг копіювання був досить великим, шукав переписувачів у кляшторах.⁷⁷

У кореспонденції міститься цінна інформація про діяльність Яблоновського як мецената по підготовці до публікації, наприклад, одного з перших варшавських наукових журналів «*Acta litteraria*», Лаврентієм Мицлером де Колоф (1705-1770), доктором філософії, медицини, польським історіографом та видавцем. На фінансування наукового періодичного часопису князь передбачав 36 дукатів.⁷⁸

До науково-видавничої діяльності Залуського були залучені й члени сім'ї Яблоновського: до перевидань — К. Яблоновську, яка була захоплена ідеєю перевидання *Bakanowski Alexi. Queestiones theolog. canonico-*

⁷² *Ibid*, III 3249, k.138.

⁷³ *Ibid*. III 3246, 3247, k.9-9v; III 32. k.105-105v..

⁷⁴ *Ibid*, III 3248, k.98v.

⁷⁵ *Ibid*, III 3250, k.135.

⁷⁶ *Ibid*, III 3252, k.107v. 115v, 121v.

⁷⁷ *Ibid*, III 3267, k.95; III 3254, k.149; 3246, k.117.

⁷⁸ *Ibid*, III 3255, k.1087.

*morales... (Vilnae, 1731) (Estr. cz. II t. II s. 129)*⁷⁹; а також її дочку від попереднього одруження – Анну Паулину Яблоновську (1728-1800), дружину брацлавського воеводи Яна Каетана Яблоновського, яка написала низку економічних праць, діячку Барської конфедерації, завзяту бібліофілку та власницю чудової бібліотеки.⁸⁰ Анна Яблоновська і Залуський планували відкрити серію польських пам'яток з публікацією унікальної рукописної хроніки, що зберігалася у Ляховецькій бібліотеці князя.⁸¹

У бібліотеці князя зберігалися видання Залуського з його екслібрисами та маргіналіями,⁸² а також видання його брата – Анджея Станіслава Залуського (1695-1758), краківського єпископа і другого засновника Варшавської бібліотеки, який бував на Волині у Ляховцях.⁸³ Більшість з цих книжок надзвичайно цінні, зокрема арабський рукопис з печаткою Анджея Станіслава Залуського.⁸⁴

Короткий огляд кореспонденції Яблоновського з Залуським розкриває процеси багатоаспектної видавничої та колекційної діяльності князя, джерела надходження до бібліотеки, бібліофільські симпатії, розвиток зібрання Яблоновського як його наукової бази, творчі взаємозв'язки в контексті розвитку гуманістичної думки польського Просвітництва.

Надійшла до редколегії 19.04.98

⁷⁹ *Ibid*, III 3254, k. 154 II 3248, k. 98.

⁸⁰ *Ibid*, III. 3263. SPKP, – Warszawa – Lodz, s. 351; Wittyng W. *Exlibrisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku.* – Warszawa, 1903, s. 37-38.

⁸¹ *Ibid*, III. k. 109; BN III 3267.

⁸² НБУВ Інститут української книги, Відділ історичних колекцій, *Coll. jabl.* 587.

⁸³ BN III 3255, k. 99; B.Cz. *Rkps.* 1160 k. 815

⁸⁴ НБУВ, Інститут рукопису, Ф. 74, №6.

УДК [655.413:087.5](477)

Т.Ю.Галамага

ВИДАВНИЧИЙ ПОТІК ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

*Проаналізовано стан книговидання для дітей в
Україні за 1992-1997 роки. Визначено позитивні зміни та
недоліки у цій сфері.*

Стан та тенденції розвитку книговидавничої діяльності для дітей в Україні за останні п'ять років визначалися на основі аналізу літератури для дітей, відображеного в "Літописі книг" з 1992 по 1997 роки.

Нині особливо актуальною є потреба у забезпеченні різних галузей знань книгами науково-пізнавального характеру, довідниками, енциклопедіями, посібниками, які б розвивали інтелект юних читачів. За п'ять років, що минули, значно розширилася тематика науково-популярних видань, змінилася форма подання матеріалу: від "сухих" наукових статей до науково-художнього стилю викладання. Слід назвати найкращі книги: з хімії (Шаховская А.С. Тайна старого гнома: популярное изложение химии), з математики (Богданович М.В. З міста А у місто Б: Цікаві задачі та головоломки), з біології (Артюшенко С.В. Тварини - велетні), з техніки (Гончаренко С.У. Учням про цифрову електроніку) та ін.

Посилився інтерес видавництва до історії та традицій українського народу. За цей період видано книги з історії України, про видатних синів Батьківщини (Б.Хмельницького, І.Сірка, М.Грушевського та ін.), про національну символіку України.

Порівняно з 1992 р. у 1997 р. збільшилося число найменувань підручників. Видано багато експериментальних, пробних, альтернативних підручників, хрестоматій, різних посібників, довідників, творчих завдань, робочих зошитів, зошитів з друкованою основою. Більшість підручників та посібників мають чудове оформлення, численні ілюстрації, чіткий та виразний шрифт. Після кожного параграфа учням пропонують запитання для самоперевірки та контролю, тести з варіантами відповідей, теми для повідомлень або рефератів. Прикладом є підручники: Симакова Л.І. Література: Пробний учебник-хрестоматия для 5 класса; Вервес Ю.Г., Балан П.Г., Серебрякова В.В. Зоология: Учебник для учащихся 7 класса. Видано декілька енциклопедій для дітей, книги на розвиток кмітливості, логічного мислення, пам'яті.

Відзначаючи позитивні зміни у виданні науково-популярної

літератури для дітей, слід назвати і недоліки. Головний із них полягає в тому, що кількість виданих книг як за назвами, так і за тиражами дуже мала. З багатьох галузей знань зовсім не видано жодної книги. Крім того, у видавництві науково-популярної та навчальної літератури помітно зменшується участь державних видавництв. Безперечним лідером серед видавництв, які друкують науково-популярну літературу для дітей, є донецька видавничо-книготорговельна фірма "Сталкер". Така ситуація не може забезпечити різноманітне коло читання дітей.

Ці проблеми особливо помітні при аналізі видань художньої літератури для дітей. Більше всього в Україні видається художніх книг для дітей дошкільного (30%) та молодшого шкільного віку (50%), значних змін не відбулося порівняно з 1992 роком. Менше стали видавати творів для учнів середніх (17%) і старших (3%) класів (у 1992 році було відповідно 20% і 7,5%).

Існуючі у книговидавництві уявлення про читацькі потреби і можливості занадто спрощені. І зводяться вони, до вікової диференціації, вираженої у адресуванні видань дітям молодшого шкільного віку. Особливо мало диференційована така категорія читачів, як "діти середнього і старшого віку".

Але і педагогам, і психологам, та й багатьом людям із життєвого досвіду давно відомо, що ця аморфна категорія в дійсності включає в себе велику різноманітність типів дитячого сприйняття, рівня підготовки тощо.

Диференціація читачів за статтю у нашому книговидавництві майже відсутня. Відомо, що вже в одинадцятирічному віці виявляється різниця у читацьких нахилах дівчаток та хлопчиків. Але при виданні книг для дітей не зважають на подібні особливості.

Таким чином, адресатом дитячих книг виступає абстрактна дитина без явних ознак статі, рівень читацького розвитку котрої визначений надзвичайно спрощено. Найбільшими тиражами видаються книги для самих маленьких у цьому віці адресат найменше диференційований за всіма ознаками.

У випуску літератури для дітей як за кількістю найменувань, так і за кількістю тиражів абсолютно лідирують різні види фольклорних та авторських літературних казок (40% у загальному потоці), поетичні твори 30% (у 1992 році вони склали 16%). Співвідношення оповідань 15% (14%) та повістей 7% (12%) порівняно з 1992 р. практично не змінилося. Дуже мало видається великих широкомасштабних творів, які написані в жанрі роману. В 1992 р. романи склали 7% загального потоку, а у 1997 р. - 1%.

Перевага казок у випуску дитячих книжок призводить до того, що зменшується літературно-естетичний вплив на читачів, створюються односторонні уявлення про читання: в казкових творах усі персонажі чітко поділяються на "поганих" та "хороших", зазначається причина зла, схематично змальовується внутрішній світ героїв. Світ казкової літератури

дуже багатий та різноманітний, проте читання тільки казок мало сприяє всебічному розвитку особистості юного читача, оскільки в них відсутні актуальні проблеми, автори не торкаються нових явищ сучасного життя, не відображають реальних взаємовідносин дітей та підлітків.

Захоплення наших видавців випуском казок призводить до звуження самого кола читачів, залучення до нього тільки дітей з певним рівнем читацької підготовки. Занадто обмежуються можливості цих дітей читати іншу літературу: пригоди, гумор тощо. Дуже важлива біографічна література, яка допомагає формувати характер читача. Існують певні традиції дитячого читання окремих жанрів (наприклад, фантастики, пригод) та тем (любовна тематика). Читачам, які прагнуть спілкуватися з подібною літературою, пропонуються, в основному, казки. Як результат - незадоволення читанням взагалі та відмова від нього.

Останнім часом, зрозумівши кризову ситуацію в галузі дитячого читання, видавці переглядають своє ставлення до читачів: від зневажання читацьких потреб, які раніше треба було "виховувати" і "спрямовувати", до всебічного виявлення та задоволення. Звідси поява нових жанрів у потоці дитячої літератури: детективи Е.Блайтон, малі жанри: смішинки, гуморинки, забавлянки, кумедні історії. Слід зазначити, що значно більше, порівняно з 1992 роком, друкується творів українських письменників: Біленької Л.Т., Близнюка М., Бугенко В., Гладенюка Н.Ф., Грищока С.С., Малика Г.М., Неходи І.І., Терена В.В., Чебанівської Л.М., Ярмиша Ю.Ф.

Хто ж випускає книги для дітей в Україні? Спеціалізоване видавництво "Веселка", що друкувало у 1992 р. 45% книжкової продукції загального потоку видань для дітей, у 1997 р. випустило лише 3%. Держава не надає фінансової підтримки видавництвам. Вони змушені самі знаходити джерела фінансування. Лідером серед видавництв, які випускають книги для дітей є київське видавництво "Гроно", продукція якого складає 20% від загального книжкового потоку. В основному це книги для дітей дошкільного або молодшого шкільного віку.

За ці роки розширило свою діяльність одеське виробниче редакційно-видавниче мале підприємство "Два слони": з 3% у 1992 р. до 7% у 1997 р. Видавництво випускає такі серії: "Перша книга для дітей", "Літературна сказка", "В кругу семьи", "Детективный клуб", "Бібліотечка школяра". Поряд із книгами для самих маленьких "Два слони", друкує книги для підлітків та юнацтва.

Останнім часом випускають книги для дітей релігійні організації та товариства. Так, у 1997 р. 1-2 книги надрукували у Маріуполі Християнська місія "Можливість", львівське видавництво "Місіонер", Міжнародна міжконфесійна християнська організація "Місія без кордонів". По 3-4 книги на рік випускають місцеві видавництва: чернігівське, ужгородське, луцьке, харківське. Їх книжкова продукція становить 9% від загального потоку дитячої художньої літератури. Багато приватних видавництв, фірм, малих

підприємств, видавничих центрів, товариств випускають по одній дитячій книзі на рік (33% від загального потоку літератури для дітей).

Слід підкреслити, що така активна діяльність різноманітних видавництв тільки на перший погляд наповнює книжковий ринок потрібною дітям літературою. Разом з дитячою класикою та новими цікавими підручниками багато книг-бур'янів: численних коміксів, примітивних переказів незчисленних мультсеріалів, "жахів" та ін.

Наступ "дешевої" (стосовно змісту) книжкової продукції, яка не відповідає традиційно високим стандартам дитячої літератури, викликає обгрунтований неспокій у педагогів та бібліотекарів. Агресія масової культури руйнує створені десятиріччями естетичні принципи дитячої книги. Однак саме ці книги користуються підвищеним попитом у дітей, та й більшість батьків не бачать в них особливої шкоди: аби дитина читала хоч що-небудь.

Таким чином, необхідні державна підтримка спеціалізованим видавництвам (видавництво "Веселка"), ретельне вивчення читацького попиту та його прогнозування більше видавати науково-популярної літератури для дітей, підлітків та юнацтва, детальніше диференціювати читацьку адресу, друкувати романи та повісті на теми, які хвилюють дітей нової України. Діти мають право читати ті книги, які їм подобаються, а завдання видавництв - задовольняти їх потреби та прищеплювати смак до справжньої літератури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Літопис книг: Держ. бібліогр. показ. України / Кн. палата України. – К., 1992-1992, № 1-12
1993, № 1-12
1994, № 1-12
1995, № 1-12
1996, № 1-12
1997, № 1-12.*

Надійшла до редколегії 08.05.98

IV. ИНФОРМАТИКА

УДК 681.324

В.М.Шейко, Б.М.Смолянницький

ІНТЕРНЕТ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

З системних позицій розглянуто роль і місце Інтернет-технологій у розвитку сучасної світової інформаційної інфраструктури.

Сучасний світ характеризується інтенсивністю інформаційного обміну в різних сферах діяльності людини. Його завдання визначаються, передусім, розвитком сучасних інформаційних технологій, котрі забезпечують інформаційний обмін між людьми, колективами, відображають відповідний рівень можливостей систем реєстрації, збереження, обробки й передачі інформації. Важливими історичними етапами розвитку інформаційних технологій є поява писемності, книгодрукування, пошти, телеграфу, телебачення, електронної пошти і, нарешті, глобальної мережі Інтернет. Ще на ранніх етапах розвитку людства відбувався процес формування відособленої групи людей, для яких спочатку основним, а далі єдиним заняттям була робота з інформацією. Жреці - охоронці усних скарбів знань, переписувачі й тлумачі книг – тисячоліттями залишали за собою владу, яка ґрунтувалася на монопольному доступі до зростаючого фонду людського досвіду. Вони були посередниками між накопиченими знаннями і зацікавленими в цих знаннях людьми. Цей живий бар'єр почав руйнуватися тільки після винаходу книгодрукування. Нині бар'єр між потенційними користувачами і електронними ресурсами в епоху Інтернету може знову виникнути, якщо не вирішити низку організаційних, фінансових, навчально-методичних та інших проблем, пов'язаних із впровадженням інформаційних ресурсів Інтернет у повсякденну діяльність людства. Безумовно, використання інформаційних Інтернет-ресурсів у практичній діяльності – вельми складне завдання, яке необхідно вирішувати при державній підтримці на всіх його етапах.

Що таке глобальна мережа Інтернет? Щоб мати уявлення про масштаби світових інформаційних потоків, розглянемо таку ситуацію. На одному комп'ютері диск – CD-ROM на 600 мільйонів різних знаків, який забезпечує розміщення на ньому, наприклад, 24 томів енциклопедії тексту, картинок та відеосюжетів. Користувачі, які підключені до Інтернет, мають доступ до всього масиву інформації. В другому місці Інтернету на комп'ютері є інша інформація, котру можуть застосовувати користувачі світової мережі. Якщо уявити, що доступ до Інтернету мають приблизно 10-15 мільйонів комп'ютерів, їх сумарний об'єм пам'яті перевищує об'єм пам'яті одного CD-

ROM більше ніж у 400 разів. До таких масштабних ресурсів може мати доступ практично кожний користувач Інтернету.

Які можливості має Інтернет і як, реалізуючи їх, можна задовольнити потреби потенційного користувача з метою істотного підвищення ефективності інформаційної діяльності?

Для загального уявлення щодо можливостей Інтернету дамо його визначення, розглянемо короткий зміст його сервісу (основних послуг).

За визначенням фахівців, Інтернет – це комплекс технічних засобів (комп'ютерів, засобів зв'язку), стандартів і домовленостей, котрі з 1970 р. дозволяють підтримувати зв'язок між комп'ютерними мережами в світі. Це розвинута павутина неупорядкованих зв'язків, що взаємно пересікаються через супутникові, оптоволоконні, телефонні й радіорелейні канали, які сполучають мільйони комп'ютерів у всьому світі. Використовування вищезазначених каналів здійснюється за стандартами міжнародних організацій, котрі називаються протоколами.

Електронна пошта (E-mail) є однією із популярних послуг Інтернету. Вона забезпечує передачу текстових повідомлень у межах глобальної спільноти Інтернету, запам'ятовування їх у пам'яті комп'ютера та виведення користувачеві в електронній або друкованій формі. За своїм призначенням вона не відрізняється від звичайної пошти, але функціонує значно скоріше (практично миттєво). Оплата здійснюється за місцевим тарифом навіть за електронні листи, що відправлені кореспонденту в будь-яку точку земної кулі. Ефективність електронної пошти давно привернула увагу спеціалістів. За даними США, в умовах широкої телефонної щільності ймовірність того, що телефонна розмова відбудеться, є невеликою. Досвід управлінської діяльності виявив, що більше половини викликів (56%) не потребують негайної реакції керівника, 29% із них можна відкласти до кінця дня, 27% - до наступного дня. Крім того, 60% телефонних викликів завдають перешкоди в роботі, оскільки остання є суттєво важливішою порівняно з телефонною розмовою.

Телеконференції (UseNet – мережеві новини) – друга за поширенням послуга Інтернету, при якій забезпечується централізований збір інформації за певною тематикою і надання її користувачам мережі.

Найважливішими можливостями Інтернету є надання послуг, які пропонують користувачеві доступ до численних інформаційних ресурсів світу. Основні послуги такого класу: 1) програма забезпечення дистанційного доступу до віддаленого комп'ютера (Telnet); користувач за допомогою комп'ютера має можливість працювати з програмами, що містяться в пам'яті віддаленого комп'ютера в Інтернеті; 2) протокол передачі файлів (FTP); користувач Інтернету може знайти в мережі необхідні для його професійної роботи програми, скопіювати їх і використовувати в своїй практичній діяльності; 3) гіпертекстова система з елементами мультимедіа (World Wide Web або WWW – всесвітня павутина). WWW – найпопулярніша й цікава

послуга Інтернету, котра за запитом користувача може подати на його комп'ютер документ із різноманітною інформацією (текст, гіпертекст, музика, графіка, трьохвимірні об'єкти та ін.). Гіпертекст – текст із системою багаторівневих і перехресних посилань.

Інтернет має можливість надавати безліч інших послуг: список розсилки - maillists, система експорту інформації - gopher, система індексування великих обсягів інформації, пошуку й витягу - WAIS, комп'ютерний телефон – Iphone та ін. Зазначені послуги детально описані в популярній літературі по Інтернет.

Відомо, що інформаційне середовище Інтернету створюється на основі технічних та програмних засобів сучасних інформаційних технологій. Суто технічні й економічні аспекти Інтернету підкреслюють вельми важливу, але не вирішальну особливість інформації. Стосовно користувача вона є перетвореною формою знань, яка дозволяє транслювати ці знання в суспільстві, зробивши їх суспільним надбанням. Таким чином, вбачаємо порівняльну оцінку між знаннями й інформацією, їх особистісну й суспільну значимість. Знання – це категорія, що стосується окремої особи, а інформація – суто соціалізована, є посередником в міжособистісній комунікації. Інформація – це дещо об'єктивне, не пов'язане з думками, особистими переживаннями людини. Інформаційні технології Інтернету забезпечують створення високоавтоматизованого середовища, котре надасть можливість отримати будь-які знання в електронній формі, тобто інформаційне середовище Інтернету вирішує проблему доступу до знань в будь-якому місці.

Ця особливість інформації пов'язана не з її технологічними властивостями, а з особливостями функціонування в культурі. Інформаційне середовище, основане на технічних та програмних засобах Інтернету, є невід'ємним елементом культури, особливості якої пов'язані з соціально-культурним призначенням. Якщо інформаційне середовище Інтернету розглядати тільки як інформацію, що зберігається й циркулює, то воно є об'єктом інформаційних технологій, що визначають умови його функціонування. Якщо Інтернет розглядати як засіб комунікації, який не зводиться до передачі фактичних відомостей, але пов'язаний з передаванням думок, розпоряджень, гіпотез, запитань, різних знань та ін., воно (інформаційне середовище) є невід'ємним елементом культури і його слід розглядати саме в цьому аспекті. Таким чином, соціально-культурні аспекти інформаційного середовища Інтернету пов'язані з його значенням в поширенні знань, а інформаційно-технологічні аспекти – зі здатністю зберігати, обробляти та розповсюджувати інформацію.

Зазначені чинники передбачають масове впровадження сучасних інформаційних технологій (передусім персональних комп'ютерів, засобів зв'язку, програмного забезпечення всіх послуг Інтернету) у повсякденне

життя суспільства – не буде перебільшенням вважати їх елементами сучасної культури.

Розглянемо діалектику інформаційних та соціально-культурних моментів користування Інтернетом. Культура міцно пов'язана з національними традиціями, вона є суто національною. Втім інформаційні технології Інтернету мають всесвітній планетарний характер. Будь-яке досягнення в цій галузі є взірцем для наслідування й удосконалення. В культурі старі досягнення не знищуються, а співіснують з новими. В інформаційних технологіях Інтернету все застаріле може існувати як музейний експонат, уже не діючий, проте який зберігають як культурну цінність.

Техніко-економічні характеристики інформаційних технологій Інтернету мають бути об'єктивними і відображати сучасний рівень їх розвитку. Вони відтворюються масовим тиражем. Так, програми, призначені для інтерактивної роботи користувача, називаються браузерями (від англійського browse – програма перегляду) і мають масове розповсюдження в Інтернеті. Минуло всього три роки після появи перших версій браузерів всесвітньо відомих фірм Netscape та Microsoft. Нині використовують її четверту версію. Відтворення культурних цінностей передбачає їх індивідуальну варіантність.

Важливою особливістю інформаційних технологій є наявність метайнформації, тобто інформації про “розміщення” інформації. Метаінформація надає відомості про те, де можна отримати те знання, яке подається як інформація, і навіть те знання, яке відсутнє в даному інформаційному середовищі. З цією метою в Інтернеті використовуються тематичні й індексні пошукові системи (наприклад, Yahoo, Alta Vista, WebCrawler, Lucos та ін.). Користувач звертається до інформаційних ресурсів зазначених пошукових систем у разі необхідності віднайти певні знання з метою вирішення своїх практичних завдань.

З урахуванням порівняльних характеристик та особливостей інформаційних і соціально-культурних моментів Інтернету можна визначити поняття інформаційної культури як одного із елементів національної культури. Сукупність системних відомостей щодо основних методів подання знань разом з уміннями та навичками застосовувати їх на практиці з використанням сучасних інформаційних технологій для вирішення змістовних завдань природно назвати інформаційною культурою. Інакше кажучи, інформаційна культура – це культура поведінки зі знаннями, даними, інформацією. Складовою частиною інформаційної культури є комп'ютерна грамотність сучасної людини, теоретичні знання, а головне, практичні навички в реалізації основних, необхідних їй послуг Інтернету.

Таким чином, інформаційна культура – це самостійний елемент національної культури, яка розвивається за своїми законами, потребує відповідного фінансування й державної підтримки. Тільки люди високої

інформаційної культури спроможні здійснити точний облік природних, людських, екологічних та інших ресурсів, що, безперечно, сприяє підвищенню оперативності й ефективності управлінських рішень з урахуванням усіх сторін життя сучасного суспільства.

На даному етапі розвитку глобальна телекомунікаційна система Інтернету є масовим інформаційним інструментом, що надає можливість використовувати її у бізнесі. Ресурси Інтернету можуть бути як засобом, так і об'єктом, передусім, маркетингу, тобто ринком для нових технологій, продукції, послуг. Тому стисло розглянемо величезні можливості використання Інтернету як засобу маркетингу товарів та послуг.

Маркетинг – це мистецтво запропонувати користувачеві товар або послугу, правильно визначити ціну, знайти канали збуту, організувати рекламну кампанію. Кожен із вищезазначених основних елементів маркетингу містить безліч піделементів, на які слід зважати при використуванні Інтернету як потужного засобу маркетингу товарів та послуг.

Завдяки Інтернету як виробники, так і клієнти можуть спілкуватися як рівні, здійснювати операції в середовищі “віртуального гіперпростору”, практично всім бажаним Інтернет надає можливість вийти на ринок і деякою мірою нівелює шанси інших компаній, представників малого бізнесу.

Для спілкування зі своїми потенційними клієнтами під час рекламної кампанії при реалізації маркетингового циклу фірми-виробники використовують різні комунікаційні засоби.

За існуючою з 50-х років традицією через технічні засоби, що використовувалися (пошта, телефон, телеграф, радіо, телебачення), маркетинг до застосування Інтернету мав однонаправлений характер. За цих умов клієнт виконував пасивну роль, оскільки його свобода вибору зводилася до мінімуму можливих відповідних дій (наприклад, заповнення й відправлення поштою купона). Навіть телефонне інтерв'ю в даному разі не є двостороннім процесом. Останні роки внесли принципові зміни щодо засобів реклами й комунікації. Глобальна комп'ютерна мережа є одночасно й новим середовищем спілкування, й ринком із мільйонами потенційних покупців з високим рівнем прибутку (по відношенню до США).

Застосування Інтернету як інструмента для просування товарів на ринок стає все більше інтенсивним і різноманітним. В Інтернеті можлива цілком нова структура взаємодії постачальників і клієнтів. У такому разі останні самі є активними постачальниками (зокрема постачальниками інформації щодо своїх потреб). Оскільки Інтернет є цілком новим комунікаційним середовищем, відомі до цього часу традиційні прийоми маркетингу в певних випадках неможливо використовувати в мережі в існуючій формі. Аналізуючи ефективність використання Інтернету, розглянемо деякі моделі зв'язку, в яких слід зважати на основні компоненти

маркетингу: споживачі, фірми (постачальники), інформаційний зміст і середовище.

Перша модель визначає як середовище засоби масової інформації (газети, журнали, радіо, телебачення, усна реклама). Основною особливістю цієї моделі є однонаправлений потік, за допомогою якого фірма передає інформаційний зміст споживачам. Зворотний зв'язок між споживачем і фірмою в цій моделі відсутній.

Друга модель визначає як середовище традиційну модель зв'язку "передавач – приймач", для котрої використовуються комп'ютери. При реалізації цієї структури середовище є менш пасивним і саме сприяє зворотному зв'язку між споживачем та фірмою. Ця модель є інтерактивною, тобто залежність кожного наступного обміну інформацією від результатів попереднього й поточного обмінів.

Третя модель подає як середовище розподілену комп'ютерну мережу, при можливості глобальну, за допомогою якої клієнти й компанії можуть надавати і здійснювати інтерактивний доступ до інформаційного середовища; багатостороннє інформаційне спілкування в даному середовищі. За таких умов інтерактивність у процесі маркетингу реалізується на перших стадіях інформаційного зв'язку між фірмою і клієнтом у залежності від того, як клієнт відреагував на попередні обміни.

Інтернет не є аморфним масовим ринком, який потребує великих витрат коштів і часу на визначення потенційних клієнтів. "Віртуальне товариство" в Інтернеті – це аудиторія, що об'єднана за низкою ознак: від професійних інтересів до захоплень. Ця аудиторія є доступною через наявність потужних інформаційних засобів: Usenet з ієрархією групи новин, списків розсилки (maillists), а також пошукових систем типу Yellow Page, Yahoo і рекламних агентств типу Apollo Advertising. Крім того, можна використовувати різні інформаційні послуги Інтернету: WWW, FTP, Gopher, E-mail, Usenet та ін.

Слід зауважити, що ця аудиторія є активною, освіченою і часто критичною. Тому вона відхилить традиційну, орієнтовану на пасивного глядача рекламу. Крім того, інтерактивні можливості, навігація, ефект присутності в Інтернеті надають можливість бізнесменам використовувати нові способи реалізації їх маркетингових зусиль на стадії впровадження в нові сфери ринку, їх завойовування і конкурентної боротьби.

Традиційна реклама вражає потенційного клієнта яскравими образами і звуками. Змістовна частина її обмежена закликком негайно купити товар і лише зрідка доповнюється списком його переваг. Такому підходу в Інтернеті протиставлений взаємноорієнтований маркетинг, при якому заклик купити товар немов відсувається на другий план. На першому місці – завдання передати потенційному клієнту (а також за можливістю одержати від нього) інформацію, яка має самостійну цінність навіть у разі відмови клієнта від купівлі товару. Саме такий підхід забезпечує інформаційну відкритість і

цінність Інтернету як інформаційної інфраструктури маркетингу. Будь-який підприємець має зважати на те, що розповсюдження небажаної реклами має поступитися місцем наданню корисної, необхідної і при цьому безкоштовної рекламної інформації. Таку можливість і забезпечує Інтернет. Слід назвати низку заходів і публікацій у межах маркетингового циклу, котрі можливо реалізувати засобами Інтернету: анонсування нових видів продукції, послуг, демонстраційні зразки, прайс-листи, контактна й довідкова інформація, вивчення потреб, запитів клієнтів, їх обслуговування, огляди й коментарі, оголошення про працевлаштування, вакансії та ін.

Останнім часом розпочнуть функціонування українські сегменти електронної комерції на базі стандартів і протоколів Інтернету. Проблема розвитку вітчизняних "магазинів у мережі" має бути вирішена на основі опанування населення до Інтернет-технологіям.

Таким чином, Інтернет сьогодні – це не тільки величезна кількість комп'ютерів, а й неймовірна кількість людей, для яких глобальна мережа є принципово новим способом спілкування, котре майже не має аналогів у сучасному світі. Мабуть, ще ні один технічний винахід, окрім телефону, не викликав такого перевороту в спілкуванні людства без кордонів, відстані, мови, програмних та апаратурних платформ комп'ютерів. Безперечно, що на інформаційну супермагістраль XXI ст. вийдуть саме ті, хто бажає бути користувачем Інтернету.

Надійшла до редколегії 04.10.98

УДК 681.324

Л. Я. Філіпова

АВТОМАТИЗОВАНІ БАЗИ ДАНИХ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку автоматизованих бібліографічних баз даних у складі телекомунікаційних корпоративних бібліотечних мереж зарубіжних країн.

Сучасний обсяг знань та неослаблений попит на них зумовили необхідність компактної форми їх зберігання і організації оперативного пошуку необхідних відомостей. Це можливо завдяки появі комп'ютерів, що спочатку були розроблені для обчислювальних завдань, але знайшли широке застосування для обробки, зберігання та організації доступу до даних, що об'єднуються в бази даних (БД).

Відомо, що сукупність БД можуть утворювати банк даних (БнД), який можна розглядати і як автоматизовану інформаційну систему (АІС). АІС реалізує централізоване управління даними в інтересах усіх користувачів системи, до складу якої вона входить. Точніше кажучи, БнД є підсистемою автоматизовано-інформаційної системи, яку розглядають як узагальнене поняття для всіх систем, що виконують функції збирання, обробки і видачі інформації в автоматизованому режимі. БнД в межах АІС розуміють і як підсистему, що виконує функції зберігання, пошуку і видачі інформації, в такій трактовці БнД ще може називатися інформаційно-пошуковою системою (ІПС).

У процесі розвитку БнД суттєво змінилися принципи організації інформації: від файлової організації даних - до організації масивів даних, що реалізують принцип незалежності даних від прикладних програм. Така організація масивів даних, поширена в 70-х рр., дозволила реалізувати деякі переваги, зокрема, використовувати ті самі дані одночасно для багатьох прикладних завдань, значно скоротити збільшення інформації за рахунок зменшення дублювання даних, крім того, концепція БД безпосередньо не залежить від появи ЕОМ. Концепція БД виникла набагато раніше і знайшла відображення в різноманітних картотеках і каталогах. Зокрема, запис розглядався спочатку як запис на картках, а слово файл (file) означало каталожний ящик з картками. Таким же чином, поняття індекс, дескриптор та ін. теж виникли свого часу стосовно картотек та різних каталожних систем. [2]

На думку бібліографа, база даних - це упорядкована сукупність бібліографічних і фактографічних відомостей, що належать до певної галузі, предмета, зафіксована на електронних носіях і призначена для автоматизованого пошуку й обробки даних.

На думку фахівців технічних галузей знань, база даних - це сукупність взаємопов'язаних даних, що належать до певної предметної області і зберігаються в пам'яті ЕОМ, щоб забезпечити подальше накопичування та поновлення даних. Базу даних розуміють як безліч записів, для яких існує система правил, що дозволяє не тільки знаходити кожний запис та його окремі елементи в пам'яті комп'ютера, а й пов'язувати ці елементи певним чином між собою, тобто визначати структуру БД. Бази даних можна розглядати і як інформаційні системи, до складу яких входить комплекс спеціальних засобів для підтримки динамічно-інформаційної моделі предметної області з метою забезпечення інформаційних запитів користувачів.

Як відомо, в системах інформації, що використовують обчислювальні машини, існують десятки та сотні мільйонів даних, які складають масиви фактографічної, документальної, бібліографічної та іншої інформації. Застосування БД є одним із найперспективніших засобів реалізації інформаційного забезпечення автоматизованих систем (АС) різного типу і рівня. Виділяють різні типи і види БД, основні з яких - документальні, фактографічні і інтегровані.⁸⁵

Документальні БД умовно розподіляються на «видові» й «тематичні». Видові БД організовані за видами документів (патенти, каталоги, статті, переклади, стандарти тощо), що наповнюють їх. Тематичні БД організовані за родом людської діяльності: електроніка, металургія, медицина, енергетика та ін.

Документальні (видові) БД - це такі БД, котрі містять бібліографічні й текстові дані: а) бібліографічні БД - бібліографічну інформацію або бібліографічні відомості про друковану продукцію; б) повнотекстові БД -

---

⁸⁵ *Огляд різних типів та видів БД див. також: Нагорна Л.Я. Документальні бази даних у світовому інформаційному просторі // Культура України: історія і сучасність: Матер. Всеукр. наук.-теорет. конф./ ХДІК. Х., 1996. С.53-54; Нагорная Л.Я. Библиографические базы данных Украины в области науки и производства // Современ. пробл. совершенств. деятельности сельскохоз. б-к...: Тез. докл. и сообщ. науч.-практ. конф./УААН.РНСХБ. К.,1991. С.14-16; Нагорная Л.Я., Матюхин В.П. Коммерческие информационные системы и базы данных в современном мире (обзор заруб. печати) // III Междунар. науч.-практ. конф. "Информ. ресурсы: создание, интеграция и использование": Тез. докл. и сообщ./ВИНИТИ М., 1996. С.169-172.*

електронні варіанти текстів: газет, журналів, окремих статей та іншої друкованої продукції. Фактографічні БД містять довідкові дані, факти, явища, події, предмети, наприклад, адресно-номенклатурні картотеки, таблиці властивостей речовин та ін. Проте така градація умовна, оскільки часто БД є збігом двох типів БД.

Інтегровані БД містять взаємопов'язану документальну і фактографічну або багатовидову інформацію за даним профілем. Під інтегрованою системою обробки даних розуміють удосконалену систему обробки даних, що забезпечує ефективне рішення завдань управління і використання обчислювальної техніки завдяки спеціальній організації даних. Ця система дозволяє здійснювати багатоцільове використання інформації при одноразовому чи мінімально припущеному її запровадженні в систему, усувати дублювання документів і масивів даних, знизити питомі витрати на одержання одиниці результативної інформації, забезпечувати централізоване збереження і використання даних.

Важливою ознакою, за якою класифікують БД, є тематична. Відповідно до неї БД розподіляються на багатогалузеві, міжгалузеві, вузькотематичні, проблемно-тематичні. Виникнення автоматизованих баз даних було історичною, об'єктивною необхідністю і результатом впровадження техніки в усі сфери науки та виробництва. Тому вперше автоматизовані масиви виникли в передових у галузі інформатики і обчислювальної техніки країнах - США і Англії.

США до цього часу є лідером по випуску електронної продукції, яка панує на інформаційних ринках усіх держав світу. В цій країні виробниками БД тривалий час були державні центри інформації: Національний науковий фонд, Національна наукова рада, Національна служба технічної інформації при Міністерстві торгівлі, Національне бюро стандартів, Національні бібліотеки та ін. Кожний із цих центрів мав чітку спеціалізацію. Ведення документальних БД здійснювали і професійні наукові товариства. Одне з перших товариств, яке утворило БД, було суспільство металознавства Metadex (1966 г.)

На другому місці після США - Великобританія, де виробництво БД налагоджували як державні центри, так і комерційні фірми, які в 70-і рр. вийшли на перше місце за показниками виробництва БД. Виробниками автоматизованих масивів інформації в країні були також наукові товариства. Найбільше товариство інженерів-електриків випускало БД INSPEC, що налічувала понад 5 млн. записів. Сфера підготовки і розповсюдження БД не була впорядкованою, не зважаючи на спробу досягти цього за допомогою організації Комітету з НТІ і Конфедерації 30 організацій СІСІ.

Як децентралізоване відзначають виробництво БД у Німеччині: незначна частина БД (майже 14%) - німецькою мовою, більшу частину становлять БД, що імпортовані з інших країн, зокрема, США. Кожну галузь обслуговують декілька центрів, які не координують свою роботу, що

призводить до більшого засилля іноземних компаній.

Інший стан цієї сфери - у Франції. Утворення БД і доведення інформації до споживачів здійснювали різні центри, об'єднані єдиною політикою, що забезпечувало централізацію і стабільність. Найбільшим виробником був Центр науково-технічної документації, який утворив у 1973р. найпотужнішу систему БД Paskal, що охоплює вала галузі науки і техніки.

Найбільші держави Європи активно використовують інформаційні продукти США. Ще більше панування американської інформації в невеликих державах, внесок яких у науку і техніку в світовому масштабі становить понад 1-2% і закордонна інформація для яких є основним джерелом знань. Усі роботи в галузі автоматизації в таких державах зводяться до утворення мереж передачі даних.⁸⁶

У 60-ті роки почали розвиватися високими темпами бібліографічні БД⁸⁷ (ББД), які вміщували лише окремі елементи бібліографічного опису. Пізніше вони стали доповнюватися рефератами. Значна частина бібліографічних баз даних створювалася з природничих наук, зокрема, з хімії, біології і медицини, друге місце посідала техніка, третє - сільське господарство. Ці галузі домінували тому, що саме в них активно розроблялися нові напрями технології, нові матеріали.

Одним із різновидів ББД є електронний каталог (ЕК)⁸⁸, що характеризується формуванням машинного формату, структура якого забезпечує бібліографічний опис документа. Формат повинен вміщувати ідентифіковані елементи (автор, заголовок, рік видання та ін.). Проте при формуванні ББД і ЕК необхідно зважати на їх вартість і трудомісткість проведення. Тому раціонально робити їх на базі одного обчислювального центру, а інформаційні ресурси використовувати спільно усіма учасниками. Такий підхід забезпечує мінімальні затрати та максимальну користь.

---

⁸⁶ Статистичні дані одержані з зарубіжних матеріалів за станом на кінець 80-х рр.

⁸⁷ Детальний огляд зарубіжних бібліографічних БД, що були розповсюджені у світовому інформаційному просторі у 80-ті рр., див.: Быстрова Г.К., Дубинская С.А. Библиографические БД по науке, технике и сельскому хозяйству в развитых капиталистических странах: Учеб. пособ. М., 1989. 56 с.

⁸⁸ Див. літ.: Методы создания электронных каталогов в РГБ: Метод. пособие / Рос.гос. б-ка. М., 1997; Информационно-поисковый язык на основе ББК для электронного каталога: Метод. пособие / Рос.гос. б-ка. М., 1997; Шендряева Н.М. Электронный каталог в библиотеках США // Науч. и техн. б-ки. 1995. №6. С. 55.

Сучасний етап розвитку БД у світовому інформаційному просторі характеризується такими процесами, як об'єднання бібліотечно-бібліографічних ресурсів для спільного їх використання. Окрім перелічених вище центрів, які володіють та розповсюджують БД, нині все більше розвиваються об'єднання бібліотек - так звані корпоративні бібліотечні мережі. Найбільш розвинутими на сучасному етапі телекомунікаційними корпоративними бібліотечними мережами в США є OCLC (Online Computer Library Center), RLIN (Research Library Information Network), WLN (Western Library Network), ISM (Canadian Network) і декілька десятків інших мереж, наприклад, мережа наукових бібліотек на чолі з Публічною бібліотекою Нью-Йорка (NY Public Library), мережа публічних бібліотек на чолі з Mid Manhattan Public Library (MMPL), що охоплює 84 бібліотеки. В основі їх функціонування - принцип централізованої обробки, спільного використання електронних каталогів і БД будь-якої бібліотеки мережі.⁸⁹

Найбільшою міжнародною мережею в США визнана OCLC - Онлайновий комп'ютерний бібліотечний центр, започаткований у 1967 р. Це некомерційна організація, що спеціалізується на автоматизованому бібліотечному обслуговуванні і дослідженнях. Бази даних OCLC містять інформацію, потрібну науковим працівникам, студентам, ученим та іншим користувачам. Нині вона обслуговує понад 20 тис. бібліотек різних типів у США і в 61 країні за кордоном. Основною метою цієї мережі є спрощення доступу до бібліотечних ресурсів і скорочення бібліотечних витратків. Завданням корпорації є вдосконалення загального доступу до міжнародної інформації. За станом на 1 березня 1995 р. членами OCLC були: 1748 академічних бібліотек, 132 наукові і 872 публічні бібліотеки, 76 бібліотек штатів, 105 бібліотек уряду штатів/муніципалітетів, 111 центрів обробки інформації, 457 юридичних і 450 медичних бібліотек, 534 бібліотеки корпорацій, 165 теологічних бібліотек, 593 федеральні бібліотеки, 142 шкільні бібліотеки, 532 бібліотеки коледжів і 960 бібліотек інших типів - разом 20 тис.[12, 13]

У Великобританії нині відбуваються такі ж інтеграційні процеси в бібліотечному середовищі, як і в США. Так, у 1983 р. був утворений Консорціум наукових бібліотек університетів - Consortium of University Research Libraries (CURL) як неформальна група 7 університетських бібліотек: Кембриджа, Единбурга, Глазго, Лідса, Лондона, Манчестера і Оксфорда. До 1987 р. завдяки їх зусиллям була складена єдина БД в єдиному стандарті AACR2 і електронному форматі UK MARC, яка стала доступною для всіх університетських бібліотек. До цього часу БД CURL містила майже 9 млн. бібліографічних записів, близько половини яких -

---

⁸⁹ Ориентиры культурной политики / М-во культуры РФ. ГИВЦ. М., 1997. Информ. вып. N 6. С.4-14.

бібліографічна інформація про книги Бібліотеки Конгресу США і британська національна бібліографія з Британської бібліотеки, інші записи бібліотек-учасниць.

У Франції досить розвинутими є бібліотечні мережі, що володіють масивами БД. Сучасні бібліотеки Франції використовують три корпоративні мережі: мережу Національної бібліотеки Франції (35 бібліотек), мережу ABES (Бібліографічна агенція системи вищої освіти) (27 бібліотек), мережу OCLC. Тільки одна бібліотечна мережа ABES має 5 основних БД: БД дисертацій (300 тис. записів), БД періодики (270 млн. записів), БД-зведений каталог книг (1,5 млн. записів), БД електронного міжбібліотечного абонементу, авторитетний файл за предметними рубриками.⁹⁰

В Росії з 1995 р. здійснюються роботи по проектуванню Російського Центру кооперативної каталогізації, куди ввійшли національні й деякі інші великі бібліотеки: ДПНТБ (Державна публічна науково-технічна бібліотека) Росії, РДБ (Російська державна бібліотека), РНБ (Російська національна бібліотека), БПН РАН (Бібліотека природничих наук Російської Академії Наук), БАН (Бібліотека Академії Наук), ДЦНМБ (Державна центральна наукова медична бібліотека), ВДБЛ (Всеросійська державна бібліотека іноземної літератури) та ін. Головною метою проекту є реалізація єдиної системи централізованої і кооперативної каталогізації вітчизняних джерел (баз даних і електронних каталогів) з онлайн-доступом бібліотек-учасниць і користувачів.[12] В Україні також працюють над створенням "Центру корпоративної каталогізації", очолюваного Книжковою палатою України.[6]

Фактографічні БД, що теж умовно поділяються на видові та тематичні (організовані за родом людської діяльності, яку вони представляють), є досить розповсюдженими інформаційними продуктами, популярними серед користувачів відповідних галузей. Найбільша кількість БД фактографічного типу виробляється у США - понад 73%, в Європі - 11%, Канаді - 6%.⁹¹

На сучасному етапі найбільший попит має фактографічна інформація з комерції, економіки і підприємництва. Комерційна інформація в складі інформаційно-економічних систем визначається, в першу чергу, попитом користувачів маркетингових інформаційних систем. Так, журнал "IDP Report"(США) надрукував таблицю найбільш поширених інтерактивних інформаційних систем (або БД). У таблиці наводяться дані про загальну кількість користувачів цих систем і про приріст цього показника протягом року. Перші два місця посіли Центри автоматизованого інформаційного пошуку, які надавали передусім економічну інформацію, орієнтовану на представників торговельних і промислових кіл.

⁹⁰ Там же. С.30-40.

⁹¹ Статистичні дані одержані з зарубіжних джерел.

За іншими результатами аналізу, проведеного за даними довідника "Directory of Online Databases" (США), найбільшу групу складають БД у галузі економіки, комерції і фінансів, а також у суміжних з ними галузях наукової та практичної діяльності. Сюди увійшли бази даних, що містять індекси цін, біржову інформацію та ін. Друга за значенням група БД - це бази з інформацією про підприємства і підприємницьку діяльність. Існує група БД, що стосуються маркетингу, наприклад, БД з інформацією про потенційних споживачів різноманітних товарів, про розмір їх прибутку, навіть є відомості про марку автомобіля, телевізора, членства в клубі та ін. Одна з таких БД містить відомості про осіб, що регулярно споживають спиртні напої.

За останні роки кількість інтерактивних БД, що містять фактографічну інформацію комерційного характеру, зростає і в Європі. В Німеччині, наприклад, була створена БД Hoppenstedt, що включає інформацію комерційного і технічного характеру про фірми, торговельні компанії цієї країни. Користувачі Великобританії мають доступ до БД Infocheck, що містить комерційну, технічну і фінансову інформацію про 100 тис. британських комерційних компаній. Найбільший інтерес до БД комерційного характеру, як свідчить зарубіжна преса, виявляють споживачі Швейцарії. Завдяки використанню БД, що містять інформацію, пов'язану зі сферами комерції, фінансів і підприємницької діяльності у виробництві, швейцарським споживачам надавалося понад 89% загального обсягу інформаційних послуг. Друге місце (58%) належало споживачам Великобританії і третє (48%) - США.⁹²

У міжнародному масштабі до БД такого типу інтерес зростає, незважаючи на високу вартість користування ними. Наявність великої кількості різноманітних БД зумовила створення спеціальних довідників, що дозволяє вибрати потрібний автоматизований масив і організувати ефективну роботу і управління базою даних. У цих виданнях є інформація про виробників баз даних, тематичний зміст, види документів, час утворення БД та їх використання в діалоговому режимі, періодичність поповнення, вартість однієї БД у разі одержання друкованого варіанта відповіді на запитання, дані про наявність друкованих аналогів тощо. Подібні відомості можна знайти в періодичних виданнях з інформатики, бібліотечної справи та ін.

Завдяки підвищенню рівня БД та зростанню їх кількості вони стали прибутковим інформаційним товаром. У західних країнах давно сформувався ринок комп'ютерної інформації і виникло багато організацій, спеціалізованих на виконанні різноманітних функцій, пов'язаних з поширенням інформації.

---

⁹² Статистичні та фактичні дані одержані з зарубіжних джерел за станом на кінець 80-х рр.

Сформувалася система організаційно-економічних і правових відносин між цими організаціями, склалося програмно-технічне і телекомунікаційне середовище їх формування. Поширення інформації стало одним із найважливіших елементів функціонування сучасного суспільства.

Виділяють три основні типи організацій, що становлять індустрію інформації у розвинутих зарубіжних країнах. Первинним елементом індустрії є виробники інформації - організації, що здійснюють збирання, систематизацію і переведення інформації в електронну форму. Це органи державної статистики, інформаційні агенції, зовнішньоекономічні організації, науково-дослідні інститути та деякі інші.

Другий тип - власники БД - організації, що одержують інформацію і завантажують її в бази даних. У нашій країні ці функції виконували самі виробники інформації. За кордоном функції виробників інформації і власників БД, звичайно, організаційно поділені, завдяки надвисокому рівню спеціалізації і кооперації в індустрії інформації.

Третій тип - інформаційні посередники (або брокери). Це - інформаційні центри, інформаційно-бібліотечні структури в різноманітних закладах (виробничих, навчальних, наукових та ін.) Часто організації цього типу виконують також функції пошуку інформації в деяких БД за замовленням користувачів. І, нарешті, користувачі БД, що здійснюють пошук інформації в БД, самостійно або через інформаційних посередників.[4]

Таким чином, у межах сучасної інформаційної індустрії активно розвиваються різноманітні типи і види БД, в яких зацікавлені як користувачі, так і виробники, посередники та інші учасники комунікаційних процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Атре Ш. Структурный подход к организации баз данных. - М: Финансы и статистика, 1983. - 317 с.*
2. *Додонов А.Г. и др. Компьютерная информация: хранение и управление. - К.: Наук. думка, 1992. - 232 с.*
3. *Информатика: данные, технология, маркетинг/ В.П. Божко, В.В. Брага, Н.Г. Бубнова и др. - М., Финансы и статистика, 1991. - 224 с.*
4. *Кокарева Л.В., Тимченко Е.А. Современные системы БД и БИД: Обзор. - М.: ВНИИЦ, 1989. - Вып. 20. - 125 с.*
5. *Мартэн Д. Базы данных. Практические методы: Пер. с франц./ Под ред. А.В. Шилейко и Т.И. Шилейко. - М.: Радио и связь, 1983. - 168 с.*
6. *Сенченко М.І. Стратегічний план інформатизації бібліотек України до 2005 р.// Вісник Книжкової палати.-1997.-№6.-С. 3-6.*
7. *Система баз данных и банков данных: Нормат. и метод. матер. /ВИМИ. - М., 1992. - 235 с.*
8. *Смородинский А.В. Базы данных: тенденции развития // В мире персон. компьютер. - 1990. - N5. - С. 76-84.*

9. Филиппова Л.Я. Автоматизированные библиографические базы данных: пользовательский подход : Книга для работников электронных библиотек и информационных служб, имеющих гуманитарное образование. – К.: ЧП «Интеграл Кин», 1998. – 191 с.
10. Цветков В.Я. Информатизация: создание современных информационных технологий/ ВНИИЦ. - М., 1990. - 115 с.
11. Четвериков В.М., Ревунков Г.И. Базы и банки данных: Учеб. для вузов по спец. "АСУ". - М.: Высш. шк., 1987. - 248 с.
12. 4-я Международная конференция "Крым-97". Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы конференции. - Судак, 1997. - Т. 1. - С.1 - 311; Т. 2. - С. 316 - 658.
13. Шрайберг Я.Л., Ворайский Ф.С. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие. - М.: Либерия, ГПНБ России, 1996. - 273 с.

Надійшла до редколегії 02.03.98

УДК 021:681.3(477)

І.М. Фоменко

АНАЛІЗ ДОСВІДУ АВТОМАТИЗАЦІЇ БІБЛІОТЕК

Висвітлено різні аспекти автоматизації бібліотек: від розробки концепції до створення автоматизованих інтегрованих інформаційно-бібліотечних систем і впровадження їх у бібліотеках.

Проблеми автоматизації бібліотек увійшли в професійне життя автора з 1988 року, коли інститут придбав перші три персональних комп'ютери «Искра 1030» й виникла необхідність впроваджувати автоматизовані бібліотечні технології в навчання студентів [1,2].

Аналіз публікацій з питань автоматизації документальних технологій показав майже повну нерозробленість цього проблемного середовища. Не визначена професійно обґрунтована концепція автоматизації бібліотек, відсутні рекомендації по здоланню проблем, пов'язаних з автоматизацією бібліотек. Тому впровадження автоматизованих бібліотечних технологій почали з розробки концепції автоматизації бібліотек, з аналізу проблем процесу автоматизації та розробки рекомендацій щодо подолання цих проблем [1,2,3].

Основними проблемами автоматизації бібліотек є забезпечення напрямів функціонування автоматизованих інформаційних систем (АІС), які створюються у бібліотеках.

1. **НОРМАТИВНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.** Для забезпечення функціонування бібліотеки у світовому інформаційному просторі необхідно використовувати єдину систему інформаційно-бібліотечних стандартів, угод та протоколів.

2. **ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ** - це сукупність інформації, яка обробляється АІС, засобів кодування, методів організації, зберігання та контролю.

3. **ЛІНГВІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.** Бібліографічні бази даних не можуть ефективно функціонувати без розвиненої системи лінгвістичного забезпечення, тобто комплексу мовних засобів, які необхідні для обробки документів, запитів, а також засобів використання та ведення (підтримки) інформаційно-пошукових мов. Ці складові частини комплексу мовних засобів однозначно зумовлюють визначне значення інформаційного забезпечення.

4. **ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.** Технологія - це чітка послідовність операцій, виконання котрої зумовлює досягнення поставленої мети. Стосовно формування електронного каталога та бібліографічних баз даних під технологією розуміють послідовний процес виконання операцій, які пов'язані зі складанням бібліографічного опису та організацією доступу до нього.

Автоматизовані технології повинні мати інформаційно-достатні, зручні для користувача інтерфейси, зберігати звичну для бібліотекарів технологічну послідовність процесів. Із впровадженням нових інформаційних технологій у бібліотеках виникла необхідність нової спеціальності, яка зумовлена появою технології баз даних і відповідає за виконання нових у бібліотечі технологічних функцій. Це адміністрування баз даних (функція керування формою та змістом БД).

Адміністратор Баз Даних (АБД) - це спеціаліст, який має уявлення про інформаційні потреби користувачів; працює в контакті з користувачами; відповідає за визначення, завантаження та захист БД; повинен мати повне уявлення про предметну область, а також про зберігання та використання даних. АБД відповідає за аналіз потреб користувачів, за проектування БД, її впровадження, оновлення та реорганізацію. АБД супроводжує базу даних протягом її функціонування (планування, проектування, експлуатацію).

5. **МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ** - це комплекс засобів обробки, зберігання й видачі інформації (інформаційних повідомлень) Цей вид забезпечення складається з наповнення інформаційно-обчислювального комплексу. Архітектуру та параметри матеріально-технічного забезпечення слід визначати відповідно до вимог, які зумовлені програмним забезпеченням.

6. **ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (ПЗ)** складається з комплексу програмних продуктів, які призначені для реалізації на ЕОМ математичних методів обробки інформації та керування ЕОМ. ПЗ поділяється на системне та прикладне. До системного ПЗ належить Операційна Система (ОС) та різні інструментальні програми; до прикладного - програмні продукти, розроблені для рішення завдань користувачів. Ці продукти бувають універсальні, які розробляються для різноманітних завдань, та спеціалізовані. Програмне забезпечення документальних систем (зокрема бібліотек), призначене для автоматизації, поділяється на універсальні, але з обмеженими можливостями, Інформаційно-Пошукові Системи (ІПС) та інтегровані Автоматизовані Інформаційні Бібліотечні Системи (АІБС).

7. **КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.** Автоматизація бібліотечних процесів поставила бібліотеки перед необхідністю навчання бібліотечних працівників роботи в середовищі автоматизованих бібліотечних технологій.

Проблеми навчання поділяються на дві основні:

- необхідність підвищення фахової кваліфікації;

- необхідність навчання роботі з пакетами прикладних програм.

Особливе місце посідає проблема навчання фахівця нової спеціальності - адміністратора баз даних. Завдання, які вирішує АБД, поділяються на дві групи: адміністративні й технічні, прикладні й системні.

- Адміністративні завдання складаються з інтерпретації цілей користувачів; визначення засобів виконання роботи фахівцями, які взаємодіють з базами даних. Для виконання цих завдань треба знати методи доступу до БД користувачів, стандартизацію елементів, пріоритети прикладних програм.

- Технічні завдання складаються з уміння проектувати схему БД; розробляти структуру даних; вести словники даних; регулювати експлуатаційні характеристики. Для цього необхідні знання Системи Управління Базами Даних (СУБД) та компетентність з питань, які пов'язані з веденням та використанням БД.

- Прикладні завдання пов'язані зі вмістом та використанням БД. Для їх виконання необхідні знання проблемного середовища, повинні бути відомі всі користувачі та їх інформаційні потреби, а також відносна вартість різних прикладних програм.

- Системні завдання передбачають знання програмно-апаратного середовища, в якому функціонує БД. Для їх виконання необхідне детальне знання СУБД, засобів фізичного зберігання даних, знання експлуатаційних завдань, завдання архівування, встановлення даних, імпорт та експорт даних, друк звітів. Цей далеко не повний перелік обов'язків АБД наочно демонструє необхідність впровадження нової в бібліотеках професії, без котрої цілісність інформації у бібліотечних базах даних стає під сумнівом.

8. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ передбачає вирішення проблем, пов'язаних із впровадженням нових інформаційних технологій у бібліотеки. Цей вид забезпечення поділяється на централізоване і місцеве. Централізоване, тобто організаційне забезпечення з боку держави: вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням інформаційного простору необхідними національними стандартами; єдине лінгвістичне забезпечення - це словники ключових слів, словники понять ключових слів, тезауруси, рубрикатори, таблиці бібліотечних класифікацій тощо; забезпечення бібліотек новим штатним розписом; новими тарифними окладами, зважаючи на те, що в нових бібліотеках повинні працювати фахівці високої кваліфікації; нарешті, забезпечення бібліотек повною актуальною та оперативною інформацією з питань автоматизації бібліотек. Міське організаційне забезпечення складається з великого переліку питань, які керівництву бібліотеки необхідно вирішити для успішного проведення автоматизації.

Аналіз стану необхідного нормативного забезпечення в країні на той час виявив, що в Україні не було необхідних національних стандартів,

зокрема стандарту обміну бібліографічними даними та стандарту запису бібліографічних даних на магнітні носії. Аналіз світового досвіду свідчить, що існує міжнародний стандарт на запис бібліографічної інформації на магнітні носії - ISO 2709. В світі найбільш поширеним був розроблений під егідою ООН універсальний комунікативний формат UNIMARC, який повинен об'єднати все сімейство форматів MARC. Виходячи з поширеності стандартів, прийняли рішення за основу взяти формат UNIMARC і розробляти формати (структури даних) бібліографічних баз даних, сумісних із ним.

Лінгвістичне забезпечення в країні на той час було розроблене й впроваджене недостатньо, що стримувало автоматизацію бібліотек. Аналіз доступних на той час Пакетів Прикладних Програм (ППП), придатних до обробки документальної інформації, виявив, що найпоширеніші на той час СУБД належали до xBASE стандарту (dBASE III plus, PARADOX, FoxBase, FoxPro, RBASE, та інші). За своїми характеристиками ці СУБД професійно не придатні до документальних АІС: не підтримують великі бази даних; розроблені до іншої предметної області; посідають багато місця на зовнішній пам'яті; цим СУБД характерна велика реактивність системи; засобами цих СУБД неможливо виводити бібліографічну інформацію у вигляді, до якого звикли бібліотекарі та потребує IFLA (бібліографічна картка та бібліографічний запис).

Програмні продукти Oracle та BTRIEVE, які спроможні задовольнити запити бібліографічних баз даних, були недосяжними нам через вимоги до ЕОМ та ціну. Єдиним програмним продуктом, який відповідав вимогам бібліографічних баз даних, був CDS/ISIS/M.

ППП CDS/ISIS був створений у ЮНЕСКО у відділі розробки і застосування програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних, архівних, документальних служб ЮНЕСКО, розповсюджується безкоштовно серед організацій і установ держав-членів ЮНЕСКО. В Україні цей ППП розповсюджує Інститут Програмних Систем м. Києва. Вибір програмного забезпечення ініціював розробку концепції автоматизації бібліотек. Основні положення розробленої концепції:

І. Планування автоматизації бібліотеки.

1. Визначення загальних цілей.

- Оцінка нинішньої ситуації.
- Визначення цілей з урахуванням потреб бібліотеки.
- Встановлення обсягу автоматизації та етапності.
- Визначення можливостей та обмежень
- Встановлення контролю, повноважень та відповідальності.

2. Аналіз проекту автоматизації бібліотеки.

- Визначення функцій, які будуть автоматизовані.
- Розділення їх на окремі завдання.

- Послідовність дій.
  - Визначення кінцевого та допоміжного продуктів
  - Результати автоматизації.
  - Оцінка продуктів та результатів згідно з метою та ресурсами.
  - Перевірка результатів завдання.
  - Прогнозування альтернативної стратегії.
3. Кадри
- Вплив автоматизації на кадри.
  - Вимоги до працівників бібліотеки та користувачів.
  - Консультації всіх зацікавлених сторін.
  - Оцінка проекту з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін та їх внесок у процес автоматизації.
  - Визначення всіх проблем, пов'язаних з людським чинником.
4. Вимоги до організації процесу автоматизації бібліотеки.
- Цілі проекту.
  - Визначення засобів для досягнення цілей.
  - Встановлення необхідних повноважень.
  - Можливості спілкування.
5. Вимоги до специфікацій.
- Опис функцій, що будуть автоматизовані, та зміст їх роботи.
  - Вимоги до програмного забезпечення.
  - Вимоги до технічного забезпечення.
  - Спілкування з іншими системами.
  - Оцінка доступності технічної підтримки та вимоги до неї.
  - Вимоги до бібліотечних фахівців та користувачів.
  - Визначення ергономічних чинників та вимог до них.
  - Детальний опис оцінки вартості проекту автоматизації.
  - Оцінка подальшого розвитку автоматизованої системи та вимоги до нього.
  - Повноваження всіх учасників процесу автоматизації та їх відповідальність.

II. Реалізація проекту автоматизації бібліотеки.

Впровадження автоматизації бібліотеки починається з задоволення вимог до забезпечення АІБС.

1. Вимоги до нормативного забезпечення. Виходячи зі стану розробленості національних інформаційних стандартів, ми рекомендуємо будувати АІБС з урахуванням таких стандартів:
- внутрішній формат запису повинен відповідати Госту 7.1-84;
  - формат бібліографічного запису повинен конвертуватись у комунікативний міжнародний формат UNIMARC;
  - обмін бібліографічними даними слід здійснювати в

національному стандарті обміну бібліографічними даними на магнітних носіях, який синхронізується з міжнародним стандартом ISO 2709.

2. Вимоги до лінгвістичного забезпечення. До складу лінгвістичного забезпечення повинні входити:
  - інформаційно-пошукові мови класифікаційного типу.
  - інформаційно-пошукові мови дескрипторного типу.
  - словники тематичних рубрик;
  - лінгвістичні бази даних.
3. Вимоги до програмного забезпечення:
  - сумісність форматів даних із діючими стандартами;
  - сумісність програм із лінгвістичними засобами;
  - наявність функцій експорту та імпорту інформації;
  - відповідність функціональним завданням автоматизації бібліотеки, тобто можливість забезпечити: видовий, тематичний та кількісний склади документів, які необхідні для задоволення запитів користувачів; необхідні види обробки, зберігання, пошуку та видачі документів читачам;
  - забезпечення оперативності виконання запитів користувачів;
  - забезпечення необхідного рівня захисту інформації;
  - забезпечення необхідної адаптивності системи, тобто здатності системи перебудовуватись згідно зі зміною умов експлуатації;
  - мати дружний інтерфейс, тобто скорочення рутинних операцій, комфортних та естетичних інтерфейсів, зручне розташування текстів та полів на екрані, використання кольорів, документальну підтримку програм;
  - забезпечення авторського нагляду, який передбачає взаємодію бібліотеки з постачальником системи на етапах впровадження та експлуатації.

Виходячи з положень розробленої концепції, аналізу стану програмного забезпечення вирішили створити інтегровану інформаційно-бібліотечну систему на підставі таких положень:

- використовувати як основне програмне забезпечення систему CDS/ISIS (для зберігання та пошуку інформації);
- дописати інструменти, які дозволяли б створити автоматизовані бібліотечні лінії, а це було можливим тому, що система CDS/ISIS є відкритою системою;
- на основі інструментів розробити нові зручні інтерфейси режимів роботи системи CDS/ISIS, доповнити систему новими режимами та розробити технологічні автоматизовані бібліотечні процеси.

План було виконано [4,5] і нині розроблено автоматизовані основні

бібліотечні технології. Розроблена АІБС була впроваджена до навчального процесу інституту та перебуває в стадії впровадження в декілька бібліотек [2,3]. Автоматизація бібліотеки ХДІК та Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки є найбільш характерною і дає змогу зробити деякі узагальнення.

Бібліотека ХДАК має фонд 462 тисячі примірників. Щорічні надходження: до 1985 року - 20 тис., на цей час не регламентовані. Відділи: комплектування, довідково-бібліографічний, абонемент, навчальний абонемент, абонемент нотно-музичних видань, абонемент дитячих видань, читальний зал;

ХОУНБ має фонд 213 тисяч примірників. Щорічні надходження становлять приблизно 10 тисяч примірників. Відділи: комплектування, обробки документів, книгосховища, обслуговування, довідково-бібліографічний, МБА, інформаційний, виробничої літератури, науково-методичний. Працівники обох бібліотек навчалися на курсах, де опанували основи роботи з ЕОМ та в середовищі АІБС. У ХДІК і в ХОУНБ з самого початку робіт по автоматизації працював АБД.

Бібліотека ХДІК починала автоматизацію з технології довідково-бібліографічного відділу, де були створені бібліографічні бази даних: нормативних документів по вищій школі, наукових праць співробітників інституту, законодавча.

Нині відбувається дослідна експлуатація технологічної лінії обробки документів та технологічна лінія довідково-бібліографічного відділу (ДБВ). Автоматизація ХОУНБ теж почалася з аналогічного ДБВ за характером робіт інформаційного відділу (експлуатація технологічної лінії триває 2 роки). Після інформаційного відділу почалось впровадження автоматизованих технологій у ДБВ, де діє БД поточних видань з краєзнавства та друк поточного бібліографічного покажчика з іменним допоміжним покажчиком. Дослідна експлуатація цих технологічних ліній - рік.

Один рік перебуває в дослідній експлуатації технологічна лінія обробки документів. З 1998 р. здійснюється дослідна експлуатація абонементу промислового відділу. Впровадження автоматизації зумовило необхідність навчати фахівців бібліотек основам роботи з ЕОМ та в середовищі автоматизованих технологій, причому оптимальний термін навчання - 70-80 годин. Практика перших днів роботи бібліотек з базами даних свідчить про повну відсутність лінгвістичного забезпечення. Експлуатація протягом кількох років у бібліотеках АІБС виявила необхідність обов'язкового введення до штату бібліотек системного програміста та адміністратора баз даних.

Аналіз проблемного середовища бібліотек, які починають автоматизацію, та питань, що виникають у бібліотеках у процесі автоматизації, виявив неспроможність бібліотечних фахівців визначити процеси, які необхідно автоматизувати. Стає очевидним, що виконувати це

повинні відповідні фахівці.

Стає очевидною необхідність створення консультативних закладів, таких як консультативна група ASLIB або Library and Information Technology Centre у Великобританії, які супроводжують процес автоматизації бібліотеки від планування до експлуатації.

Розвиток автоматизації бібліотек протягом 10 років, впровадження автоматизованих технологій дають підставу зробити деякі висновки щодо заходів до поліпшення умов входження до інформаційного суспільства.

1. На державному рівні вирішувати такі кадрові проблеми, як підвищення кваліфікації та введення до штатного розпису нових професій: системного програміста та адміністратора баз даних. Крім того, необхідно організувати новий відділ - відділ адміністрування баз даних або відділ автоматизації.

2. На державному рівні вирішувати проблему лінгвістичного забезпечення.

3. Значно поліпшити інформованість бібліотек з питань автоматизації.

4. Сприяти організації консультативних закладів, які повинні сумісно з бібліотекою складати план автоматизації; рекомендувати програмне та технічне забезпечення; провадити досліду експлуатацію та постійний авторський нагляд експлуатації автоматизованих технологій.

5. Розпочати організаційні роботи по створенню зведених каталогів, тобто провадити розробку лінгвістичного забезпечення; розробляти відповідні національні стандарти; єдине програмне забезпечення по створенню інтерфейсів відкритого доступу до електронних каталогів та інше.

6. Іntenсивно провадити організаційні заходи по автоматизації бібліотек країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фоменко І.М., Смоляницький Б.М. Організація навчального процесу на базі нових інформаційних технологій у Харківському державному інституті культури // Проблеми оновлення вищої бібліотечної та інформаційної освіти: Зб. Статей / ХДІК. - Х., 1996. - С 61-65.
2. Фоменко І.М. Сучасні інформаційні технології в навчанні бібліотечних та інформаційних фахівців // Вісник Книжкової палати: науково-практичний журнал / Книжкова палата. - 1997. - № 7. - С. 9-10.
3. Фоменко И.Н. Разработка и внедрение автоматизированной интегрированной библиотечной информационной системы // Актуальные питання впровадження інформаційних технологій у документально-комунікаційній сфері: Матеріали третього міжнародного семінару. - Х., 1996. - С. 46-47.
4. Фоменко И.Н. , Крюкова Г.С., Асаенко И.Н. Автоматизированные библиотечные сети // Науч. и техн. б-ки. - 1995. - № 1. - С. 45-52.
5. Фоменко И.Н., Крюкова Г.С., Асаенко И.Н. Расширение сервисных

возможностей CDS/ISIS/M // Крым 94 Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Труды междунар. конф. / Мин-во культуры Украины, ГПНТБ России .- Евпатория, 1994 .- С. 165-167.

Надійшла до редколегії 21.03.98

УДК [002.6:63](477)

В.В.Дерлеменко

СИСТЕМА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Розглянуто проблеми оновлення системи розповсюдження науково-технічної інформації в агропромисловому комплексі України, місце в ній інформаційних центрів та бібліотек.

Одним із найсерйозніших і найскладніших завдань сьогодення, що постають перед Україною, є забезпечення власної продовольчої безпеки. Для її вирішення необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільського господарства. Серед них особливого значення набуває реалізація "Програми інформатизації агропромислового виробництва на 1996-2000 рр." [1], в якій серед пріоритетних напрямів реформування інформаційної системи галузі названо:

- створення системи збору і розповсюдження ринкової сільськогосподарської інформації, організація цінового моніторингу продовольчого ринку;
- вдосконалення системи соціально-економічного моніторингу розвитку сільського господарства країни, її галузей і регіонів;
- удосконалення системи розповсюдження науково-технічної інформації і формування державної служби надання науково-консультаційних послуг сільськогосподарським товаровиробникам;
- створення системи оперативного телекомунікаційного зв'язку в ланці "міністерство-відомства-області-райони".

По кожному з цих напрямів Інститут аграрної економіки Української академії аграрних наук спільно з Українським проектно-технологічним центром інформаційно-обчислювального забезпечення "Агропромсистема" Міністерства агропромислового комплексу України розробили технічні завдання та здійснюють роботи по підготовці відповідних технічних проектів, реалізація яких дозволить сформувати єдину Інформаційно-аналітичну систему агропромислового виробництва, спрямовану на забезпечення науковців та фахівців-аграрників, фермерів та інших землекористувачів оперативною пертинентною й релевантною інформацією про вітчизняні та світові досягнення сільськогосподарської науки та виробництва.

Для досягнення цієї мети надзвичайного значення набуває створення оновленої Системи розповсюдження науково-технічної інформації в агропромисловому комплексі (Система РНТІАПК), оскільки всі названі вище напрями, пов'язані і залежать від її функціонування. Процес створення відбуватиметься під впливом досягнень у галузі комп'ютерних інформаційних технологій і складатиметься з таких елементів: впровадження персональних комп'ютерів для доведення інформації на місця, побудова швидкодіючих мереж передачі даних (особливо цифрових), використання компактних оптичних дисків для запису і відтворення різноманітної інформації, застосування ксерографічних та факсимільних апаратів, формування довідково-інформаційних фондів. Тому необхідна синхронна і планомірна розбудова всіх перелічених вище різнопланових блоків, що забезпечить одержання (за Л.І.Лопатніковим) синергетичного ефекту, коли збільшення загальної ефективності одержується через спільне функціонування окремих елементів, об'єднаних у систему [2]. А це сприятиме скороченню витрат при досягненні основної мети побудови Системи - підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу установ агронауки України та світових досягнень науково-технічного прогресу в реальних умовах реформування і виходу з кризи вітчизняного агропромислового виробництва.

Система РНТІАПК створюється для збору і доведення до виробників сільськогосподарської продукції, органів державного і регіонального управління агропромисловим виробництвом інформації виробничого призначення, яка носить науково-технічний характер: технологічної, агробіологічної, нормативної, про передовий досвід господарювання. Вона складатиметься з довідково-інформаційного фонду баз (банків) даних, до якого увійдуть: метобаза Мінагропрому України; розподілена система баз (банків) даних науково-дослідних, інформаційно-бібліотечних установ УААН та сільськогосподарських навчальних закладів України; інформаційні ресурси, зосереджені в міжнародних інформаційних центрах, доступні через комп'ютерну мережу Інтернет.

Багатоканальне розповсюдження науково-технічної інформації буде орієнтовано на використання засобів масового інформування, платформи "клієнт-сервер", надійних телекомунікацій та сучасних редакційно-видавничих комплексів.

На жаль, галузі все ще бракує технічних засобів, а інформаційні ресурси України, одержані у спадщину від Радянського Союзу, складаються зі значної кількості первинних та вторинних документів на традиційних (паперових) носіях і лише в незначній кількості - у формі комп'ютерних баз даних.

Без сумніву, важливим джерелом агроінформації є і ще тривалий час залишатимуться друковані видання сільськогосподарської науково-технічної літератури (зокрема довідкової), без яких неможливий розвиток сучасної

науки і яким необхідно приділяти не менше уваги, ніж забезпеченню досліджень науковими приладами та інструментами. Так, бібліотеки системи УААН мають нині в своїх колекціях понад 20 млн. примірників галузевих видань. Тут зосереджена важлива частина надбання сільськогосподарської науки і практики. Проте в нових умовах господарювання не створено комп'ютерну інформаційно-пошукову систему, яка розкривала б зміст цих фондів, допомагала використовувати інформаційні масиви інших установ як у нашій країні, так і за її межами. Обмеженість інформаційного простору України в порівнянні з розвиненими країнами світу стала очевидною.

Тому в умовах, що склалися, інформаційні (зокрема бібліотечні) установи повинні спрямовувати свої зусилля на формування в оптимальному обсязі довідково-інформаційних фондів, придбання потужної комп'ютерної техніки, сучасного програмного забезпечення та різноманітних баз даних для надання необхідної інформації без "інформаційного шуму".

Повному розв'язанню цих проблем сприятимуть заходи, які передбачені у технічному проекті під робочою назвою "Інформаційно-аналітична система агропромислового виробництва. Система розповсюдження науково-технічної інформації": створення банків даних "Державний інформаційний фонд наукових розробок з питань сільського господарства", "Нові технології", "Передовий досвід"; баз даних по технічному і агрохімічному забезпеченню агропромислового виробництва, насінництву і племінній справі тощо; використання міжнародних інформаційних фондів [3,4].

Сільськогосподарські інформаційні установи мають зосередити увагу на діяльності Книжкової палати України. Вона розробила і успішно втілює в життя "Стратегічний план інформатизації бібліотек України до 2005 року" [5], який складається з десяти проектів за напрямками: апаратні і програмні засоби інформатизації та їх застосування в Книжковій палаті, бібліотеках, видавництвах, книгорозповсюджуючих організаціях та інформаційних центрах України; нормативні та методичні матеріали з питань класифікації наук, створення комунікативних форматів і впровадження централізованої каталогізації; системи реферування, аналітичної переробки інформації і створення гіпертекстових баз даних реферативної та аналітичної інформації; комп'ютерна бібліографія: бібліометрія і науковознавчі дослідження, розробка методології, програмного забезпечення й створення баз даних поточної та ретроспективної національної бібліографії; створення і впровадження в Україні системи "Книги у продажу"; організація видавничої діяльності і спеціалізованої бібліотеки з проблем бібліотечної справи та національної бібліографії.

Реалізація заходів, визначених технічним проектом створення "Системи розповсюдження науково-технічної інформації в агропромисловому виробництві" та "Стратегічним планом інформатизації бібліотек України...", передбачається спільними зусиллями всіх

інформаційних центрів та бібліотек. Особливо це стосується вирішення проблеми підготовки і видання українських реферативних наукових журналів та створення автоматизованих баз бібліографічно-реферативної інформації. Все це сприятиме функціонуванню вже на початку ХХІ ст. сучасної високоефективної Системи розповсюдження науково-технічної інформації агропромислового комплексу України з власними банками (базами) даних і можливістю використання світових інформаційних мереж.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Програма інформатизації агропромислового виробництва на 1996-2000 рр./Мінсільгоспрод України, УААН. - К., 1996. - 72 с.
2. Синергетическая связь//Попатников Л.И. Краткий экономико-математический словарь. М.:Наука,1979.-с.138
3. Дерлеменко В.В. Інформаційна система "АГРОНАУКА": ідеологія та значення для сільськогосподарського виробництва // Комп'ютерні технології в управлінні сільськогосподарським підприємством/ІАЕ УААН. - К., 1996. - С.145-154.
4. Дерлеменко В.В. Методичні рекомендації по створенню системи інформаційних фондів і баз знань науково-технічної інформації з питань сільського господарства // Організаційно-методичні матеріали по інформатизації підприємств і організацій сільського господарства / Мінсільгоспрод України, УААН. - К., 1995. - С.150-180.
5. Сенченко М.І. Стратегічний план інформатизації бібліотек України до 2005 року. (Доповідь на пленарному засіданні Міжнародної конференції "Крим 97) // Вісник Книжкової палати. - 1997. - № 6. - С.3-6.

УДК [025.2+025.4]:681.3

Т.В. Бутько, І.М. Фоменко

МОДЕЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ КОМПЛЕКТУВАННЯ І ОБРОБКИ ТВОРІВ ДРУКУ

Запропоновано метод моделювання оптимальної структури технологічного процесу обробки творів друку як багатофазної системи масового обслуговування.

На початку автоматизації бібліотечних процесів виникають два далеко завдання: вибір програмного забезпечення та оптимальна організація технологічного процесу, від успішного вирішення яких залежить успіх автоматизації. Рішення цих завдань впливає на економічні, психологічні, фізичні, ергономічні аспекти впровадження автоматизованих технологій та подальшу їх експлуатацію. Одним із шляхів науково-обґрунтованого вирішення є моделювання технологічного процесу.

Бібліотека, як система, що призначена до автоматизації, передбачає таку послідовність технологічних операцій.

1. ЗАМОВЛЕННЯ

- Перевірка перед замовленням наявності дублікатів та виявлення можливості використання вже існуючого замовлення чи каталожного запису.
- Запис замовлень, зроблених на основі каталожних записів.
- Ведення записів постачальників із відомостями про постачання.
- Забезпечення друку різних типів замовлень.
- Виготовлення та друк довідок про виконання замовлень.

2. ОТРИМАННЯ

- Звірення партії книжок з супровідним документом.
- Підтвердження постачальнику про одержання партії книжок.
- Повідомлення про прострочені терміни отримання примірників.
- Виготовлення довідок про виконання замовлення.
- Звіти та статистика (несплачені замовлення, звіти про фонд грошей, витрати постачальника).

3. ОБЛІК

- Ведення інвентарного обліку.
- Ведення сумарного обліку.

4. ОБРОБКА ТЕХНІЧНА ТА НАУКОВА

- Перевірка на дублетність.
- Створення записів із можливістю редагування

- Забезпечення експорту та імпорту записів у UNIMARC-форматі.
  - Забезпечення підтримки авторитетного файлу (authority file) згідно з вимогами стандарту UNIMARC Authority.
  - Проведення систематизації та предметизації творів друку.
5. ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ ТА ІНШИХ БАЗАХ ДАНИХ
- Забезпечення окремого доступу для запитів персоналу та читачів.
  - Вивід на екран зображень записів згідно з рекомендаціями IFLA: каталожний запис, бібліографічний запис, короткий бібліографічний записи для читачів, запис у форматі UNIMARC, а також запис у форматі бази даних.
  - Забезпечення різних режимів пошуку: пошук з використанням операторів алгебри, пошук за словом, який автоматично створює система, пошук за фрагментами тексту.
6. АВТОМАТИЗОВАНИЙ АБОНЕМЕНТ
- Визначення терміну користування
  - Введення даних абонента та оперативний пошук за прізвищем чи номером реєстрації.
  - Оперативний пошук читацького формуляра за прізвищем чи номером реєстрації.
  - Перевірка абонента при видачі творів друку у разі, коли абонент не зареєстрований, не заборгував, прострочений квиток, кількість взятих в бібліотеці видань, ліміт штрафів, загублений квиток, обмеження прав абонента, можливість зміни терміну повернення під час приходу читача.
  - Перевірка примірника у разі: примірник не видається для користування вдома, примірник зарезервований, примірника немає в системі чи загублений, примірник видано іншому користувачеві.
  - Перевірка примірника при поверненні: прострочені терміни користування та калькуляція штрафів із можливістю повної чи часткової сплати або проставлення суми штрафу на читацькому рахунку.
  - Оновлення запису про абонента та примірник в реальному часі.
  - Продовження терміну користування: по телефону, перевірка абонента та примірника для видачі (обмеження примірників для продовження терміну користування, можливість калькуляції окремих періодів продовження за статусом абонента та категорії примірника).
  - Резервування та попередні замовлення: можливість резервування на всі примірники документа, встановлення та додержання черги абонементів, можливість змінювати замовлення у черзі, завершення терміну попередніх замовлень, якими не скористувались.
7. ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ВІДДІЛ

- Ведення необхідних баз даних.
- Інформування за постійними запитами.
- Інформування за разовими запитами.
- Інформування без запитів: бюлетені нових надходжень, огляди.
- Виготовлення та друк різних бібліографічних посібників.

Функціональна модель бібліотеки, яка реалізує поданий перелік технологічних ліній, зображена на рис. 1.

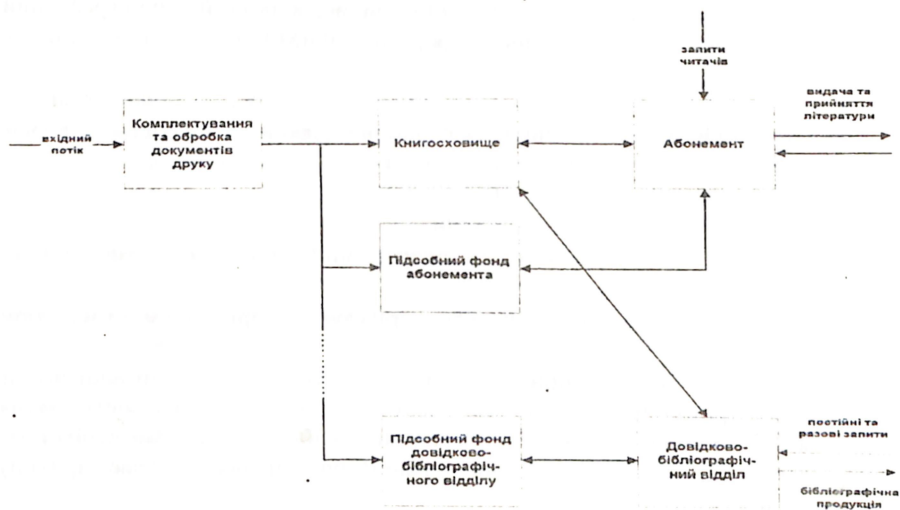

Рис. 1

Вилучивши з цієї схеми технологічну лінію комплектування та обробки творів друку (рис. 2), розробимо модель цієї бібліотечної технологічної лінії.

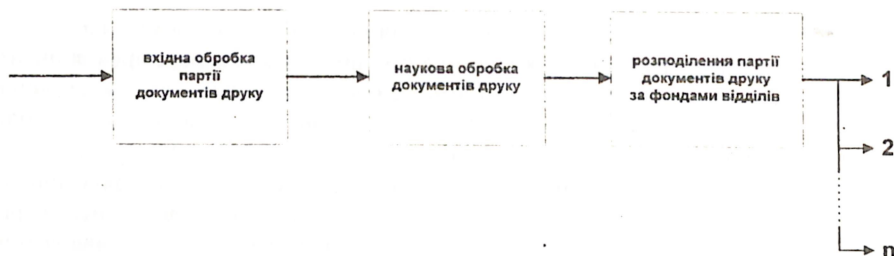

Рис. 2

Визначення оптимального варіанта розвитку пропускної здатності технологічної лінії комплектування та обробки творів друку є завданням оптимізаційного типу, тому при формулюванні принципово важливо:

- вибрати сукупність змінних, які повинні бути визначені в процесі моделювання;
- формалізувати всі передумови;
- сформулювати критерії оптимальності вирішення.

Технологічна лінія обробки документів - це система, що складається з підсистем, із яких кожна виконує певну функцію в технологічному процесі комплектування та обробки. Для характеристики такої складної системи необхідно задати топологію (структурний показник - S , сукупність структурних та конструктивних параметрів - d), Причому

$$S=(t) \text{ та } d=(t),$$

де:

t - час,

що означає, динамічність процесу.

Для опису класів функцій $K[S(t)]$ доцільно використати теорію математичних графів, для опису класів функцій $K[d(t)]$ - апарат стохастичних систем масового обслуговування. Як критерій оптимальності можна запропонувати:

$$T = \bar{t}_{oc} * N + \sum_{i=1}^k t_{i_m}^{непрс.} * n_i + \sum_{j=1}^l t_{j_m}^{устат.} \Rightarrow \min,$$

де:

$\bar{t}_{oc}$ - середній час можливого очікування обробки творів друку;

N - кількість творів друку в комплекті;

$t_{i_m}^{непрс.}$ - середній час простою обслуговуючого персоналу i -го виду;

n_i - кількість персоналу i -го виду;

$t_{j_m}^{устат.}$ - середній час простою i -го виду устаткування.

Для опису топології технологічної лінії необхідно скласти орієнтований граф. Використовуючи функцію пропускної здатності по мережі за допомогою теореми про максимальний потік та мінімальний розріз можна визначити максимальний потік у мережі та промоделювати його для різних інтенсивностей λ вхідного потоку. Для мінімального розрізу можна,

використовуючи апарат теорії масового обслуговування (ТМО), знайти параметри, які впливають на пропускну здатність підсистеми.

Розглянемо функціонування підсистеми комплектування та обробки творів друку, як функціонування трьохфазної системи масового обслуговування (СМО). Відповідно до модифікованої символіки Кенделла введемо позначення для цієї підсистеми $M/M/n$. Це означає, що при першому наближенні всі потоки будемо приймати, як найпростіші (пауссонівські).

Введемо такі позначення:

- λ - інтенсивність вхідного потоку творів друку;
- μ_1 - інтенсивність вхідної обробки;
- μ_2 - інтенсивність наукової обробки;
- μ_3 - інтенсивність розподілу за фондами відділів.

Через відсутність аналітичних залежностей для підсистеми, яку ми розглядаємо, автори розробили граф-модель трьохфазної СМО $M/M/1(4)$, яка подана на рис. 3.

Граф-модель трьохфазної СМО $M/M/1(4)$

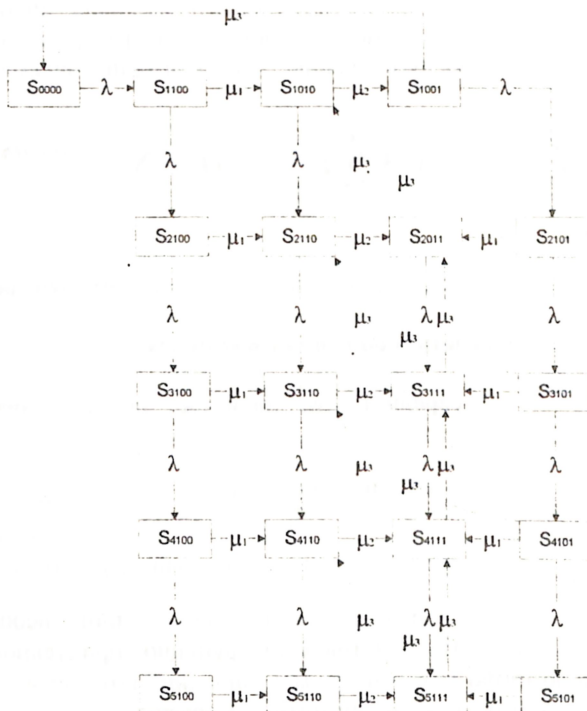

Рис. 3

Для цієї моделі одержана система порівнянь Колмогорова для стаціонарного режиму сумісно з нормованою умовою відносно ймовірностей P_{ijkl} .

$$\begin{aligned}
 & -\lambda P_{0000} + \mu_3 P_{1001} = 0; \\
 & -\lambda P_{1100} - \mu_1 P_{1100} + \lambda P_{0000} = 0; \\
 & -\lambda P_{1010} - \mu_2 P_{1010} + \mu_1 P_{1100} + \mu_3 P_{2011} + \mu_3 P_{2101} = 0; \\
 & -\lambda P_{2100} - \mu_1 P_{2100} + \lambda P_{1100} = 0; \\
 & -\lambda P_{2110} - \mu_2 P_{2110} + \mu_1 P_{2100} + \lambda P_{1010} + \mu_3 P_{3111} + \mu_3 P_{3101} = 0; \\
 & -\lambda P_{2011} - \mu_3 P_{2011} + \mu_2 P_{2110} + \mu_3 P_{3111} + \mu_1 P_{2101} = 0; \\
 & -\lambda P_{2101} - \mu_1 P_{2101} - \mu_3 P_{2101} + \lambda P_{1001} = 0; \\
 & -\lambda P_{3100} - \mu_1 P_{3100} + \lambda P_{2100} = 0; \\
 & -\lambda P_{3110} - \mu_2 P_{3110} + \mu_1 P_{3100} + \lambda P_{2110} + \mu_3 P_{4111} + \mu_3 P_{4101} = 0; \\
 & -\lambda P_{3111} - 2\mu_3 P_{3111} + \mu_2 P_{3110} + \lambda P_{2011} + \mu_3 P_{4111} + \mu_1 P_{3101} = 0; \\
 & -\lambda P_{3101} - \mu_1 P_{3101} - \mu_3 P_{3101} + \lambda P_{2101} = 0; \\
 & -\lambda P_{4100} - \mu_1 P_{4100} + \lambda P_{3100} = 0; \\
 & -\lambda P_{4110} - \mu_2 P_{4110} + \mu_1 P_{4100} + \lambda P_{3110} + \mu_3 P_{5111} + \mu_3 P_{5101} = 0; \\
 & -\lambda P_{4111} - 2\mu_3 P_{4111} + \mu_2 P_{4110} + \lambda P_{3111} + \mu_3 P_{5111} + \mu_1 P_{4101} = 0; \\
 & -\lambda P_{4101} - \mu_1 P_{4101} - \mu_3 P_{4101} + \lambda P_{3101} = 0; \\
 & -\mu_1 P_{5100} + \lambda P_{4100} = 0; \\
 & -\mu_2 P_{5110} + \mu_1 P_{5100} + \lambda P_{4110} = 0; \\
 & -2\mu_3 P_{5111} + \mu_2 P_{5110} + \lambda P_{4111} + \mu_1 P_{5101} = 0; \\
 & -\mu_3 P_{5101} - \mu_1 P_{5101} + \lambda P_{4101} = 0
 \end{aligned}$$

Нормована умова:

$$P_{0000} + P_{1100} + P_{1010} + P_{1001} + P_{2100} + P_{2110} + P_{2011} + P_{2101} + P_{3100} + P_{3110} + P_{3111} + P_{3101} + P_{4100} + P_{4110} + P_{4111} + P_{4101} + P_{5100} + P_{5110} + P_{5111} + P_{5101} = 1$$

Система порівнянь визначає квадратну матрицю 20x20. Замінюючи одне з порівнянь на умову нормування:

$$\sum_i \sum_j \sum_k \sum_l P_{ijkl} = 1$$

знаходимо всі ймовірності P_{ijkl} . Через ці ймовірності P_{ijkl} знайдено основні параметри, які характеризують функціонування технологічної лінії комплектування і обробки творів друку та входять в критерій оптимальності T .

Таким чином, моделювання функціонування технологічної лінії обробки творів друку заданого СМО М/М/1(4) дозволяє визначити оптимальну організаційну структуру технологічного процесу.

УДК 681.324

В.В.Карнаушенко

ФОРМАЛІЗОВАНА ПРИРОДНА МОВА В ІНФОРМАТИЦІ

Розглянуто можливості застосування дескрипторів як інструменту для створення формалізованої природної мови в процесі індексування і пошуку інформації.

Інформаційне забезпечення є невід'ємним компонентом розвитку всіх сфер людської діяльності. Сьогодні політична, економічна й культурна криза в Україні відбилася на діяльності служб інформаційного забезпечення і виявила неспроможність старих засобів роботи та їх несумісність з вимогами часу. Поліпшення інформаційного обслуговування і забезпечення в країні може бути досягнуто завдяки утворенню інформаційної мережі спеціалізованих баз даних на персональних ЕОМ, які спроможні оперативно реагувати на зміни потреб інформаційного ринку в усіх сферах людської діяльності, а також сприяти організації діалогу між людиною і комп'ютером.

Україна володіє необхідними ресурсами для вирішення поставлених завдань. Так, потужна індустрія програмного забезпечення персональних ЕОМ, що склалася за останні десятиріччя, надала нові функціональні можливості для розробки і використання передових технологій інформаційних систем. Утворення національної комп'ютерної мережі й участь численних користувачів в INTERNET висунули на перший план завдання вдосконалення діалогової обробки інформації через використання формалізованої природної мови. Це питання може бути вирішено, спираючись на багаторічний досвід теоретичних досліджень у галузі лексикології, семантики та прикладної лінгвістики.

Велике практичне та теоретичне значення для розвитку сучасної лінгвістики, кібернетики та інформатики мали філософсько-лінгвістичні течії початку ХХ ст. Дослідження логічних та мовних форм знання, структурний аналіз текстів, виявлення закономірностей утворення універсальної мови є в центрі уваги таких багатопланових лінгвістично-філософських напрямів, як неопозитивізм, структуралізм і герменевтика. Узагальнивши новітні досягнення науки, неопозитивізм (Г.Фреге, Б.Рассел) зробив свій внесок у розвиток таких галузей знань, як математика, лінгвістика, а з розвитком обчислювальної техніки визначив шляхи утворення формалізованих мов логіко-лінгвістичних систем в інформатиці. Разом з тим структуралізм і герменевтика (П.Рікер, Ю. Хабермас, К.Апель та ін.) відіграли визначну роль у пристосуванні гуманітарних знань про мову до нових технологій.

Дослідження у галузі термінознавства 30-х років, коли була зроблена спроба створити єдину універсальну термінологічну систему, вплинуло на створення методології логіко-лінгвістичного аналізу мови у країнах колишнього СРСР. За невеликий строк було розроблено і затверджено понад 20 стандартів на термінологію різноманітних галузей науки та техніки. Однак, проведена робота не мала прикладного виходу через відсутність методики відбору й побудови термінів. Головна проблема полягала в тому, що вітчизняне мовознавство не приділяло належної уваги питанням розробки спеціальної термінології.

Розробка та систематизація наукової і технічної термінології особливо активізувалися у 60-70 роки. Серед спроб утворити ідеальну однозначну термінологію виділяються практичні роботи Д.С.Лотте, де він розглядає питання утворення "ідеальних" термінів, які характеризуються однозначністю, точністю, системністю та стислістю [5].

У ці ж роки намітилися пуристичні тенденції в питаннях перетворення існуючої термінологічної системи, що виявилось у штучній підміні загальноживаних інтернаціональних термінів словами російської та української мов. Проте, вижили та уцілили в науковій і технічній термінології не всі російські та українські еквіваленти міжнародних термінів. Невирішеними залишилися такі лінгвістичні проблеми, як систематизація типів і видів науково-технічної літератури, розробка методологічних норм і виявлення закономірностей процесу терміноутворення, встановлення меж припустимості застосування іноземних термінів у вітчизняній науково-технічній термінології, вироблення правил абрєвіації термінів та ін.

Нині предметом вивчення як традиційної, так і прикладної лінгвістики є термінологія спеціальних галузей знань. Особлива увага приділяється проблемам лінгвістичного опису природи терміна та організації термінологічної системи, автоматизованим засобам аналізу термінологій, вивченню термінологічних одиниць з метою конструювання мов для сучасних інформаційних систем, стандартизації спеціальної лексики наукової термінології [1-4]. Розробляються основні етапи стандартизації термінології: проведення повної систематизації всіх назв, розробка логіко-понятійної терміносистеми і безпосередньо стандартизація термінології. Особливо актуальним є завдання створення методологічної теорії, яка б містила багатий концептуальний апарат опису, а також пояснення утворення і функціонування знакових систем. Концепція системної цілісності мови стала наріжним каменем усіх шкіл і напрямів, які працюють над створенням єдиної формалізованої мови спостереження. Формалізована мова спостереження повинна описувати деяку кількість фактів як універсальну, тобто характерну будь-якій природній мові.

Проте вимоги до формалізованої мови спостереження ставлять під сумнів саму можливість її існування. Це пояснюється тим, що, по-перше, системність і універсальність формалізованої мови спостереження

передбачають наявність єдиної глибини структури для всіх існуючих мов, що неможливо на практиці, а, по-друге, прихильники лінгвістичних теорій досліджують різні сфери мовної реальності.

Втім психологічна орієнтація на користувачів потребує організації діалогу з комп'ютером на основі лексики рідної природної мови, яка б містила в собі спеціальні терміни конкретної предметної області. Нині це питання набуває особливої актуальності, оскільки розвиток вітчизняної економіки, науки і культури визначається швидким формуванням нової спеціальної лексики української термінології. Так, лінгвістичний аналіз українських спеціальних термінів (наприклад спеціальної лексики підмови "фізика плазми") виявив, що спеціальна термінологічна система української мови перебуває в процесі свого становлення і характеризується наявністю великої кількості термінів з коннотативною і експресивною забарвленістю. Була також визначена тенденція впливу англійської термінології на формування українських спеціальних термінів, що зумовлено випереджаючими темпами розвитку зарубіжної науки і статусом англійської мови в міжнародній науковій практиці. Результати дослідження спеціальної лексики підмови "фізика плазми" стали основою для розробки лінгвістичного забезпечення до бази даних "Plasma", тобто створення проміжної мови даних та розробки допоміжної словникової підсистеми.

Найбільш поширеним є створення проміжної дескрипторної мови даних посткоординованого типу, що містить перелік дескрипторів, які використовуються в процесі індексування і пошуку інформації. Це спеціальна штучна мова, створена на основі елементів природної мови і призначена для викладу змісту документів чи опису фактів з метою їх наступного пошуку. Основні вимоги до дескрипторної мови даних - це лексична, парадигматична та синтагматична повнота й точність. Лексикологічний контроль за дескрипторами базується на методиці пізнавального, лінгвістичного й комунікативного підходу до розпізнавання спеціальної лексики наукової термінології предметної області і полягає у приведенні всіх термінологічних одиниць до єдиного написання, єдиної морфологічної форми, в повному усуненні синонімії, полісемії та омонімії ключових слів. Це досягається завдяки створенню допоміжної словникової підсистеми, яка забезпечує необхідну термінологічну єдність моделі даних.

Система обробки інформації формалізованою природною мовою є зручною в роботі і полегшує взаємодію споживачів із комп'ютером. Вона припускає використання скорочень, надає можливість звертатися до системи, використовуючи неповні запити, а також дозволяє коригувати й уточнювати останні. Через свідоме маніпулювання знаками, словами, образами і символами робляться спроби виявити глибинні структури і приховані механізми знакових систем. Організація діалогу з машиною за допомогою формалізованої природної мови полегшує трудомісткий процес спілкування

людини з комп'ютером і якісно поліпшує інформаційне забезпечення населення України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии. - М., 1984. - 34 с.
2. Герд. А.С. Основы научно-технической лексикографии. - Л., 1986. - С.14
3. Герд А.С. Терминология - унификация или стандартизация?// Научно-техническая информация, 1978. - Сер. 2. - №4.
4. Голанова Е.И. Как возникают названия. - М., 1989. - 141 с.
5. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. - М.: Наука, 1982. - 142 с.

Надійшла до редколегії 28.06.98

УДК 378.146:517.11

Д. Е. Ситніков, Г. Г. Асєєв, В. М. Вакуленко

ЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Висвітлено інтегральні показники оцінювання знань студентів, які дають змогу виявити глибину їх засвоєння.

Однією з основних складових навчального процесу є перевірка знань, умінь та навичок студентів. Контроль проводиться з метою виявлення ступеня засвоєння матеріалу, повноти, глибини свідомості та міцності знань на різних етапах навчання, а також накопичення інформації для визначення невідповідності між заданим і справжнім рівнем знань, для вироблення стратегії навчання.

Істотна залежність ефективності навчання від глибини, системності та регулярності засвоєння матеріалу змушує зосереджувати велику увагу на удосконаленні та розвиткові засобів і методів контролю, зокрема, автоматизованих систем контролю та оцінювання знань. Широкого розповсюдження набули такі системи оцінювання знань:

- "рейтингові" системи, за якими більш високий "рейтинг" відповідає більшій кількості правильних відповідей;
- "преміальні" системи — за відповіді на складні запитання надається "премія";
- системи "відкритого" типу — фіксуються правильні та неправильні відповіді, а оцінку повинен ставити сам викладач.

У наведених системах відсутня точність визначення знань, немає єдиного засобу оцінки результатів навчання.

Завдання автоматизації оцінювання знань може бути вирішене через побудову шкали, за якою виставляється оцінка. Втім існує проблема агрегування (ущільнення) емпіричних даних, з метою приведення їх до компактного виду, зручного для подальших досліджень, отримання висновків і прийняття рішень. Цей підхід носить апроксимаційний характер і за своєю ідеєю наближається до задачі шкалювання. Під час використання виникає невідповідність між побудованою шкалою оцінювання та прийнятою в навчальному процесі п'ятибальною системою.

Наведені вище підходи до автоматизації контролю навчання мають один загальний недолік: відсутність єдиного критерію його оцінки, що не дає змоги одержати об'єктивну картину знань, умінь і навичок. Тому вдосконалення систем автоматизації контролю знань є нині актуальним завданням.

У цій статті зроблено спробу вирішити поставлене завдання, запропоновано методику, що дозволяє побудувати інтегральний показник оцінки знань за допомогою функцій алгебри логіки.

Сформулюємо завдання. Необхідно одержати інтегральну характеристику величини, що досліджується. Така характеристика повинна відобразити рівень знань. Проте кількість початкових показників може бути дуже великою. При цьому важко виявити знання, навички та уміння, одержані в результаті навчання. Тому виникає потреба замінити велику кількість початкових показників невеликою кількістю інтегральних (узагальнених). В основі нашого підходу — побудова єдиного інтегрального показника.

Опишемо вихідну множину об'єктів дослідження. Побудова будь-якого тесту ґрунтується на завданнях або запитаннях, на які має відповідати студент. Визначимо питання тесту як множину M , кількість елементів якої дорівнює m .

$$M = \{1, 2, 3, 4, \dots, m\}$$

З цією множиною зв'яжемо вектори

$$T = \left. \begin{array}{cccccc} \tau_1^1 & \tau_2^1 & \tau_3^1 & \dots & \tau_m^1 \\ \tau_1^2 & \tau_2^2 & \tau_3^2 & \dots & \tau_m^2 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \tau_1^n & \tau_2^n & \tau_3^n & \dots & \tau_m^n \end{array} \right\}$$

Запитання складені так, що відповіді на них можливі тільки "так" або "ні". Таким чином, до складу векторів τ_i^j ($i=1..m, j=1..n$) входять нулі та одиниці. Отже, кодування відповідей відбувається за допомогою булевих виразів. А матриця T - це булева матриця, що складається з нулів та одиниць.

Наша мета полягає в побудові у логічному просторі булевої функції $\Phi(T)$, яка відіграє роль критерію, що оцінює якість T і є інтегральним (узагальненим) показником.

Припустимо функція $\Phi(T)$ відповідає таким вимогам:

1) Множина M , на якій визначена функція $\Phi(T)$, повинна поділятися на класи еквівалентності. Назвемо це початкове розбиття розбиттям першого рівня. Припустимо, що ці класи рівнозначні. Інакше кажучи, множина M повинна розбиватися на теми $Y_1, Y_2, \dots, Y_R$, де R - кількість тем. При цьому всі теми рівнозначні при оцінюванні.

$$M = \{Y_1, Y_2, \dots, Y_R\}$$

Відповіді на тему Y_i ми будемо позначати X_i ($i=1..R$).

2) Кожен із класів еквівалентності розбивається на підкласи рівнозначних підтем (розбиття другого рівня):

$$Y_1 = \{\rho_1^1, \rho_2^1, \dots, \rho_{l_1}^1\}$$

$$Y_2 = \{\rho_1^2, \rho_2^2, \dots, \rho_{l_2}^2\}$$

$$Y_R = \{\rho_1^R, \rho_2^R, \dots, \rho_{l_R}^R\}$$

Відповіді на відповідні підтеми позначимо t_j^i , ($i=1..R, j=1..l_R$), де l_R - кількість підтем у темі R . Отже, відповіді студентів за підтемами:

$$X_1 = \{t_1^1, t_2^1, \dots, t_{l_1}^1\}$$

$$X_2 = \{t_1^2, t_2^2, \dots, t_{l_2}^2\}$$

$$X_R = \{t_1^R, t_2^R, \dots, t_{l_R}^R\},$$

де l_i — кількість підтем у темі i .

3) Підкласи еквівалентності розбиваються на окремі підкласи (розбиття третього рівня):

$$\rho_1^i = \{\sigma_1^{i1}, \sigma_2^{i1}, \dots, \sigma_{p_1}^{i1}\}$$

$$\rho_2^i = \{\sigma_1^{i2}, \sigma_2^{i2}, \dots, \sigma_{p_2}^{i2}\}$$

$$\rho_{l_i}^i = \{\sigma_1^{il_i}, \sigma_2^{il_i}, \dots, \sigma_{p_{l_i}}^{il_i}\},$$

де p_{l_i} - кількість підтем третього рівня в підтемі другого рівня з номером l_i .

Аналогічно відповіді за підтемами третього рівня позначаються :

$$i = \{ \xi_{s_1}^{i1}, \xi_{s_2}^{i1}, \dots, \xi_{s_{p_1}}^{i1} \}$$

$$i = \{ \xi_{s_1}^{i2}, \xi_{s_2}^{i2}, \dots, \xi_{s_{p_2}}^{i2} \}$$

$$i = \{ \xi_{s_1}^{il_i}, \xi_{s_2}^{il_i}, \dots, \xi_{s_{p_{l_i}}}^{il_i} \}$$

4) Класи третього рівня розбиваються на свої підкласи. Розбиття проводиться до рівня завдань (запитів).

Припустимо кожна з тем і підтеми пов'язані між собою за змістом. Проведемо класифікацію між темами.

1) Зв'язки першого рівня:

$$X_1 = f_1(t_1^1, t_2^1, \dots, t_{l_1}^1)$$

$$X_2 = f_2(t_1^2, t_2^2, \dots, t_{l_2}^2)$$

$$X_R = f_R(t_1^R, t_2^R, \dots, t_{l_R}^R)$$

Таким чином, тему X_i ($i=1..R$) можна подати у вигляді булевої функції f_i ($i=1..R$) від підтем $t_1^i, t_2^i, \dots, t_{l_i}^i$ ($i=1..R$)

2) Зв'язки другого рівня.

Кожну підтему t_j^i ($i=1..R, j=1..l_i$) можна подати у вигляді булевої функції φ_{ij} від тем $\xi_{s_1}^{ij}, \xi_{s_2}^{ij}, \dots, \xi_{s_{p_j}}^{ij}$ ($i=1..R, j=1..l_i$), які також є підтемами t_j^i ($i=1..R, j=1..l_i$).

$$t_1^i = \varphi_{i1}(\xi_{s_1}^{i1}, \xi_{s_2}^{i1}, \dots, \xi_{s_{p_1}}^{i1})$$

$$t_2^i = \varphi_{i2}(\xi_{s_1}^{i2}, \xi_{s_2}^{i2}, \dots, \xi_{s_{p_2}}^{i2})$$

$$t_{l_i}^i = \varphi_{il_i}(\xi_{s_1}^{il_i}, \xi_{s_2}^{il_i}, \dots, \xi_{s_{p_{l_i}}}^{il_i})$$

3) Зв'язки третього, четвертого та інших рівнів.

4) На класах еквівалентності першого рівня можна виділити відношення дотримування. Наприклад, $X_1 \rightarrow X_2$ (або в еквівалентному

записі $\overline{X_1 \vee X_2} = 1$); $X_3 \rightarrow X_2$. Цей запис означає: якщо студент знає відповідь на запитання лівої частини імплікації, то він повинен також знати відповідь на запитання правої частини.

5) На першому рівні можна побудувати функцію $(X_1, X_2, \dots, X_R)$. У разі правильної відповіді студента на ці запитання $(X_1, X_2, \dots, X_R) = 1$.

6) Можна виділити відношення дотримувannya між підтемами другого, третього рівнів. Наприклад, $1 \rightarrow t_2^2$.

При цьому відношення на нижчих рівнях використовуються для перевірки на семантичну правильність відповідей з метою уникнути випадкового збігу.

7) На нижчих рівнях можна побудувати булеву функцію

Наприклад,
 $1 = \eta_{i1}(t_1^1, t_2^1, \dots, t_{l_1}^1)$ - функція визначена на темі X_1 першого рівня;

$2 = \eta_{i1}(t_1^2, t_2^2, \dots, t_{l_2}^2)$ - функція визначена на темі X_2 першого рівня;

$2 = \eta_{i2}(\xi_{1j}^{ij}, \xi_{2j}^{ij}, \dots, \xi_{p_j}^{ij})$ - функція визначена на темі j ($i = 1..R, j = 1..l_j$) другого рівня.

Таким чином, функцію правильності відповідей v можна подати як кон'юнкцію функцій зв'язку на нижчих рівнях:

$$v = q_1^1 q_2^1 \dots q_1^2$$

Функція $v = 1$, якщо відповіді семантично правильні. Результати відповіді будемо оцінювати за допомогою інтегрального показника - булевої функції $\Phi(T)$. Ця функція повинна виражатися через функції семантичної правильності відповідей на запитання

$(X_1, X_2, \dots, X_R)$ і функцію правильності відповідей V . Функція $\Phi = 1$, якщо рівень знань достатній для складання заліку.

Викладений у статті підхід до побудови інтегрального показника оцінювання знань дозволяє використовувати при автоматизованому контролі

елементи логіки, якої дотримується викладач для виявлення глибини знань студента.

Надійшла до редколегії 24.04.98

НАШІ АВТОРИ

АСЕСЬВ ГЕОРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ - доктор технічних наук, професор, зав.кафедрою інформаційних технологій Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

БУЛАТОВА СВИТЛАНА ОЛЕГІВНА - провідний бібліотекар Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

БУТЬКО ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА - доктор технічних наук, професор, декан факультету документознавства та інформаційної діяльності Харківської державної академії культури.

ВАКУЛЕНКО ВІКТОРІЯ МИХАЙЛІВНА - аспірант кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

ГАЛАМАГА ТЕТЯНА ЮРІВНА - аспірант кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

ГАНЗЯ ІННА ВІКТОРІВНА - бібліограф відділу науково-дослідної роботи Харківської державної академії культури.

ГРАМА ВІКТОР МИКИТОВИЧ - канд.біол.наук, доцент кафедри бібліографознавства Харківської державної академії культури.

ДЕРЛЕМЕНКО ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ - канд.пед.наук, докторант кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

ДРАГАН РОМАН АНАТОЛІЙОВИЧ - аспірант кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

ДУБРОВІНА ЛЮБОВ АНДРІВНА - доктор іст.наук, професор, директор Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

ІЛЬГАНАСЬВА ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА - доктор іст.наук, професор, зав.кафедрою інформатики Харківської державної академії культури.

КАРНАУШЕНКО ВІРА ВІКТОРІВНА - ст.викладач кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури.

КОБЕЛЄВ ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ - аспірант кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

КУЛЕШОВ СЕРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ - доктор іст.наук, зав.відділом Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

КУШНАРЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА - доктор пед.наук, професор, зав.кафедри документознавства, декан факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

МАРКОВА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА - викладач кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

СЕНЧЕНКО МИКОЛА ІВАНОВИЧ - доктор техн.наук, професор, директор Книжкової палати України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

СЕДИХ МИКОЛА ІВАНОВИЧ - канд.пед.наук, доцент кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

СИТНИКОВ ДМИТРО ЕДУАРДОВИЧ - канд.техн.наук, докторант кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

СИЩЕНКО СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА - аспірант кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

СЛОБОДЯНИК МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ - доктор іст.наук, директор Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук, член-кореспондент Міжнародної академії інформатизації.

СМОЛЯНИЦЬКИЙ БОРИС МИХАЙЛОВИЧ - канд.техн.наук, професор кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

СОЛЯНИК АЛЛА АНАТОЛІЇВНА - канд.пед.наук, докторант кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

ФЕДОРОВА ПОЛІНА ЮРІЇВНА - студентка 2-го курсу факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури.

ФІЛІПОВА ЛЮДМИЛА ЯКІВНА - канд.пед.наук, докторант кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

ФОМЕНКО ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ - канд.техн.наук, докторант кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

ФРАНЧУК ЄВГЕН ІВАНОВИЧ - канд.іст.наук, доцент Волинського педагогічного університету.

ШВЕЦОВА-ВОДКА ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА - канд.пед.наук, професор Рівненського державного інституту культури.

ШЕЙКО ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ - канд.іст.наук, професор, зав.кафедрою теорії та історії культури, ректор Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

ЗМІСТ

I. АКТУАЛЬНІ ТЕМИ. ПОДІЇ. ФАКТИ.....	4
В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко ВІДРОДЖЕННЯ ФАХОВОЇ ЗБІРКИ НА НОВІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ОСНОВІ.....	5
II. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО	10
М.І.Сєнченко НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	13
М.С.Слободяник ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	22
В.О.Льганасва БІБЛІОТЕКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ	30
Н.М.Кушнарєнко, В.В.Сєдих БІБЛІОТЕЧНИЙ ФОНД "УКРАЇНІКА": ПОГЛЯД КАТАЛОГІЗАТОРА	38
І.В.Ганзя КРАЄЗНАВЧИЙ ФОНД БІБЛІОТЕКИ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ, ОСНОВИ СТРУКТУРУВАННЯ	44
А.А.Соляник ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРИМІРНИКА ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ	50
В.А.Маркова КУЛЬТУРОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН	55
О.М.Кобєлев БІБЛОМЕТРІЯ-ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	62
В.М.Грама, П.Ю.Фєдєрова МАТЕРІАЛИ ДО МАРТИРОЛОЖНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНИ : ВИЗНАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ, ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ. Ч. I.	68
Р.А.Драган БІБЛІОТЕКА В ПОГЛЯДАХ ХАРКІВСЬКИХ БІБЛІОТЕКАРІВ. ПЕРШИЙ ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД З БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ (1911 Р.)	74
III. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО	79
С.Г. Кулєшов КОНЦЕПЦІЇ ДОКУМЕНТА ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	81
Г.М.Швєцова-Вєдка ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДОКУМЕНТА ЯК ОБ'ЄКТА БІБЛІОТЕЧНО- БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	89

Е.І. Франчук	
ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У СПІЛЬНИХ КНИГОЗНАВЧИХ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ _____	96
С.В.Сищенко	
ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КНИГОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВУ ДИСЦИПЛІНУ _____	106
Л.А. Дубровіна	
ГНАТ ЖИТЕЦЬКИЙ ЯК ЗАСНОВНИК ТА ПЕРШИЙ КЕРІВНИК ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ (1918-1929) _____	111
С.О. Булатова	
ЛИСТИ Ю.О. ЯБЛОНОВСЬКОГО ДО Ю.А. ЗАЛУСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КНЯЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯБЛОНОВСЬКИХ _____	120
Т.Ю.Галамага	
ВИДАВНИЧИЙ ПОТІК ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ _____	130
IV. ІНФОРМАТИКА	134
В.М.Шейко, Б.М.Смолянницький	
ІНТЕРНЕТ У СУЧАСНОМУ СВІТІ _____	137
Л. Я.Філіпова	
АВТОМАТИЗОВАНІ БАЗИ ДАНИХ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ _____	144
І.М.Фоменко	
АНАЛІЗ ДОСВІДУ АВТОМАТИЗАЦІЇ БІБЛІОТЕК _____	153
В.В.Дерлеменко	
СИСТЕМА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ _____	162
Т.В. Бутько, І.М. Фоменко	
МОДЕЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ КОМПЛЕКТУВАННЯ І ОБРОБКИ ТВОРІВ ДРУКУ _____	166
В.В.Карнаушенко	
ФОРМАЛІЗОВАНА ПРИРОДНА МОВА В ІНФОРМАТИЦІ _____	172
Д.Е.Ситніков, Г.Г.Асєєв, В.М.Вакуленко	
ЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ _____	176
НАШІ АВТОРИ _____	182

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВОЇ ЗБІРКИ

1. Статті, які пропонуються для публікації у збірці, подаються автором у вигляді тексту, надрукованого за допомогою засобів комп'ютерної техніки.

Зміст має відповідати профілю збірки. Обсяг статті зі списком літератури повинен становити 0,5 друк.арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 2 інтервали на аркушах стандартного (А4) формату.

2. Рукопис українською мовою обсягом 0,5 друк.арк. подається у 2 примірниках, надрукованих з однієї сторони стандартних аркушів. До рукопису додається дискета розміром 133 мм (3,5") з текстовим файлом у форматі ASCII чи форматі текстового процесора WORD for Windows версії 6.0 або 97.

3. На першій сторінці рукопису зазначаються індекс УДК, ініціали та прізвище автора, назва статті, анотація (1-2 речення).

На останній сторінці подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, повна назва організації, де працює автор, посада, країна.

4. Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.

Адреса редколегії:

310003, Харків-3,

Бурсацький спуск, 4

Тел. (0572) 12-81-05

12-73-88

Факс (0572) 12-81-05

E-mail: doc@ic.ac.kharkov.ua;

alla@ic.ac.kharkov.ua

Наукове видання

Вісник Харківської державної академії культури

Випуск 1

Бібліотекознавство.

Документознавство.

Інформатика.

Збірник наукових праць

Редактор Л.Ф.Тарбовська

Підп. до друку 25.02.99

Формат 60X84 1/16 Папір для мн.ап. Друк офсетний Гарнітура "Таймс".

Ум.вид.арк. 13,3. Облік.вид.арк. 10,1.

Тираж 1000 прим. Зам.№8

ХДАК, 310003, Харків-3, Бурсацький спуск. 4

Ротапринт ХДАК

БЫСТРО,

КАЧЕСТВЕННО,

45-10-46

НЕДОРОГО.

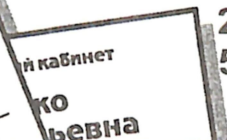
ВИЗИТКИ

ИЗГОТОВЛЕНИЕ ЗА 1 ЧАС:

100 ШТ / 14 ГРН.

200 ШТ / 18 ГРН.

500 ШТ / 27 ГРН.

ТИПОГРАФИЯ "ШТРИХ"

КНИГИ

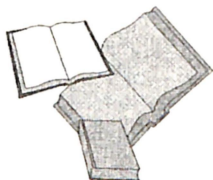
БРОШЮРЫ

МЕТОДИЧКИ

АВТОРЕФЕРАТЫ

(0572)

45-10-46

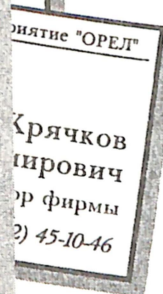
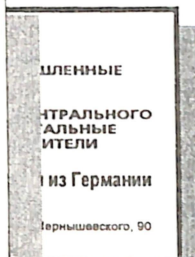
Надруковано в друкарні
310000, Харьков,
пр. Леніна, 17а, к. 107, ШТРИХ

ЛАМИНИРОВА

100 ШТ / 25 ГРН.

200 ШТ / 35 ГРН.

500 ШТ / 75 ГРН.

...ОЛЬГОЙ
... / 60 ГРН.

200 ШТ / 85 ГРН.

400 ШТ / 120 ГРН.

Тиражирование на ризографе.
Вызов курьера в офис, и доставка
заказа **БЕСПЛАТНО** тел. 45-10-46

5-72

101

X5B